

	UVODNIK	
<i>Jože Čar</i>	Promocija in zgodovina	3
	AKTUALNO	
<i>Samo Bevk</i>	Poslanska pobuda	6
	POGOVOR	
<i>Ivica Kavčič</i>	Franjo Kordiš ob osemdesetletnici	8
	LUKO PALJETAK	
<i>Anica Božič</i>	Luko Paljetak	17
<i>Romana Kokošar</i>	Oni dan	19
	LITERATURA	
<i>Luko Paljetak</i>	Menihi, Idrijski soneti	21
<i>Tonko Maroevič</i>	Čopič in pero Luke Paljetka	25
	LIKOVNA PRILOGA	
<i>Janez Kavčič</i>	Poezija kot likovna metafora	27
	Luko Paljetak	30
	ESEJ	
<i>Ksenija Šabec</i>	Mit o sodobni Evropi, 2. del, Zahodno-Vzhodna Evropa, kje je Slovenija in upravičenost evroskepticizma	36
	ETNOLOGIJA	
<i>Nadja Valentinčič</i>	Filmi, takšni in drugačni	47
	LJUDJE IN NJIHOV ČAS	
<i>Karmen Simonič Mervic</i>	Idrijski fotograf Srečko Bajt	51
<i>Mira Hodnik</i>	Zadnji avstrijski rudniški predstojnik Josip Billek	67
	ZGODOVINA	
<i>Renata Hvala</i>	Iz vojaške zgodovine Vojskarske planote	76
	SPOMINI	
	Spomini na otroška leta 1. del	84
	ZANIMIVOSTI	
	Kje so ostanki <i>vulkana</i> na Cerkljanskem?	88
	Novi dokazi o življenju na Cerkljanskem pred 250 milijoni let	89

Per 489/2000



10023347, 1

000188 3

PREDSTAVITVE

<i>Boris Mlakar</i>	Tomaž Pavšič – Ob stari meji	90
<i>Nikolaj Jereb</i>	Ivan Mohorič – Tihí šepet davnine	92
<i>Jože Janež</i>	Andrej Lutman – Vzbrsti vrst	95
<i>Milojka Magajne</i>	Anica Štucin – Narodna čitalnica v Cerknem in njen čas	96
<i>Jože Janež</i>	Jože Felc – Sova v krošnji	98
<i>Jože Janež</i>	Peter Ustinov – Komaj do srednjih vej	99

POROČILA

<i>Nikolaj Jereb</i>	Kristali idrijskega cinabarita na poštni znamki	102
----------------------	---	-----

Per 489/2000



10023347, 1

Promocija in zgodovina

JOŽE ČAR

*Ob petstoletnici
Antonijevega rova*



ANTONIJEV ROV 1500 - 2000

To, da želi Idrija v naslednjih letih postati uspešno turistično mesto, seveda ni novost. Ostajajo sicer zelo hudi – velikokrat celo odločilni – zahtevni in dragi »minusi«, kot so veliko pomanjkanje kadrov, smo brez prenočitvenih kapacitet, nimamo moderne večnamenske dvorane (za koncerte, gledališče, strokovna srečanja, simpozije itd) in še kaj, vendar se je v zadnjih letih v Idriji veliko postorilo. Zgledna prenova mestnega jedra, uspešen razvoj nekaterih ustanov in njihova ustvarjalna vključitev v mestno življenje (npr. Mestni muzej, gimnazija, Antonijev rov itd), uveljavitev za mesto pomembnih in turistično zanimivih dogodkov (npr. Grajski večeri, Čipkarski festival), promocijski tiski (npr. vodniki, tiskanje znamk) in drugo pa morda tudi ustanovitev Lokalne turistične organizacije (LTO) predstavljajo nujno in potrebno osnovo za turistični razvoj mesta. Turistična bodočnost Idrije je tudi program župana, univ. dipl. inž. arh. Cveta Kodra, ki je ob lanskem občinskem prazniku dejal: »Mislim, da je turistični razvoj mesta in občine moja temeljna usmeritev.« (ABC, letnik IX, št. 7). »Mislim« je sicer beseda, ki vsebuje tudi dvom, vendar upam, da je bila izražena brez takega podtona.

Toda na razvoj in dobiček iz turizma računa dobršen del Evrope, tudi večina slovenskih mest in vasi. Kako postati jasno razpoznaven in uspešen v tej neusahljivi poplavi turističnih želja in ponudbe?

Najprej moram priznati, da se na turistično dejavnost in gospodarske mehanizme, ki v tej panogi vladajo, ne razujem. Zato seveda o tem ne bom razpravljaj. Moj namen je skromen. Želim le opozoriti na idrijske vsebinske posebnosti, ki lahko izvorno in jasno spoznavno opredelijo Idrijo v slovenskem pa tudi širšem prostoru.

Avtorji študij o možnostih turističnega razvoja Idrije – kar nekaj jih je bilo narejenih v zadnjih dvajsetih letih – »presenetljivo« enako ugotavljajo, »da ima Idrija odlične možnosti za turistični razvoj«. To »odkritje« je seveda Idrijčanom, tudi brez vsebinsko neverjetno podobnih, verjetno dragih študij (prepisov!), znano. Vse je seveda povezano z zgodovino rudnika in mesta ter naravnimi danostmi širše idrijske okolice. Promocija Idrije bo torej tudi v bodoče slonela na znanih tematskih sklopih, in sicer *na idrijskem rudniku in z njim povezanih vsebinah, na idrijski čipki in naravnih znamenitostih*. V osnovi torej prav nič novega. Novost bi, po mojem mnenju, moral predstavljati selektivni pristop k temam, ki so izrazito »idrijske«, po svojem pomenu v marsičem presegajo nacionalne okvire in so zato nedvomno del evropske zgodovine. Tak pristop je še toliko bolj potreben, če želimo uskladiti ponudbo z najnovejšimi zelo zahtevnimi turističnimi usmeritvami. Naslednje desetletje naj bi bil čas »kratkih vznemirljivih dopustov, strokovno obarvanih počitnic in srečanj, obiskov neznanih krajev z atraktivnimi pojavi, udeležba pri dogodkih, ki naj bi bili povezani s presenetljivimi doživetji«. Zdi se, kot da so se »navadne« naravoslovne in zgodovinske interpretacije, ki so še do nedavnega očarale veliko ljudi, v marsičem nekako izčrpale in ne ustrezajo več zahtevam naših pričakovanj. V žarišče zanimanja se pomikajo teme in motivi, ki smo jih doslej zanemarjali ali spregledali.

Rudnik in Idrija imata nedvomno veliko zgodovino z izjemnim tematskim in vsebinskim razponom. To pa je lahko odločilna prednost pred številnimi kraji doma in v tujini, predvsem v »šolskem« in »strokovnem« turizmu. Enkratnost idrijskega Hg-rudišča, številni dogodki, vpeti v evropska dogajanja, dosežki raziskovalcev, bogastvo naravnih danosti in sijajne tehnično-tehnološke ostaline ter doslej neizkoriščene možnosti razširitve tematike in oblikovanje novih poudarkov dajejo Idriji možnost za razvpite razpoznavnosti, in to ne samo v slovenskem merilu. Vsega v tem trenutku seveda še ni mogoče naštet. Marsikaj bo potrebno še premisliti. Vendar naj za »pokušino« naštejemo le nekaj tem, ki bi jih lahko vsebinsko »razširili in poglobili« in bi ob primerni promociji gotovo pritegnile »moderne« obiskovalce.

Rudišče Pri rudišču je pravzaprav vse enkratno – njegov nastanek, načini orudenja, vrste rud, struktura zgradba itd. Morda bi iz celotnega tematskega spleta izpostavili predvsem teksturno bogate sedimentne cinabaritne rude ter nastanek orudenja in rudiščne zgradbe, kar bi lahko prikazali v računalniški tridimenzionalni animacijski obliki.

- Živo srebro* Tehnološko strokovna vloga Hg v kemiji in fiziki ter prikaz njegovega izjemnega pomena v duhovni zgodovini človeštva (alkimija). Kdo v osrednji Evropi še lahko ponudi to tematiko?
- Jama, tehnika* itd.
- Tehnologija* Žganje rud v kopah, retortnih in španskih pečeh. Vrhunec idrijske tehnologije žganja – Čermak-Špirekove peči. Sprehod »skozi« rotacijsko peč, kot sta predlagala Martina Pišljar in Tomaž Klemenčič v zadnjih Idrijskih razgledih (1999, št. 44/2).
- Znameniti idrijski strokovnjaki* Predstavitev njihovega pomena za razvoj različnih strok (botanike, kemije, geologije itd) na nacionalnem nivoju in njihov prispevek k evropskemu znanju.
- Idrijska čipka* Njen razvoj s poudarkom na njenih posebnostih.
- Krajinski park Zgornja Idrija, naravne znamenitosti* itd.

Naj bo dovolj, kajti še in še bi lahko našteval. Zaključek je seveda preprost: podedovali smo izjemno zanimivo in bogato, a doslej slabo izkoriščeno zgodovino. Dedovanje pa je zmerom tudi že zaveza. Kako vse to združiti v privlačen in za obiskovalce vznemirljiv splet?

To vsekakor ni majhna in lahka naloga. Potrebno se je spomniti, da uspešna promocija ne pozna preprostih poti ali samo ene poti. Lahko je načrtna in organizirana ali pa povsem spontano osebna z vsemi vmesnimi prehodi. Zato je med drugim seveda zelo učinkovita promocija tudi urbanistično urejevanje in skladna obnova mestnega jedra, ohranjanje in obnova rudniških objektov, postavljanje novih zbirk in obeležij (plošče, spomeniki) pa tudi predvidena razširitev ponudbe v Antonijevem rovu, uspešno izpeljani Grajski večeri ali Čipkarski festival ter tiskanje znamk, Idrijskih razgledov, vodnikov itd.

Predstavitev in promocija obsežne, vsebinsko zapletene in strokovno zahtevne rudniške ostaline in idrijske zgodovine, ki poteka zelo kompleksno, torej ne more opraviti ena ali več nepovezanih posameznih institucij. Če želimo, da bo ta predstavitev in promocija res učinkovita in ekonomsko smotno izpeljana, mora biti trdno organizirana in potekati po enotno zastavljenem in z vsemi ustanovami, ki se s tovrstno dejavnostjo ukvarjajo, usklajenem programu. Promocijski program bi torej moral biti temeljito in dolgoročno zasnovan in enotno voden. To pa – po mojem mnenju – lahko stori le z idrijsko zgodovino dobro seznanjena skupina (morda kak odbor za ohranjanje zgodovinskega spomina in tradicij) zagnanih domačih strokovnjakov iz različnih institucij s sodelovanjem zunanjih specializiranih (turističnih, promocijskih itd) strokovnjakov.

Ali ima Idrija dovolj enotnosti, volje, moči (predvsem kadrovskih!) in poguma za tak začetek novega desetletja, stoletja...?

SAMO BEVK

Poslanska pobuda

Vladi Republike Slovenije dajem poslansko pobudo, da Partizansko bolnico Franja predlaga za uvrstitev na Seznam svetovne kulturne in naravne dediščine pri UNESCO

LJUBLJANA, 3. DECEMBRA 1999

Bolnica Franja je najbolj celovito in avtentično ohranjen objekt, ki simbolizira partizansko zdravstvo med drugo svetovno vojno na slovenskem narodnostnem ozemlju. Med narodnoosvobodilnim bojem zoper fašizem in nacizem je bilo na slovenskem ozemlju zgrajenih okrog 120 tajnih partizanskih bolnic, v katerih se je zdravilo več kot 15.000 ranjenih in bolnih partizanov. Franja je bila ustanovljena leta 1943 in je delovala vse do 5. maja 1945. Bila je ena izmed najboljše opremljenih partizanskih bolnic, saj je imela v svojem sklopu operacijsko sobo, rentgen, invalidski dom in celo električno centralo, celotni kompleks pa je sestavljalo 12 objektov. Tudi vojaška obramba in konspiracija sta bili do podrobnosti organizirani, tako so borci odbili kar dva napada nemških vojakov. V Franji in njenih pomožnih oddelkih se je zdravilo skoraj 1000 ranjencev, med njimi nad 80 pripadnikov drugih narodnosti, zlasti Italijanov, Francozov, Rusov, Poljakov, dva Američana in en Avstrijec. Med ranjenci je bil tudi ujeti nemški vojak, ki je po ozdravitvi ostal v bolnici do konca vojne kot član osebja.

Takoj po končani vojni so Partizansko bolnico Franjo odprli za javne ogledе. Leta 1952 je Svet vlade LRS za prosveto in kulturo objavil prvo odločbo o zavarovanju spomenika. Skupščina občine Idrija pa je leta 1986 sprejela še poseben občinski odlok o zavarovanju kulturno-zgodovinskih objektov in naravnih znamenitosti na njenem območju. Vlada Republike Slovenije je leta 1999 Partizansko bolnico Franja razglasila za kulturni spomenik državnega pomena.

Leta 1997 je bolnica prejela priznanje, ki ji ga je podelilo Ameriško združenje med vojno rešenih letalcev v zahvalo za pomoč sestreljenemu ranjenemu ameriškemu pilotu. Istega leta je bil Mestni muzej Idrija, ki upravlja z bolnico Franjo, razglašen za najboljši evropski muzej industrijske in tehniške dediščine.

K nagradi je brez dvoma prispevala tudi Partizanska bolnica Franja, saj so si jo strogi evropski eksperti med ocenjevanjem idrijskega muzeja ogledali in bili nad obiskom navdušeni.

Generalna konferenca UNESCO (Organizacije združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo) je leta 1972 v Parizu sprejela sporazum o zaščiti svetovne kulturne in naravne dediščine. Sporazum je do sedaj podpisalo 158 držav, na seznam svetovne dediščine pa je uvrščenih 582 znamenitosti izredne svetovne vrednosti (445 kulturnih, 117 naravnih in 20 mešanih znamenitosti) iz 114 držav članic. Nekdanja Jugoslavija je dosegla, da je bilo na Seznam uvrščenih devet znamenitosti, in sicer Narodni park Plitvička jezera, staro mestno jedro in Dioklecijanova palača v Splitu, staro mestno jedro Dubrovnika, Narodni park Durmitor, Boka Kotorska in mesto Kotor, samostan Studenica, mesto Stari Ras in samostan Sopočani, mesto Ohrid z okolico in Škocjanske jame v Sloveniji. Kot zadnja sta se na Seznam leta 1986 uvrstila prav samostan Studenica in slovenske Škocjanske jame. V devetdesetih letih pa je Hrvaška dosegla, da sta bili vpisani še Evfrazijeva bazilika v Poreču in mesto Trogir.

Konvencija v 4. členu določa, da morajo države podpisnice predvsem same poskrbeti za vpis, zaščito, vzdrževanje in negovanje naravne in kulturne

dediščine in si prizadevati, da bo prešla v roke zanamcev. Konvencija tudi omogoča, da lahko ogrožena dediščina pride na seznam ogroženih svetovnih bogastev. Na tak način je mednarodna skupnost reševala dediščino Dubrovnika zaradi posledic srbskega bombardiranja. Pravzaprav se je celotni projekt zaščite svetovne dediščine pričel zaradi ogroženosti znamenitega svetišča Abu Simbel ob gradnji velikega asuanskega jezua v Egiptu.

V zadnjih nekaj letih je na primer Avstrija dosegla štiri nove vpise, Češka osem, Finska štiri, Italija pa je v letih 1997 in 1998 dosegla celo trinajst novih vpisov. Resna in uspešna prizadevanja Republike Slovenije so se končala leta 1986, ko so bile na Seznam uvrščene Škocjanske jame.

V Sloveniji se je že v drugi polovici sedemdesetih let razmišljalo o uvrstitvi freske Mrtvaški ples iz hrastovelske cerkvice in Partizanske bolnice Franje na seznam svetovne dediščine. O Franji se je ponovno začelo razmišljati leta 1990, ko je bila po velikopotezni sanaciji ponovno odprta za javnost, vendar dlje od ideje ni prišlo. Konec leta 1994 je Vlada Republike Slovenije celo sprejela sklep, da se za vpis na poskusno listo svetovne kulturne dediščine predlaga Bohinjske pastirske planine, matični Kras in rudarsko mesto Idrija. Imenovane so bile celo ekspertne skupine za pripravo obsežne dokumentacije za vpis, toda svojega dela niso dokončale. Veliko je bilo tudi skepse med različnimi domačimi strokovnjaki, da omenjeni trije predlogi ne ustrezajo strogim kriterijem za izbor.

Moje mnenje je ravno nasprotno. Dediščino, ki jo predlagamo, je nujno potrebno preveriti v zahtevni mednarodni konkurenci. Če predlogi morebiti ne bi uspeli, se lahko na tak način prepričamo, kje smo v preteklosti pri varovanju naše naravne in kulturne dediščine naredili največje napake. V zvezi z Idrijo je bilo največ pripomb zaradi neustrezne urbanistične politike v zadnjih desetletjih. Rudarsko mesto je izgubilo velik del svoje avtentičnosti.

Spomenik, ki je predlagan za vpis na seznam svetovne dediščine, mora ustrezati vsaj enemu izmed petih meril za določanje kulturne dediščine. Ob tem pa moram še posebej poudariti, da se svetovna dediščina loči od znamenitosti narodne dediščine tudi po »izjemni splošni vrednosti«. Prav zaradi tega ima Partizanska bolnica Franja zaradi izjemne humane note in človeške plemenitosti v času največjega svetovnega spopada v zgodovini naše civilizacije vse možnosti za uvrstitev na Seznam svetovne dediščine pri UNESCO. Iz obdobja druge svetovne vojne sta do sedaj na seznamu samo dva objekta, in sicer Koncentracijsko taborišče Auschwitz na Poljskem (1979) in Hirošima na Japonskem (1996).

Uvrstitev na seznam svetovne dediščine pri UNESCO pa pomeni za državo tudi veliko promocijo v svetovnem merilu ter priložnost za razvoj kulturnega turizma.

Prizadevanja Republike Slovenije za vpis novih kulturnih znamenitosti

Menim, da bi morali s tem projektom nadaljevati z bolj aktivnim prizadevanjem domače strokovne javnosti in še posebej naše diplomacije ter izkoristiti vse možnosti za lobiranje v mednarodnih organizacijah.

Zakaj Franja ustreza univerzalnim merilom

Dodaten argument za vpis pa je tudi dejstvo, da je bila Partizanska bolnica Franja po veliki naravni nesreči, ki jo je prizadela leta 1989, v celoti restavrirana.

IVICA KAVČIČ

Franjo Kordiš ob osemdesetletnici



*Dosegli strokovno v življenju ste vse, kar moški si želi.
Razvili ste se od strogega operativca do upoštevanega doktorja znanosti.*

*Kot šef ste dolgo obdobje v Idriji vedno najtežje naloge imeli,
Ob napornem terenu za odločno gojenje kadrov in gozda skrbeli.
Raziskovali ste in poglobljali se v zakone narave,*

*Da bi dognanja s pridom vračali gozdu kot edino prave.
Idejna in telesna pokončnost vaša sta povod za današnje slavje,
Še naprej pogumno tako in z veseljem Vam kličem »na zdravje«!*

SILVU BLAJ.
KREKOVŠE, 3. 10. 1999

Gozdovi so pljuča zemlje. Še več, gozdovi nam čistijo zrak, zadržujejo vodo, varujejo rodovitno prst pred erozijo. Brez njih bi življenje na zemlji zamrlo. Sodobni človek se žal tega še danes v celoti ne zaveda. Neusmiljeno izsekavanje tropskih gozdov ob Amazonki in v Indoneziji predstavlja resno grožnjo življenju na plavem planetu. Mi tega še ne občutimo neposredno, saj nam vsako pomlad bukev bogato ozeleni in daje novo upanje. Le redko se vprašamo, od kje nam ta privilegij, misleč, da je to samoumevno. Pa ni. Gozd je tudi gospodarski objekt. Iz njega pridobivajo les za potrebe ljudi. Tudi v naši okolici je bil zaradi rudniških potreb že močno ogrožen. Da se je ohranil in si lahko v njem spočijemo telo in dušo ter nabereemo novih moči, gre zasluga tistim možem, ki so skozi stoletja z znanjem in odgovornostjo upravljali z njim, se zavedali, da je to občutljiv živ organizem, ki ga je treba skrbno negovati, da ti nato lahko vrača, kar od njega pričakuješ.

V intervjuju predstavljamo starost naših gozdarjev, moža, ki je svoje življenje in delo posvetil gozdu in je zato dočkal svoj visoki jubilej duševno in telesno čil

in pokončen, kar mu želimo še tudi vnaprej. Svoje želje naj izrazimo z znano poljsko pesmijo »Sto ljet nek žije, žije nam!«

Franjo Kordiš, diplomirani inženir gozdarstva, doktor gozdarskih znanosti, je vidna osebnost v Idriji že polnih 54 let. Kar 22 let je bil direktor idrijske enote SGG, nato 14 let vodilni mož na sedežu delovne organizacije v Tolminu, dve mandatni dobi njen generalni direktor. Bil je tudi aktiven družbeni delavec, dvakrat republiški poslanec, pet let prvi predsednik Muzejskega društva.

3. oktobra 1999 je praznoval svoj 80. rojstni dan. Kolegi gozdarji so mu pripravili dve srečanja, prvo, stanovsko, je organiziral sedanji tehnični direktor SGG Tolmin Jelko Vončina na Krekovšah, drugo, v okviru članov in prijateljev Muzejskega društva, pa njegov predsednik Nace Pišlar v mestni galeriji. To, drugo, je bilo združeno z razstavo akvarelov gozdarja Boštjana Koširja; svoje izjemno doživete pesmi pa je recitiral kolega gozdar Janez Petkoš, ki je uvodoma povedal,

da dr. Franja Kordiša ne le spoštuje, ampak obožuje. Pesem z akrostihom mu je za srečanje na Krekovšah zložil njegov kolega Silvij Blaj.

Uredništvo Idrijskih razgledov me je zaprosilo, da za jubilej pripravim pogovor s slavljencem. Upam, da mi je uspelo vprašanja zastaviti tako, da bo podoba dr. Kordiša predstavljena kar najbolj celovito, da bomo dobili vpogled v njegovo raziskovalno delo in obenem v nekatere značilnosti idrijskega gozda. Želim, da bi bile iz razgovora posebno razpoznavne dominantne poteze jubilara: globoka pripadnost stroki in znanstvenemu raziskovanju, izjemna delavnost in točnost. »Če smo se še tako trudili, nam ni uspelo priti pred njim v službo,« pravi njegov naslednik v Idriji, dipl. ing. Silvij Blaj in nadaljuje: »Imel je izjemen dar za opazovanje dogajanj v gozdu, za iskanje zakonitosti in za odločanje o tem, kaj je treba storiti, da se zagotovi dobra rast. « Prav to, zagotoviti dobro rast, kar najbolj posnemati naravo pri gospodarjenju z gozdovi, je bila njegova stalnica. V pomoč mu je bila bogata zgodovina gozdarstva na Idrijskem z mnogimi ohranjenimi dokumenti, velika sla po izpopolnjevanju doma in v tujini, tesno sodelovanje z Univerzo, tenkočutno opazovanje narave in izvajanje poskusov, katerih izsledke je objavil v treh strokovnih knjigah, 61 člankih v strokovnih revijah in v svoji doktorski disertaciji. Vse to je zahtevalo poleg daru tudi ogromno dela. Občutek imam, kot da po vsem tem še ni utegnil prav zajeti sape. »Veste, nadelal sem se,« pravi, »zelo sem se nadelal. « Močno upam in želim, da bi ta »sapa« prišla za njim in bi nam pripravil še kakšno presenečenje.

In zdaj k vprašanjem.

V Idrijo ste prišli leta 1945 po končani drugi svetovni vojni, kot častnik sedme divizije jugoslovanske armade. Kar kmalu ste se demobilizirali in začeli z delom v svoji stroki. Bralce bo seveda zanimalo, kje ste se rodili, kakšno je bilo vaše otroštvo, kakšna mlada leta, kje ste študirali, zakaj ste se odločili za gozdarski poklic in kakšne okoliščine so vas pripeljale v Idrijo.

Rodil sem se v Ravni Gori v Gorskem Kotorju na Hrvaškem, in to v delu vasi, ki je bil naseljen s Slovenci. Oče, vojni invalid iz prve svetovne vojne, je

prav v času mojega rojstva dobil službo skladiščnika v lesnem skladišču v vasi Majur pri Kostajnici na hrvaško-bosanski meji. To je bilo veliko skladišče z letnim prometom okrog 30.000 m³ lesa iz bližnje Zrinjske gore. Vse administrativne posle, ki so se nanašali na les in na okrog 20 zaposlenih delavcev, je oče, ki je bil sicer samouk, opravljal sam. Z materjo sva takoj po mojem rojstvu odšla k njemu v Majur. Dve leti kasneje sem v tej vasi dobil še bratca. Ko sem bil star devet let, je mati umrla za tuberkulozo. Na njeno željo jo je oče malo pred smrtjo odpeljal v Ravno Goro, kjer je nato umrla v prisotnosti vseh svojih sorodnikov. Njena poslednja želja je bila, da bi naju z bratom oče izšolal, kar je dosledno tudi izpolnil.

V gimnazijo sem hodil v Sisku in jo končal leta 1938 z odličnim uspehom ter bil zato oproščen ustnega dela mature. Odločil sem se za študij gozdarstva v Zagrebu. Za ta poklic so me navdušili gozdarski inženirji, ki so živeli v Majurju, delali pa pri izkoriščanju gozdov na Zrinjski gori. Spomladi leta 1944 sem odšel v partizane. Imenovan sem bil za šefa obveščevalne službe za območje Karlovca, kjer sem tudi dočakal konec vojne. Takoj potem sem bil premeščen v sedmo divizijo, ki je imela nalogo preprečiti umik Nemcev proti severu. Tako sem s to enoto prišel v Slovenijo. V zadnjih bojih sem bil pri Ilirski Bistrici ranjen v glavo. Pravo svobodo sem zato dočakal v bolnišnici v Ajdovščini. Od tam sem prišel k svoji enoti v Idrijo. Leta 1947 sem se na svojo željo demobiliziral in začel z delom v stroki. Na gozdni upravi sem nasledil inženirja Mazija.

Kaj vas je, poleg ljubezni do družine, zadržalo v Idriji? Morda neka podobnost z Gorskim Kotorjem. Mene je tista globoko razčlenjena in z gozdovi bogato porasla pokrajina kar nekako prevzela, ko sem jo prvič ugledala. Zakaj ste izbrali stroko pred politiko, čeprav so vam bila tudi tam vrata nedvomno široko odprta?

Da sem se navezal na Idrijo, gre zahvala ženi in hčerkama. Tudi velika navezanost na gozdove je bil eden od motivov, da si nisem nikoli želel vrnitve na Hrvaško. Idrija je ob rudniku imela tedaj že zelo bogato zgodovino gozdarstva. Stroki sem od vsega začetka dajal prednost pred politiko. Vedno sem si želel

napredka, ki sem ga iskal in našel v delu pri negi in razvoju gozdov.

Kot mlad gozdarski inženir ste v Idriji prevzeli zahtevno operativno delo. Kakšne so bile vaše prve izkušnje, kateri so bili vaši sodelavci in kakšni spomini vas vežejo nanje?

V gozdu je takrat delalo 300 delavcev. To delo sem vodil sam z desetimi delovodji, ki smo jih takrat imenovali logarji. Pet dni v tednu sem prebil na terenu, največ med delavci. Največjo pozornost sem posvečal podiranju dreves zaradi obsežnih pomladitev. Prizadeval sem si, da bi se ob tem naredilo čim manj škode. Imel sem izredno vestne delovodje, med njimi Franca Kavčiča na Pevcu, Milana Mohoriča na Krekovšah, Srečka Rupnika v Beli, Dolfija Mohoriča v Čekovniku in še druge. Žal jih mnogo ni več med živimi. Vsi so mi bili v veliko oporo pri zahtevnem terenskem delu. Od vsega začetka sem mnogo časa porabil za proučevanje razmer v gozdovih, da smo jih nato lahko gojili z različnimi, razmeram prilagojenimi ukrepi.

Vaš mlajši kolega dipl. ing. Nace Pišlar pravi, da ste bili sicer zelo strogi in ste se večkrat tudi zelo razjezili, vendar ste jezo hitro pozabili in niste nikdar zamerili, če so kakšno »ušpičili«. Kaj pravite na to?

Ja, res je. Bil sem strog in tudi razjezil sem se, posebno takrat, ko so bili pri sečnji premalo pozorni na mladje. A jeze nisem nikoli kahal, nasprotno, prav prijateljsko smo se nato z delavci v gozdu usedli k malici in skupaj pojedli polento z mlekom. Na delo v gozdu me vežejo najlepši spomini.

V želji po izpopolnjevanju ste že leta 1956 odšli kot štipendist mednarodne organizacije FAO na univerzo v Zürich k znamenitemu profesorju Leibundgut. Tema proučevanja oz. izpopolnjevanja je bila sonaravno gospodarjenje z gozdovi, ki ste ga nato uvajali pri svojem delu. Morda bi nam v poljudni obliki predstavili bistvo te metode in njen pomen za ohranjanje ravnovesja v gozdu.

Dobro se še spomnim svoje poti v Zürich in tega, da sem moral najprej v Rim na sedež FAO in šele od tu

v Švico. Profesor Leibundgut je bil izredna avtoriteta s področja gojenja gozdov in prav ponosen sem, da je bil nato še dvakrat tudi pri nas v Idriji.

V Švici sem bil tri mesece. Skupaj s še nekaterimi drugimi štipendisti smo si ogledovali njihove gozdove, tako na severu kot tudi na jugu ob italijanski meji. Oni so bili že mnogo prej začeli uvajati sonaravno gospodarjenje na malih površinah, tako da smo rezultate tega gospodarjenja že lahko videli.

Pri tem načinu gospodarjenja, ki sem ga nato uvajal v idrijske gozdove, gre za postopno obnovo gozda na manjših površinah, velikih 7 do 8 arov, s čimer se spremeni struktura gozda iz monokulturne enoličnosti v pestre oblike, ki dajejo možnost rasti različnim drevesnim vrstam. Pred tem se je več kot eno stoletje izvajala velikopovršinska zastorna sečnja, ki je strukturo gozda zelo uniformirala. Na 20 do 30 ha je bil gozd ves enake starosti in sestave. Tako gospodarjenje je bilo predvsem jelki zelo nenaklonjeno. Zato so se nekdanji jelovo-bukovi gozdovi na velikih površinah preoblikovali v čiste enodobne bukove gozdove. Nastala je nenaravna struktura gozdov, taki gozdovi pa so veliko manj odporni proti raznim vremenskim in drugim katastrofam. V naših gozdovih je to predvsem žled.

Kdaj in kje ste začeli uvajati malopovršinsko sečnjo? Koliko so te površine oddaljene med seboj?

Z obnovo gozda na malih površinah smo pričeli v začetku šestdesetih let, in sicer najprej na Pevcu, ker je bil takrat tam gozd starejši in potreben pomladitve. Sprašujete, koliko so posamezne površine, ki jih na ta način obnavljamo, oddaljene med seboj. Na to vprašanje ni enostavnega odgovora, kajti vse je odvisno od razmer v gozdu. Glavno pravilo sonaravnega gospodarjenja je, da se v gozdu ne sme ravnati po nikakršnih šablonah, temveč se moramo prilagajati naravnim razmeram.

Za približno predstavlo lahko povem, da na enem hektarju vzamemo pet ali šest jeder po sedem ali osem arov, v katerih se nato gospodari podobno kot prej na stotih hektarjih skupaj. Nato obnavljamo tudi gozd med temi jedri. Ker to delamo postopoma, v daljših časovnih razmikih, dobimo v celoti zelo heterogeno

sestavljene gozde z različno starostno in vrstno strukturo. S tem se najbolj približamo razmeram v naravnem gozdu – pragozdu.

Ali je bila za uvajanje takega načina gospodarjenja potrebna kakšna sprememba organizacije?

Direktno ne. Bilo pa je potrebno zagotoviti več strokovnosti pri posameznih skupinah, ki so delale v gozdu, kar smo dosegli z zaposlovanjem večjega števila gozdarskih tehnikov.

V naših gozdovih pogosto naletimo tudi na smreko. Vi vedno govorite o jelovo-bukovih gozdovih pri nas. Kaj je s smreko?

Smreka pri nas ni avtohtona drevesna vrsta. K nam je bila umetno prinesena. Tla v naših gozdovih niso primerna za njeno naravno obnovo, je pa zelo prilagodljiva. Rada ima kislila tla, medtem ko jelka lepo uspeva na blago nevtralnih ali zelo zelo blago kislilih tleh. Naš dinarski gozd je zato primeren za jelko, ki se tu naravno obnavlja, treba ji je le zagotoviti primerne pogoje, o čemer je bil že prej govor.

Sonaravno gospodarjenje je zelo podpiral profesor dr. Dušan Mlinšek z Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, ki velja za največjo avtoriteto s področja gojenja gozdov pri nas. Znano je, da ste z njim zelo dobro sodelovali. Nam lahko o tem kaj več poveste?

S prof. dr. Dušanom Mlinškom sem sodeloval že tam od sredine šestdesetih let naprej. Bila sva ne samo sodelavca, temveč tudi dobra prijatelja, kar sva še vedno. Velikokrat je bil v Idriji. Naše gozdove je jemal kot zgled sonaravnega načina gospodarjenja, zato je k nam vodil na ekskurzije svoje študente. Redno me je tudi vabil s seboj na seminarje, ki jih je organiziral po raznih krajih tedanje države. Kar nekajkrat mi je poveril, da sem seminarje sam vodil. Tako se spomnim seminarja v Makedoniji in še posebej 14-dnevnega seminarja v Danilovgradu v Črni gori. Z njim in njegovimi študenti sem bil večkrat tudi na ekskurzijah v tujini: v Švici, Belgiji, na Norveškem, Finskem in na Madžarskem. On je bil tisti, ki je v Idrijo kar dvakrat pripeljal profesorja dr. Leibundguta.

Pravijo, da smo Slovenci v primerjavi z Avstrijci in Italijani naprednejši pri gojenju gozdov. Naš vzor so Švicarji. Kaj menite o tem?

To je točno. Na sosednjem Koroškem in Štajerskem še vedno sekajo na golo in nato na teh posekih sadijo drevesa. Tam se še vedno držijo šablon, kar za sonaravno gospodarjenje ni sprejemljivo. V idrijskih gozdovih so sečnjo na golo opustili že leta 1840. V Švici so že veliko pred nami začeli uvajati sonaravno gospodarjenje na majhnih površinah in imeli pri tem zelo lepe rezultate. V zadovoljstvo mi je, da sem se pri njih učil in nato to znanje prenesel v gospodarjenje z našimi gozdovi.

Ste v Sloveniji prvi začeli s takim načinom gospodarjenja?

Da, bili smo prvi in edini, ki smo se v praksi spoprijeli z uvajanjem te metode in dosegli dobre rezultate. Idrijski gozdovi so danes tudi po zaslugi tega dokaj urejeni in kakovostni.

Vaša velika delavnost in znanstvena radovednost, vaše veselje do opazovanja in beleženja sprememb v gozdu so vas pripeljali do tega, da ste leta 1972 doktorirali na Biotehniški fakulteti ljubljanske univerze. Povejte nam, prosim, kako ste ob zahtevnem operativnem delu to zmogli, kakšen je bil vaš delovni dan in kaj ste pri svojih raziskavah odkrili novega?

Priznam, da sem bil dokaj delaven in predan svojemu poklicu, kar sta bili lastnosti, ki sem jih podedoval po svojem očetu. Če sem hotel speljati vse, kar sem si zamislil, seveda ni šlo brez velike delavnosti.

Kot gozdarski strokovnjak sem bil na gozd zelo navezan. V gozdu sem prebil veliko časa in se posvetil predvsem opazovanju. Med drugim sem opazil, da je rast bukve, gorskega javorja in velikega jesena zelo različna. Prišel sem na idejo, da bi z meritvami ugotavljal to rast. Nastavil sem cel sistem zelo natančnih meritev. Na Krekovšah mi je Milan Mohorič v času enoletne rasti od maja do julija vsak dan pri 60 drevesih meril njihovo rast, iz česar sem dobil letni ritem rasti. Iz teh podatkov sem ugotovil, da bukeve

v začetku zelo hitro raste, da javor raste še v juniju in jesen celo še v juliju. Te in še druge meritve so mi dale odgovor, zakaj je bukev tako množična v gozdu in gorski javor ter veliki jesen tako redka. Gre za genetske lastnosti, ki jih je nato pri gojenju treba upoštevati. Sprva nisem mislil na doktorat, ko pa sem se z meritvami dokopal do teh pomembnih spoznanj, sem se ob podpori dr. Dušana Mlinška odločil, da tudi doktoriram. Redno delo in študij za doktorsko disertacijo sem lahko opravil le tako, da sem delal intenzivno in da je bil moj delovni dan zelo dolg. Disertacijo za doktorat sem seveda pisal doma po opravljenem delovnem času.

Koliko pa zrastejo drevesa v enem dnevu, je to sploh merljivo z običajnimi metodami?

Zelo različno, lahko do enega cm ali tudi več. Meriti je seveda treba zelo precizno, zato sem to delo lahko zaupal le tako zanesljivemu sodelavcu, kot je bil Milan Mohorič.

Napisali ste tri strokovne knjige. Začela bom z zadnjo z naslovom »Dinarski jelovo-bukovi gozdovi v Sloveniji«, ker mislim, da je v njej najbolj celovito prikazano vaše znanje in vaš odnos do gozda. Podani so tudi nasveti ali kot vi pravite v zaključku »vizija, kako naj bi bolj naravno živeli v prihodnosti naši kraški gozdovi bukve in jelke«. Zanima me, kakšna je zgodovina nastajanja te knjige, koliko časa ste jo pisali in kaj nam v njej sporočate?

Leta 1986 sta me prof. dr. Dušan Mlinšek in prof. dr. Franc Gašperšič povabila k sodelovanju pri zahtevni raziskovalni nalogi z naslovom »Gozdnogojitvene rešitve problemov v visokokraškem jelovo-bukovem gozdu«. Postavili so me za vodjo projekta. Prehodil sem vse tovrstne gozdove v Sloveniji in to ne enkrat. Na Kočevskem sem bil najmanj desetkrat in nato še na Postojnskem pa v snežniških gozdovih, da ne govorim o idrijskih, ki sem jih poznal do potankosti. Preštudiral sem vse zgodovinske vire o gospodarjenju s temi gozdovi, proučil še zelo bogat spekter ekoloških, bioloških in socioloških dejavnikov, kajti prav zaradi velike pestrosti teh dejavnikov ti gozdovi zavračajo poenostavljene šablonske gojitvene pristope. Izdelal sem

ciljni model sonaravnega gozda, ki smo ga v idrijskih gozdovih gojili že nekaj desetletij pred tem.

Moram povedati, da so mi pri delu izredno veliko pomagali kolegi gozdarji in delavci iz posameznih gozdnogospodarskih podjetij. Zbrali so mi vse potrebne podatke in fotografije. Pogovarjali smo se zelo prijateljsko in med njimi sem se res zelo dobro počutil. Ko je bila naloga opravljena, sem se odločil, da napišem knjigo. Skupno sem na tej nalogi delal sedem let, ko sem bil že v pokoju.

Vaše posebno odkritje je pragozd Bukov vrh na Poslušanju. Nam lahko poveste, kako je do odkritja prišlo in kakšen je njegov pomen za sonaravno gospodarjenje.

PRAGOZD BUKOV VRH



Pragozd, ki se razprostira na površini 10 ha v veliki vrtači pod Bukovim vrhom na Poslušanju, sem odkril povsem slučajno, ko sem proučeval stanje poslušanj-skih gozdov. Bilo je to okrog leta 1965. Vse je bilo drugačno v tem gozdu. Najbolj značilna je bila izredna raznolikost na majhnih površinah. Po temeljitem ogledu sem v njem odkril tri, za pragozd značilne razvojne stopnje: t. i. terminalno ali končno, kjer drevesa bukke in jelke doživijo starost 300 in več let. Odmrla stara drevesa postopoma padajo na tla in se počasi razkrajajo, s čimer dajejo podlago in možnost za rast podmladka. Ta podmladek predstavlja začetno ali inicialno fazo pragozda, ki traja vse do časa, ko se iz njega razvijejo skupine lepih, več centimetrov debelih dreves, ki predstavljajo optimalno fazo. Pragozd mi je s svojo raznolikostjo na majhnih površinah dal potrditev, da je uvajanje skupinsko postopnega načina gospodarjenja pravilna pot, ki nas pripelje do tega, da so gozdni sestoji najbolj podobni tistim, ki bi jih ustvarila narava brez naših posegov.

Druga znamenitost idrijskega gozda je inverzna vegetacija v nekaterih vrtačah na Poslušanju. Nam lahko čisto na kratko opišete ta pojav v najbolj znani taki vrtači Smrekovi dragi.

Smrekova draga je na dnu pri nadmorski višini 1150 m poraščena z ruševjem, ki je značilno le za visokogorske

SKUPINSKO POSTOPNO GOSPODARJENJE



Franjo Kordiš ob osemdesetletnici

predele na meji vegetacije. Ruševju sledi pas smrekovega gozda, nakar preide ta v dinarski jelovo-bukov gozd. Pri višini 1350 metrov tudi jelka zapusti bukev. Bukev se nato razprostira vse do vrha Malega Goljaka, 1495 nadmorske višine. Sam vrh je ponovno poraščen z ruševjem. Zanimivo je, da tudi bukev zelo težko prenaša to višinsko klimo, kar se kaže v tem, da pod vrhom zraste največ do 2 m v višino in premera okrog 10 cm, in to ob starosti, ki lahko doseže tudi 300 let.

Kaj je poglobitvi razlog za nastanek tega pojava?

Ta lokalna mrazišča nastajajo zato, ker vrtače zapirajo okoliški grebeni, tako da v njih nastajajo posebne klimatozonalne razmere z mimim ozračjem, večjo relativno vlago, pogostimi meglami in kopičenjem snega, ki se spomladi zelo počasi topi in zato ohlaja tla in zrak. V nekaterih letih star sneg počaka novega. Take razmere ustvarjajo klimo, ki sicer sodi v najvišji visokogorski rastlinski svet, in vegetacija v vrtačah se obrne v nasprotno smer.

Za nas Idrijčane je zelo zanimiva vaša knjiga »Idrijski gozdovi skozi stoletja«. Pripravili ste jo ob svetovnem kongresu gozdarstva IUFRO, septembra 1986 v Ljubljani in jo posvetili 500-letnici našega mesta. V uvodnem delu omenjate, da ima Idrija eno najdaljših tradicij v gospodarjenju z gozdovi v Evropi, kar je razvidno iz navedb v referatu gozdarskega svetnika Hermanna Gutenberga na sedmem rednem letnem zboru Kranjsko-primorskega društva leta 1884 v Idriji, kjer med drugim pravi, da sodijo idrijski gozdovi med najlepše. Nam lahko na kratko predstavite idrijski gozd in njegovo zgodovino.

Idrijski gozd je del velikega kompleksa dinarskega jelovo-bukovega gozda, ki sega vse od Črne gore preko Gorskega Kotorja in Kočevske čez Snežnik in Postojnske Javornike na Trnovsko planoto do Soče. V tem prostoru je ohranjenih največ pragozdov v Evropi. Sam idrijski gozd je zamejen na vzhodu s potokom Zalo in reko Idrijco, na severu z zasebnimi kmetijskimi posestmi ob spodnjem desnem bregu potoka Kanomljica, nato teče meja čez Vojskarsko planoto, se spusti v zgornji del trebuške doline in se znova dvigne na Zeleni rob na Trnovski planoti. Dalje

teče meja po grebenih in vrhovih ob robu Smrekove drage in Golakov vse do Marnega vrha in Črnega roba. Po zahodnih in severozahodnih robovih obide vasi Mala gora, Zadlog, Idrijski Log in Koševnik in sklene obroč v potoku Zala.

Zgodovina gospodarjenja v teh gozdovih je bila tesno povezana z delom in razvojem rudnika. Rudnik je potreboval les za žganje rude, za opaženje rogov in gradnjo prog ter za gradnjo stavb in gretje. Ves ta gozd je bil nekoč v lasti treh gospostev: tolminskega, svetokriškega in vipavskega. Leta 1575 kupi rudnik nadvojvoda Karel in ga podržavi. Istočasno razglasi vse gozdove okoli Idrije za rezervatne. Tako dobi rudnik v njih pravico do sečnje. Skozi štiri stoletja sečenj je rudnik postal tudi njihov lastnik.

Sprva so sekali v okolici Idrije in uporabljali sečnjo, podobno prebiralni. Kasneje so se s sečnjami pomikali v notranjost gozdov po dolini Idrije in Belce ter prebiralno sečnjo zamenjali s sečnjo na golo. Leta 1840 je nadgozdar Balasitz opustil sečnjo na golo in vpeljal tako imenovano zastorno sečnjo na velikih površinah, ki so jo uporabljali še vse do nekaj let po drugi svetovni vojni, ko smo to sečnjo opuščali in začeli uvajati gospodarjenje s skupinsko postopno sečnjo na malih površinah.

Po ukinitvi rudniške proizvodnje se je v teh gozdovih manj sekalo in gozd si je bistveno opomogel.

Odkar ste se upokojili, so se pri nas mnoge stvari spremenile, tudi v gozdarstvu. Dobili smo svojo državo, pričeli so se postopki za denacionalizacijo, velike so spremembe tudi v organiziranosti gozdarske stroke. Občutek imam, da se z gozdovi manj skrbno gospodari kot prej in da se, predvsem v privatnih gozdovih, ponovno preveč seka. Mislím, da je zelo nespametno, da je nova oblast porušila organizacijo gozdarstva v Sloveniji, ki je bila zgleđna tudi za evropske razmere, na kar je večkrat javno opozarjal prof. dr. Mlinšek, a očitno brez uspeha. Kakšno je vaše mnenje v zvezi s tem?

Od leta 1991 se je organizacija gozdarstva bistveno spremenila, in sicer na slabše. Vse delo, ki ga je nekoč

opravljala ena, so razdelili na dve organizaciji, s čimer so vse precej zbirokratizirali. Sredstev za gojenje gozdov in za gradnjo gozdnih cest in njihovo vzdrževanje pa je bistveno manj. To pomeni, da sredstva, zbrana za te namene, odtekajo drugam. Škoda, ponavljam, velika škoda, saj so gozdovi neprecenljivo bogastvo, ki nam ga ponuja narava. Če te gozdove izkoriščamo, je nujno, da jih tudi gojimo. Večje naložbe so zato neizogibne, neizogibno je tudi, da se upošteva strokovne nasvete in izkušnje. Nenačrtno in nestrokovno gospodarjenje ima lahko daljnosežne negativne posledice. Ko jih opazimo, je žal že prepozno.

Najbolj kritičen sem do dvojnosti v organizaciji, ločili so namreč upravljalsko od izvajalske funkcije. Prepričan sem, da se bo v prihodnjih letih vse to spet združilo, saj le enotno gospodarjenje omogoča kakovostno in racionalno upravljanje z gozdom.

Poznamo vas ne samo kot gozdarskega strokovnjaka, temveč tudi kot družbenega in političnega delavca. Kar dve mandatni dobi ste bili poslanec v republiški skupščini, vrsto let ste sodelovali v okrajnih in občinskih odborih in skupščinah. Imate kakšne posebne spomine na ta čas?

Kaj prav posebnega mi v zvezi s tem ni ostalo v spominu. Ko sem bil okrajni odbornik, so se sedeži okrajev neprestano spreminjali, od Idrije, Tolmina, Nove Gorice in nazadnje Kopra. Okraji so bili nato brez vsake škode ukinjeni. Iz republiške skupščine mi je ostala v spominu akcija 25 poslancev, ki je dodobra razgibala takratni parlament. Najbolj mi je ostal v spominu sedanji slovenski veleposlanik pri Združenih narodih dr. Ernest Petrič. Prizadevali so si, da bi imeli na kandidatni listi za predsednika vlade več kandidatov, kar je bilo za takratne politične razmere nesprejemljivo. Zanimivo pa je, da smo prav za ta moj mandat imeli v občini na volitvah kar tri kandidate. Na moje veliko presenečenje sem bil izvoljen.

Zadnjikrat sem bil v občinski skupščini že tudi v novi državi Sloveniji po letu 1990. Skupščino je vodil dr. med. Janez Podobnik in je bila že strankarsko sestavljena. Člani ste bili še vi, Ivica Kavčič pa Marjan Podobnik, Vojko Božič, veterinar Milan Božič,

Tomaž Pavšič, Viktorija Gorjup in drugi. Bilo je zanimivo in pestro, osebno pa sem bolj poslušal, kot nastopal.

Sodelovali ste tudi pri ustanavljanju Muzejskega društva in bili kar pet let njegov prvi predsednik. Povejte nam prosim, kaj je bil glavni namen, zaradi katerega ste ustanovili društvo, in za kaj ste si v svojem mandatu najbolj prizadevali?

Glavni namen ustanavljanja Muzejskega društva je bil, da se nudi vsestranska pomoč muzeju pri ohranjanju naše naravne in kulturne dediščine. Pomagali smo muzeju tudi pri idejnih zasnovah za organizacijo muzejskih večerov. Moram pripomniti, da so se v tem času okrog leta 1988 ustanovljala muzejska društva po celi Sloveniji. Mislim, da so nas takrat navdušili organizatorji iz Škofje Loke. Mnenja sem, da Muzejsko društvo vse bolj izgublja tisto vlogo, ki jo je nekoč imelo, kar je po svoje razumljivo zaradi izrednega razvoja Mestnega muzeja pri ohranjanju naše dediščine.

Za svoje delo ste dobili veliko priznanj, nagrad in odlikovanj: glavno republiško Jesenkovo nagrado za biološke dosežke v idrijskih gozdovih, priznanje občine Idrija za posebne zasluge pri razvoju občine, priznanje in zahvalo SGG Tolmin za 30 let uspešnega in požrtvovalnega dela. Razglašeni ste bili tudi za zaslužnega člana Zveze inženirjev in tehnikov gozdarstva in lesarstva Slovenije ter za častnega člana te organizacije. Razen teh ste dobili še šest državnih odlikovanj. Kaj vam posamezne nagrade in odlikovanja pomenijo, katera vam je najdragocenejša?

Vse nagrade so mi dragocene. Večino priznanj sem dobil za biološke dosežke v idrijskem gozdu. Zanimivo pa je, da so me začeli nagrajevati po opravljeni doktorski disertaciji. Najbolj dragocena mi je Jesenkova nagrada, ker je republiškega značaja in jo letno dobi le en gozdar, in to izključno za biološke dosežke. Izmed državnih odlikovanj mi je zelo dragocen orden bratstva in enotnosti, ki sem ga dobil zato, ker sem se boril v času NOB na ozemlju Hrvatske in Slovenije; pa seveda obe medalji za hrabrost iz let 1944 in 1945. Sicer sem pa zdaj, ko na vaše vprašanje delam to

statistiko, kar presenečen nad tolikimi priznanji in odlikovanji, človek ob vsakdanjem delu na to kar nekako pozabi.

In za zaključek nam še povejte, kaj je vaše najljubše opravilo zdaj, ko ste v pokoju. Pa še odkrijte nam, katero drevesno vrsto najbolj cenite in zakaj.

Takoj po upokojitvi sem zelo rad pisal knjige. Po vsestranskih analizah pragozda sem napisal »Pragozd Bukov vrh«, nato »Idrijski gozdovi skozi stoletja« in nazadnje še knjigo o dinarskih jelovo-bukovih gozdovih, o čemer sem že govoril. Morda samo še zanimivost, da so tovrstni gozdovi izredno pestri; imajo kar 22 podvrst. Kako zanimiv in pester je idrijski gozd, nam pove podatek, da je v njem zastopanih kar 16 od teh 22 podvrst. Zdaj ne pišem več, ker za to tudi nimam pogojev. Če hočeš pisati o gozdu, moraš veliko časa preživeti v njem.

KOLEGI IN PRIJATELJI NACE PIŠLAR, FERDO PAPIČ, FRANJO KORDIŠ, SILVIJ BLAJ



Zdaj so nama z ženo v veliko veselje vsakotedenska družinska srečanja z obema hčerkama, Sonjo in Jasno, njunima možema in vnukoma, 21-letno Tino in 18-letnim Juretom. Zelo rad se udeležujem tudi srečanj s svojimi kolegi in upam, da jih bo še kaj. Redno obiskujem tudi Muzejske večere in druge muzejske prireditve. Sicer pa imava z ženo kar dovolj opravil doma z vzdrževanjem hiše in z vrtom, kjer oba delava z velikim veseljem.

Zanima vas še, katero drevesno vrsto najbolj cenim. Najljubša mi je jelka. To je drevesna vrsta, ki je v petstoletnem gospodarjenju pri nas veliko pretrpela. Na tem kraškem svetu živi skupaj z bukvijo, ki je veliko bolj agresivna. Tudi zadnje stoletno gospodarjenje v obliki velikopovršinskih sečenj ji je samo škodova-

lo, saj se na velikih površinah ni pomlajevala in so zato tu nastajali čisti bukovi gozdni sestoji. Jelka je zelo občutljiva drevesna vrsta, zato se ji v teh gozdovih v tem obdobju ni godilo najbolje. Sonaravno gospodarjenje ji nudi več možnosti, a je njeno usodo zaradi drugih okolju škodljivih vplivov težko napovedovati.

Ob koncu se vam, dr. Franjo Kordiš, iskreno zahvaljujem za odgovore in vam želim še mnogo let trdnega zdravlja in prijetnih srečanj z vašo družino, s prijatelji in kolegi. Zahvaljujem se vam za vaša dolgoletna prizadevanja pri negi naših gozdov, za ohranjanje narave, ki je, kot pravi pesnik Edvard Kocbek »še edina, poslednja zlahnost, ki človeku ostaja«.

POMEMBNEJŠA BIBLIOGRAFIJA
DR. FRANJA KORDIŠA

ZNANSTVENI IN STROKOVNI ČLANKI

- 1 VAROVANJE POMLADKA PRI SEČNJI IN SPRAVILU. GOZDARSKI VESTNIK, 1956, ŠT. 4
- 2 MOTORNI VITEL IN NJEGOVA EKONOMIČNA UPORABA. GOZDARSKI VESTNIK, 1957, ŠT. 1
- 3 REDČENJE V BUKOVJU, KI NI BILO NEGOVANO. GOZDARSKI VESTNIK, 1958, ŠT. 8-9
- 4 SKUPINSKO - POSTOPNO GOSPODARJENJE - POT V MODERNEJŠO PROIZVODNJO. KMETIJSTVO - GOZDARSTVO, 1962, ŠT. 20, LJUBLJANA
- 5 PROBLEMI PRI OBNOVI BUKOVO-JELOVIH GOZDOV. GOZDARSKI VESTNIK, 1964, ŠT. 4-6
- 6 DIE ERFOLGE DES WALDBULICHEN PFLIEGEBETRIEBES IN DEN BUCHENWALDERN SLOWENIENS. SCHWIZERISCHE ZEITSCHRIFT FÜR FORSTWESEN, ZÜRICH, 1965, ŠT. 9
- 7 NEPOSREDNA PRIMENA I REZULTATI SAVREMENOG INTENZIVNOG GOZDOVANJA ŠUMAMA U ŠUMARSKOM POGONU IDRİJA. DOKUMENTACIJA ZA TEHNOLOGIJU I TEHNIKU U ŠUMARSTVU. JUGOSLOVANSKI POLJOPRIVREDNO ŠUMARSKI CENTAR, 1965, BR. 52, BEOGRAD
- 8 MEHANIZIRANO SPRAVILO LESA V LUČI SODOBNEGA GOJENJA GOZDOV. GOZDARSKI VESTNIK, 1968, ŠT. 1-2
- 9 VITALNOST GOZDNEGA DREVJA IN NJEN VPLIV NA PRIRASTEK PRI BUKVI. GOZDARSKI VESTNIK, 1972, ŠT. 7
- 10 IZKUŠNJE V IZBIRALNEM REDČENJU V SLOVENIJI. GOZDARSKI VESTNIK, 1982, ŠT. 4
- 11 ALI IDRİJSKIM GOZDOVOM GROZI UNIČENJE ZARADI POŽLEDA? GOZDARSKI VESTNIK, 1985, ŠT. 7-8
- 12 SPOMINI IN ZAPUŠČINE - VIR ZA ZGODOVINO GOZDARSTVA. PUBLIKACIJA: POMEN ZGODOVINSKE PERSPEKTIVE V GOZDARSTVU, 1985, LJUBLJANA
- 13 KAKO TRDOŽIV JE NARAVNI GOZD IN KAKO NEBOGLJEN POSTANE, KO SE ZAJESTA VANJ ŽAGA IN SEKIRA. IDRİJSKI RAZGLEDI, 1987, ŠT. 2, IDRİJA
- 14 DIE BUCHE IN DEN BERGWALDERN AM BERGANT ZWISCHEN FESTLAND UND MEDITERRAN. ALLGEMEINE FORST ZEITSCHRIFT, 1988, ŠT. 8, MÜNCHEN

DISERTACIJA

VITALNOST IN KONKURENCA V MEŠANEM GOZDU BUKVE IN PLEMENITIH LISTAVCEV NA RASTIŠČU DINARKEGA JELOVO-BUKOVEGA GOZDA. IGLG, 1977, LJUBLJANA

KNJIGE

- 1 PRAGOZD BUKOV VRH. PUBLIKACIJA: GOZDNI REZERVATI SLOVENIJE. LJUBLJANA, 1985
- 2 IDRİJSKI GOZDOVI SKOZI STOLETJA. IDRİJA, 1986
- 3 DINARSKI JELOVO-BUKOVI GOZDOVI V SLOVENIJI. BIOTEHNIŠKA FAKULTETA, ODDELEK ZA GOZDARSTVO, LJUBLJANA, 1983

ANICA BOŽIČ

Luko Paljetak



Pesnik, prevajalec, mladinski pisatelj, feljtonist, režiser, gledališki in likovni kritik ter dramski pisec Luko Paljetak se je rodil v Dubrovniku 19. avgusta 1943. Diplomiral je na Filozofski fakulteti v Zadru leta 1968. Po študiju je bil nekaj časa režiser v Lutkovnem gledališču Zadar, kasneje pa asistent na Filozofski fakulteti v Zadru. Leta 1992 je doktoriral na Filozofski fakulteti v Zagrebu. Je redni član Hrvaške akademije znanosti in umetnosti, član hrvaškega pisateljskega in prevajalskega društva, Hrvaškega centra PEN in častni član Društva slovenskih pisateljev.

Luko Paljetak živi in dela v Dubrovniku, vsako leto pa nekaj časa s svojo sopotnico Idriječanko Anamarijo (Nušo) Kobalovo preživi v Sloveniji oziroma v Idriji. V usodnih letih 1991/1992 sta tako po sili razmer z ženo Anamarijo preživela v Idriji več mesecev. Jeseni 1991 sta se nič hudega sluteč udeležila pisateljskega srečanja v Vilenici, vrtni pa se nista več mogla, saj je v Dubrovniku že zavladala vojna morija.

V tistem času je nastala zbirka pesmi, ki je izšla pod naslovom *Ubežne pesmi*. Da je knjiga tako hitro izšla, so pripomogli Lukova osebna prijatelja in prevajalca, pesnik Boris A. Novak in žal že pokojni Tone Pretnar, ter urednik Aleksander Zorn. Februarja 1992 smo zbirko pesmi predstavili tudi v idrijski mestni knjižnici.

Delo Luka Paljetka je zelo raznoliko. Za otroke je izdal več knjig pesmi: *Miševi i mačke naglavačke*, *Slastičar Orangutan*, *Ledomat-tata*, *Roda u drugom stanju*, *Priče iz male sobe*, *Izabrane pjesme za djecu*, *slikanici Lavice na kavici*, *Slon na balkonu* in knjigo otroških iger *Duhovi sa Strahurna*.

Pesniške zbirke za odrasle so: *Nečastivi iz ruže*, *Najbliži konac svijeta*, *Ljubičaste kiše*, *Kockice za staru damu*, *Pjesme mnogo hvaljenoj i ne baš sveusvemu zadovoljavajućoj gospi*, *Ludo pjevanje u planinama*, *Love and Kisses Heart Book*, *Noćni lov*, *Soneti i druge zatvorene forme*, *Životinje iz Brehma i druge pjesme*, *Pjesni na dubrovačku*, *Dolazak malih gospodarica*, *Opaska o cvrkutanju*, *Sandosten forte*, *Perunika u boci*, *Na rubu tijela*, *U magli sitne sintetike*, *Snižena vrata*, *Pjevač u žabljem zboru*, *Izbjegle pjesme/Ubežne pesmi*, *Andelovanje*, *Inventar*, *Bdjenje*, *Singerica pod snijegom*, *Venecija/Venezia*, *Nekoliko stranica in Tvoje poglavlje*.

V sodelovanju s hrvaškimi likovniki je izdal vrsto pesniško-grafičnih map: *Školjka* (z Brankom Vujanovičem), *Patrio ore melos* (z Dubravko Babič), *Kavez za mene i pticu* in *Klaunske pjesme* (z Josipom Boltižarjem), *Ruka* (z Zdenko Pozaić), *Večernja s Ovidijem* (z Nevenko Arbanas) in druge.

Objavil je drami *Tri farse* in *Poslije Hamleta*, več radijskih iger, feljtone *Jantarna kocka*, *Lutkarsko kazalište s obje strane paravana*, *Slike s izložbe*, *Jedna lirski šetnja Dubrovnikom*, *Male teze o kazalištu lutaka*, literarnozgodovinske študije *Uvidaji iz starije i novije hrvatske književnosti*, *Književno djelo Ante Cettinea*, *Engleske teme in Hrvatske teme*, pripravil je pesniške antologije *Panorama novije kanadske poezije*, *Moreplovi* (pesmi o pomorščakih), *Antologija pjesništva engleskog romantizma* in *Krugovi koji se šire* (izbor iz svetovne poezije 19. in 20. stoletja).

Njegovo prevajalsko delo je zelo obsežno, zlasti prevodi iz angleške književnosti, od Byrona, Chaucerja in Shakespeara do Wilda in Joyca, v hrvaščino pa je prelin tudi celotnega Prešerna ter veliko število pesmi drugih slovenskih pesnikov (gl. Antologija slovenske poezije, sestavil Ciril Zlobec, Zagreb, 1993). Za prevod Prešerna je 1984. leta prejel Zupančičevo listino.

Idričani imamo srečo, da Luko Paljetak vsako leto z ženo Anamarijo nekaj časa preživi v našem mestu. Intelektualca, svetovljana in človeka, ki ne moreta brez knjige, sta že kmalu navezala stike z Mestno knjižnico in čitalnico. V mnogih letih prijateljevanja nam je Luko daroval že kar nekaj svojih pesniških zbirk. V knjižnici smo v letu 1992 predstavili njegove *Izbjegle pjesme/Ubežne pesmi*, z dijaki Gimnazije Jurija Vege se je pogovarjal o Prešernu in sodeloval pri režiji lutkovne predstave *Sovica Oka Svetlane Makarovič*. Konec lanskega leta je Mestna knjižnica pripravila predstavitev Luka Paljetka kot pesnika in likovnega umetnika v Galeriji Idrija. Številni obiskovalci na tej odmevni prireditvi so najlepše pokazali, kako Idričani cenimo in spoštujemo velikega umetnika.

ROMANA KOKOŠAR

Oni dan

Oni dan pred novim letom sem obiskala knjigarno Mladinske knjige Konzorcij v Ljubljani. Razširjeno, prenovljeno. Med pregledovanjem knjig je od nekod prodirala poezija, posvečena domovini, ljubezni, vinu in smrti. Saša Pavček, Zvone Hribar in Aleš Valič so prebiral pesmi slovenskih avtorjev, ki jih je za priložnostno zbirko izbral in uredil Aleš Berger. Recital je bil ozvočen in čeprav so bili nastopajoči v drugem, nevidnem predelu knjigarne, so besede šle z menoj od slovenske beletristike do knjig z bogatimi reprodukcijami Schieleja in Klimta.

Vame je tanko in ostro zavrtala misel o tem, kaj in koliko zamujam, ker me ni v prestolnici. Pa sem jo zavrnila. Spomnila sem se vseh popoldnevov in večerov v Mestni knjižnici Idrija. Pogovora s Sonjo Porle; predstavitev Štegrove zbirke pesmi in navdušenega, pretežno gimnazijskega občinstva; mladega Aleša Čarja kot pisca, ki je presenetil že s prvencem, in kot korektnega in subtilnega moderatorja pogovorov; drobne zbirke Marije Stanonik Raztrgane korenine; ljudi, ki so do zadnjega kotička napolnili knjižnico, da bi poslušali rojaka Mohoriča; profesorja polonistike Nika Ježa, ki je zavzeto predstavljal papeževe pesmi...

Vsakič je bilo drugače. Ne samo zaradi lokacije, ki se je zaradi preurejanja knjižnice menjala. Tudi zaradi prijavnosti, s katero idrijsko občinstvo toplo sprejema prišleke, ki za uro, dve posedijo z nami. In se nalezejo vedrosti. In so navdušeni. Ker je atmosfera tako mehka. Ker so obiskovalci hvaležni, da so prišli.

Oktober je Anica Božič, ravnateljica knjižnice, združila literarni večer z otvoritvijo razstave likovnih del v Galeriji. Eno nadstropje višje kot ponavadi. Prelepa cvetlična tihožitja, motivi iz sveta glasbe in nagajive živalske podobe nas sprejmejo že ob vhodu. Razpoložljivi stoli so kmalu zasedeni, zato obstojimo v ozadju in ob toplih pozdravnih zvokih kitare počakamo na tri sogovornike. Luka Paljetka, pesnika in slikarja, in Borisa A. Novaka ter Tonka Marojevića, dobra poznavalca njegove poezije oz. slikarstva.

O Luku Paljetku sem sprva samo brala. Kot o režiserju v zadarskem lutkovnem in dramskem gledališču, ki je bil v svojem pristopu do režije drugačen in svež.

Potem sem o njem slišala veliko dobrega od njegovih idrijskih prijateljev. Da je dober sogovornik, pri katerem si zaradi njegove že pregovorne razgledanosti pogosto bolj poslušalec.

Nato je nastopila jesen 1991, ko si je izbral Slovenijo oz. Idrijo kot zatočišče pred vojno v Dubrovniku. Takrat smo na gimnaziji pripravili srečanje z njim. Pogovor je vodila kolegica Lidija Kleindienst. Z dijaki smo ga odkrivali kot čudovitega interpreta lastnih pesmi, dobrega poznavalca Prešerna in izrednega prevajalca pa tudi kot odličnega pedagoga. Trde verzifikacijske forme so se zmeščale, metrične strukture so se iz formalnega poznavanja dvignile v metafizično dojetje, zadihali smo v ritmu, ki je bil pesem, in v artizmu besede.

Potem je izšla zbirka Ubežne pesmi. Paljetkove pesmi v izvorniku, na sosednjih straneh pa prevodi Toneta Pretnarja, Borisa A. Novaka in drugih. Dana nam je bila možnost intimnega branja. Posvojili smo njegove pesmi, vsak svoje. Kakor smo jih čutili. Divja gos, Lesena miza, Hiša s številnimi sobami so tudi malo moje.

Na tem večeru v Galeriji naj bi Idričani spoznali, kako mu je blizu tudi likovni izraz. Ampak beseda je vendarle najpomembnejša. Zato kot občinstvo v Ibsenovem gledališču nadomeščamo četrto steno in opazujemo tri velike. Vprijamo vase besede, se nalezemo navdušenja in preprosto čutimo, da je to eden lepših večerov. Ampak Paljetak ve, da smo tu. Njegove oči nas pogledujejo skozi močne leče očal ali pa nas kratkovidno oplazijo, ko lastnik sname očala, da bi ohranil stik s sogovornikom.

Čuti nas. Zato nas nagovarja. V prijetni slovenščini. Zato nam recitira svoje pesmi. V svojem maternem jeziku. Deklica, ki je prej prebirala strune kitare, ob njegovem podajanju uživa. Čeprav ne razume pomena vseh besed. A čuti ritem, lirskost izraza, zvočno polnost, igro besed. Čuti predanost pesnika v njegovi mimiki in igri oči.

Kasneje prisluhujemo umetnostnemu zgodovinarju Janezu Kavčiču in z očmi drsimo po slikah. Dubrovniškega trubadurja tako opazujemo v drugem ogledalu. In nam je spet všeč. In blizu. Predvsem pa tudi po uradnem delu najdemo stik z njim. In odkrijemo njegov največji dar: da je iskreno topel in preprost. Kljub svoji široki razgledanosti in umetniški moči. Ali prav zato. Nas bo na naslednjem srečanju zopet presenetil? Se bo pesniku, prevajalcu, režiserju in slikarju pridružil še poznavalec glasbene umetnosti?

LUKO PALJETAK

PREVEDEL BORIS A. NOVAK

Pesmi

MENIHI

Hodili so menihi
 potihoma vso noč,
 v tišini njih vzdih

so slišali se tihi
 komaj, tako rekoč,
 hodili so menihi

šepetajoč: Vae mihi,
 prosili so pomoč,
 vrstili so se stih,

ledeni so prepahi
 hladili pot jim žgoč,
 hodili so menihi

potihoma vso noč,

hodili so menihi,
 hladili pot jim žgoč
 ledeni so prepahi,

vrstili so se stih,
 prosili so pomoč
 šepetajoč: Vae mihi;

hodili so menihi
 komaj, tako rekoč,
 so slišali se tihi

v tišini njih vzdih
 potihoma vso noč,
 hodili so menihi.

IDRIJSKI SONETI

»NEBESA«

Karbidovka nad glavom gori, škrti,
vjerni čuvari povjerenog blaga
što bozi nisu htjeli nam ga dati,
umorni već su, i rudari, snaga

popušta, dosta za taj dan je, sati
prolaze sporo pod zemljom gdje vlaga
kapljući stvara noć, dok gore zlata
sunce se, opća karbidovka, draga,

najdraža njima; kao cinabarit
počne im krv u žilama se žariti
kad oglasi se zvono što iz pakla

vodi ih ravno gore u »Nebesa«,
u gostionu gdje raja dotakla
zemlja se pa sad, želeć' ga ostvarit,

žlikrofe – zvijezde s neba na njih stresa.

»NEBESA«

*Karbidovka gori nad glavom, škrti,
ti zvesti varuhi zakladnice,
ki nam je bogovi niso hoteli dati,
so že utrujeni, rudarjem mišice*

*popušćaj, dovolj je za ta dan brez konca,
počasi teče čas pod zemljo, tam, kjer vlaga
kapljaje tvori noč, zlat plamen sonca
pa je vsesplošna karbidovka, draga,*

*rudarjem najdražja; in zažari
jim kri v žilah kot cinabarit,
ko oglasi se zvon, ki iz peklà*

*jih pelje gor, naravnost v »Nebesa«,
gostilno, kjer se zemlja bliža
snu paradiža in v želji po njem stresa*

žlikrofe – zvezdice z neba,

SVETI ANTON

Svetac lijep pogled ima nad dolinom
 odozgo s brijega, do njega se penju
 uglavnom vrlo zaljubljeni, krinom
 poškropi on ih bijelim u svom bdjenju

kao stup žive mjereć' strast im, križnim
 putem ih dalje šaljuć, da se vinom
 poljupca, kruhom tijela, što ga brižnim
 prstima lome, utaže; visinom

tom vrlo vješto služi se jer stvari
 izgubljene pronalazi i može
 i ponajmanju suzu usred rijeke

vidjeti, ili vratit riječi neke
 izgovorene davno, što se glože,
 i dati opet redosljed im stari.

SVETI ANTON

*Svetnik ima prelep razgled nad celo
 dolino, s hriba, kamor se vzpenja
 sprevod zaljubljenih, da bi jih z belo
 lilijo poškropil iz svojega bedenja*

*in jim kot steber živega srebra
 izmeril strast in jih na križevo pot
 naprej poslal, da z mirom jih navda
 vino poljuba, kruh telesa, zlomljen pod*

*skrbnimi prsti; zrak višav mu pride kar
 prav, kajti najde vsako izgubljeno stvar
 in vidi drobno solzo v globoki reki*

*in vrača že pozabljeni zven nekih
 davnih, nasprotujočih si besed
 in jim spet podeli nekdanji red.*

STARAC

Uz prozor starac sjedi i gleda kapi kiše
kako po žici klize i ponekad se sjeti
i brojiti ih počne u vjetru što ih njiše,
učini mu se u snu da su to vagoneti

što nose rudu dolje pa pogledom ih prati
u tamno srce okna, Glück auf on im želi,
ostavlja svoju čašu kristalnu da bi škrati,
što dolje kuju, mogli dobiti što bi htjeli,

crvenog malo vina da mogu kopat slade
u prslucima svojim crvenim, da im krivo
ne bude; tad se starac u čudu opet nade

kad probudi se, vidi da to su kapi kiše
samo, da vagoneta nema na žici više
i da je srebro mrtvo, premda je tako živo.

U SPOMEN NA GOSPODINA
JANEZA PAJERJA

STARČEK

*Ob oknu ždi starček in gleda deževne zavese
na žicah, in včasih se spomni, čeprav je v letih,
in šteje vse kaplje v vetru, ki mrzlo jih trese,
v sanjah pa se mu zazdi, da so to vagoneti,*

*ki nosijo rudu navzdol, in s pogledom jih spremlja
v temno srce sredi okna, in Glück auf zakriči,
pusti svoj kristalni kozarec, da škrat iz podzemlja,
ki kuje tam spodaj, dobi prav vse, kar si želi,*

*požirek rudečega vina, da si posladka
garanje v rdečem telovniku in da pokoplje
zameri; in starček je ganjen od čudenja;*

*ko pa se zbudi, spozna, da so to kaplje dežja,
da ni več vagonetov na žici, da je vse sivo
in da je že mrtvo srebro, pa čeprav na smrt živo.*

V SPOMIN NA GOSPODA
JANEZA PAJERJA

Čopič in pero

Luke Paljetka

TONKO MAROEVIĆ
PREVEDLA VLADA ERŽEN



Večno vprašanje odnosa med sliko in besedo, med ikonskim in verbalnim, med neposredno sprejetim in pojmovno posredovanim se na videz razreši samo po sebi, ko gre za književnika in likovnika v isti osebi. V takem primeru ne razmišljamo o prednosti ali celo večji pomembnosti določene ustvarjalne discipline, ne dvomimo o utemeljenosti vizije: kokoš ali jajce, saj bivata na isti ravni, vpeta v neprekinjen krog življenjske obnove. Tak slikar-pisec ali pesnik-slikar v svojem ustvarjanju naravno kot amfibija prehaja z enega področja na drugega, svobodno uporablja slikovitost besede ali povednost slike. Tedaj je pravi ustvarjalec, ki oblikuje, ustvarja, udejanja in pri tem občuti snovnost barve in papirja, znakov in zvokov.

Morda pa se vprašanja ob osebnosti, ki je mnogostrana, multidisciplinarna, ustvarjalna na različnih področjih, celo množijo: Ali je nadarjenost za eno področje ovira za celovito uresničevanje na drugem? Ali sta uspeh in odmevnost na eni strani razlog, da zamižimo in popustimo na drugi? Ali sta preprostost in jasnost izražanja v enem mediju komplementarni z morebitno zapletenostjo in tehnično zahtevnostjo v drugem? Kje se začne ena in kje končuje druga

»stroka«? Kako ublažiti skrajnosti, ki izključujejo sodelovanje ali pomoč sinestezijskega navdiha? Zakaj eno in drugo? Kdaj eno in kdaj drugo? Kdo odloča o prevladi določenega tipa izraza?

Luko Paljetak je seveda teoretično dobro »podkovan«, vendar se ne obremenjuje s takimi vprašanji. On je v prvi vrsti praktik: piše in slika, sklada in režira, poje in ne misli slabo. V vsakem delu, v vsaki svoji aktivnosti najde mero zadovoljstva: zadovoljstvo v besedilu, zadovoljstvo v teksturi, v kontekstu, pretekstu, arhitektu ... Poglavitno pa je, da zna radost ustvarjanja prenesti na nas, nas potegniti v svoj svet metodične igre in ludistične odprtosti, nas zvabiti, da z njim nadaljujemo vitalno preobrazbo predmetnega in izbrane snovi, nas izzvati, da v vsakdanjostih spoznamo čudežnost in skrivnostnost dogajanja.

Obdarjen je z odličnim vizualnim spominom in imaginacijo, opremljen z ustreznim metierskim znanjem in oblikovalsko spretnostjo, premore pravo bogastvo optičnih in ikonskih pobud, pa vendar se Luko Paljetak loteva slikarstva ponižno in previdno, postopoma in šele po vrsti raznih drugih izkušenj. Ker ne želi, da bi pesnik v njem motil slikarja (pa tudi slikar ne pesnika), se odloča za intimni, komorni format, za male, priročne dimenzije. Kar najbolj naravno prehaja z lista v kader, ko išče rimo, najde ribo, zatem pa cvet in figuro. Njegovi tematski okviri so prav tradicionalni: tihožitje, pejsaž, akt ali portretna maska, zato pa je izjemno močna in nenavadna bujnost fitomorfnih, zoomorfnih in antropomorfnih sugestij (in simbolov). Avtor redko slika konkretne in prepoznavne vedute, ne »parazitira« na slikovitostih »Grada« in regije, kjer deluje (in s katero je v bistvu in od vedno prežet). Vendar se zavestno, rad in z zaupanjem navezuje na domačijskost dubrovniških koloristov, na dejavnosti in duh prijateljsko posvojenih opusov Dulčića, Pulitike in – še posebej pravega učitelja in lirskega očima – Antuna Masle. Da ta odločitev ni zgolj lokalistična in kampanilistična, ampak univerzalna, potrjuje njegova hkratna usmerjenost k bolj oddaljenim svetilnikom, kot so Rouault, Soutine ali Picasso.

JANEZ KAVČIČ

Poezija kot likovna metafora

Dubrovniški književnik in prijatelj Idrije Luko Paljetak se ukvarja s slikanjem že kakih dvajset let. Likovno udejstvovanje mu predstavlja intimno relaksacijo sredi vsakdanjosti literarnih del, ki ga obkrožajo. Slikanje mu pomeni plemenito zabavo, užitek, intelektualni hedonizem, estetsko igro in srečni odmor sredi trdih ur napornega dela pri brušenju stihov ali pri iskanju najboljše prevajalske sintagme. Prav zato so njegove likovne stvaritve prežete z radostjo duše ter sprostitvijo čustev in domislic.

Poetični naboj razodevajo značilni naslovi mnogih slik: Riba v pižami; Cvetje, ki se smeje; Angel, ki ima rad bombone; Cvetje v bikiniju; Mačja nevesta; Zaljubljeni maček; Riba – fiš, misa (maša) – tiš in druge. Toda o nasprotnem polu umetnikovega sveta in njegove duše pričajo motivi, kot na primer Demon, El toreador, Ikarica, Titanija, Plavooka, Jezuiti, Faun, Prepovedani divji lov, Maska, Gosposki iz Avignona (asociacija – Picasso), Vipera atlantidis, Kozmična kača, Gospa z enorogom, Via crucis, Euridika, Pot na Golgoto in še nekateri.

Poezijo kot likovno metaforo je nakazal tudi seznam del, predvidenih za razstavo v Idriji. Žal zaradi pomanjkanja prostora niso mogla biti vsa postavljena na ogled. Najbolj »pesniško« so bile intonirane naslednje slike: Rdeča muca, Dobri duh grozdja, Konj hazarder, Drevesa na sprehodu, Mali strah, Ribe v večerni toaleti, Morski pes na kockah ledu, Cvetna ura, Kristalna račka, Kvadratna kača, Cvetje Aztekov in podobno. Prvotni koncept razstave je vključeval nad 130 upodobitev – resda precej miniaturnih, od katerih pa je idrijska galerija prezentirala samo dobro tretjino gradiva. Vseeno je moč trditi, da je bil avtor dovolj zgovorno predstavljen.

Poznavalcem Paljetkovega dela je znano, da je literat – slikar že pred leti ustvarjal minuciozne risbe, lahko bi jih imenovali »zapisi z delovne mize«, s katerimi je svoj estetski občutek prenašal v filigransko izdelane vinjete. Z njimi je z nekaj potezami dosegal polnost osebnega videnja transparentnega motiva. Občasno se je rad približal arabeski, ki mu je služila kot likovni zapis miselnega prebliska.

Mestna knjižnica in čitalnica je oktobra 1999 v Galeriji Idrija pripravila razstavo Paljetkovih del. Le-ta so večinoma nastala v prejšnjih mesecih,

kar potrjuje znano dejstvo, da je Luko Paljetak izjemno produktiven ustvarjalec. Nenehno prekipeva od idej in kreativnih pobud, ki jih sproščeno realizira. Ker je bila razstava posvečena Idriji, ki je precej slik tudi navdihnila, je bilo zlahka opaziti prisotnost značilne krajevne ikonografije, od čipk do cerkve sv. Antona.

Obiskovalci razstave so se prepričali, da se Paljetak kaj prida ne ozira na ustaljena slikarska pravila in postopke. Pogosto se – kot podlag za svoja dela – poslužuje obrabljenih listov stenskih koledarjev in drugih odsluženih listov in tiskov. Omenjena izhodišča mu – a priori – odredajo dinamičnost interpretacije motiva. Pomembno vlogo namenja beli barvi, s pomočjo katere dosega figurativnost in dovolj izrazito kompozicijo. Z medsebojnim prepletanjem bele barve, črnih kontur in tonskih kontrastov podlage prihaja do učinkovitih slikarskih efektov. Z njimi razodeva svojo likovno spretnost in kreativni nemir. Odpadne kose papirja uspeva znova osmisлити v samosvojih in avtentičnih oblikovnih zamislih. Rad se odloča za intimne – komorne formate namiznih in priložnih mer. Za slikarske ploskve mu pridejo prav celo razglednice, izrezki iz revij in časopisov, različne reprodukcije ter katerikoli list z natisnako strukturo besed, oblik, risb in barv. Posrečeno mu izpadejo miniaturne interpretacije poštnih znamk. Tudi izpraznjena škatla bonboniere je bila likovno nadgrajena kot Riba – griotte.

Paljetak kot slikar interpretira naravo, pokrajino, cvetje, živali, mrtvo prirodo, biblijske teme, mitološke motive, beneške ostaline, morsko favno in pester obmorski žanr. Vselej najde draž likovne poetike, tudi v prislovično prozaičnih stvareh. Njegovi risarsko – kolorirani izdelki so dialogi s sanjskimi gorami, rdečimi hribi, arhipelagi, otoki in mediteranskimi mesti. Privlačijo in navdihujejo ga drevesa, sadeži, šopki, račke, muce, ptice, konji in še posebej ribe. Zaupljivo se pogovarja s slikarskimi rekviziti, vazami, klovni, medaljoni, gondolami, muranskim steklom in vitražami, obenem pa še z zlodeji, Robinom Hoodom, sv. Jonom, sv. Jurijem, Pegazom in Jupitrom. Vse njegovo likovno udejstvovanje vre in prekipeva iz intelektualne širine in intuitivne senzibilnosti.

Književnik Paljetak nedvomno čuti potrebo, da tudi z vizualnimi sredstvi sprosti in izpoveduje svojo sanjavo nprav. Le-ta se napaja v svetu mrtve prirode, v pejsažih in v dediščini sledov beneške materialne kulture. Njegova likovna poetika je izpolnjena s statiko, mirom in čudežnimi zvoki tišine. Kritik je zapisal, da v iskanju rime najde ribo, zatem pa cvet in figuro. Ljubi izbrane fragmente narave in tihožitja, miniaturne pejsaže, akte in portretne maske, vedno znova pa bujnost in pestrost fitomorfni, zoomorfni in antropomorfni sugestij in simbolov. Le redko slika konkretne in prepoznavne motive dubrovniškega ambienta, čeprav je njegova duša polna mediteranskega temperamenta, domačijskega vzdušja

ter kolorizma in lirizma njegovih dubrovniških slikarskih vzornikov in kolegov. Poudariti je treba, da ga inspirirajo tudi veliki vzorniki, kot na primer Rouault, Soutine ali Picasso. Na velikega Španca spominja denimo motiv Noč za Picassa kot tudi pogosto pojavljanje iberske ikonografije.

V izboru del za razstavo v Idriji sta bili močno prisotni avtorjeva kozmopolitska bližina z znamenitimi imeni in asociacija na njihova dela. V tej luči je bilo razumeti motive Hommage a Gaugin, Kafkov maček, Šeherezada in podobne. Najbolj pa je prišla do izraza umetnikova afiniteta do sveta glasbe, ki so jo zgovorno potrjevali podnaslovi naslednjih slik: Duet, Iris in violina, Kvartet, Mozart, Sinfonietta, Oratorij, Jesenska violina, Mahler, Beethoven, Vivaldi, Grieg, Viola d'amore, Fuga, Bach, Debussy, Lutnja, Nočna glasba, Mendelsohn, Paganinijeva violina, Koncert v rdečem, Simphonie phantastique itd.

Po vsem zapisanem lahko zaključimo, da se je Luko Paljetak v eni osebi predstavil kot pesnik in slikar, kot književnik in likovnik. Nastopil je kot ustvarjalec, ki se izraža s sliko in besedo, optično in verbalno, s pomočjo neposredno sprejetega in pojmovno posredovanega. Paljetak je »slikopisec« in »stihoslikar«, ki svobodno prehaja s področja v področje, ki zna izrabiti in izraziti slikovitost besed in besednjak slik. V dialektično celoto spaja verze, papir, barve, znake in njihov zven. Nedvomno je temeljito podkovan z literarno in likovno teorijo, vendar se zdi, da si pri svojem ustvarjanju ne beli glave s teoretičnimi vprašanji. Bržčas bo držalo, da je vendarle predvsem »praktik«, ki piše in slika, prevaja in prireja, komponira in režira – dejali bi, da »poje in slabo ne misli«, ob vsem tem udejstvovanju pa vselej najde zadovoljstvo in zadoščenje pri vsakem delu. Radost ustvarjanja zna prenašati na gledalce, bralce in poslušalce, ki jih pritegne v svoj svet metodične igre in duhovne odprtosti, da v vsakdanjosti prepoznajo čudesa in skrivnosti bivanja.

Likovne stvaritve Luka Paljetka se morda zdijo na prvi pogled formalno enostavne, vendar se za navidezno lapidarnostjo barv in oblik skriva večplastnost skrivnosti, ugank ali vprašanj o stvareh in pojavih, ki so pritegnili umetnikovo pozornost. Prav zato velja v slike pozorno in raziskujoče vstopati in sprostiti vsaj nekaj lastne pesniške intuicije, ki jo – nekje v globinah duše – vsi nosimo s seboj.

Luko Paljetak













KSENIJA ŠABEC

Mit o sodobni Evropi

2. del: Zahodno-Vzhodna Evropa, kje je Slovenija in upravičenost evroskepticizma

'Krizna' evropske identitete

Čeprav je (bila) delitev Evrope ideološki konstrukt¹, pa nam slednje še ne dovoljuje, da bi problem evropske raz-dvo/tro-jenosti kratkotalo spregledali. Ekonomske in kasneje tudi politične delitve so imele posledice, o katerih je danes skrajni čas, da se jih Evropa zave, in če je to njen namen, skuša odpraviti. Vendar pa bi bilo napačno večletni ločeni razvoj evropskih držav ignorirati. Ali je berlinski zid oz. njegov padec vzrok prave krize evropske identitete², je vprašanje brez dokončnega odgovora. Neka stvar je kritična, v kolikor jo kot tako vidimo. Veliko umestneje bi problem, kdo se sme šteti za 'Evropejca', označila – z Mastnakovim izrazom – kot duhovno in intelektualno depresivno situacijo (prim. Mastnak v Pečovnik Alajbegovič, Zavrtnik 1994: 61). Kar mi deluje depresivno, je to brezglavo in brez vsebinsko vpitje 'Evropejec sem!', kajti kot pravi Waldenfels, ni Evropa nič identičnega, nič, kar bi si lahko kdo prilastil. Evropa nastaja samo s (samo)identifikacijami tistih, ki se v tem prepoznava in se nikoli ne prepoznajo popolnoma (prim. Waldenfels 1966: 239). Torej bi se bilo priporočljivo odreči neki dokončni definiciji evropske kulture in poskušati živeti in ustvarjati na lastnih (nacionalnih) temeljih, iz lastnih korenin, vendar zavedajoč se, da tako kot obstajajo (različna) drevesa, obstaja tudi gozd. Videti samo prvo ali zgolj drugo bi bila zabloda. Tako se zdi zgrešeno to siljenje vzhodnoevropskih držav 'v Evropo'. V Evropi so tako geografsko kot zgodovinsko. Če želijo oz. morajo sprejeti danes edini veljavni produkcijski način, ki posledično pomeni določen življenjski stil, to ne bi smelo povzročiti zavrnitve vseh lastnih dosežkov in vrednot. Ali kot pravi Eörsi: »Klavrno se mi zdi to tekanje vlad našega območja v smeri 'Evrope' – Evrope, ki ji je čedalje manj za nas in ki se čedalje bolj neobgljeno otepa s svojimi lastnimi nerešljivimi problemi.« (Eörsi 1992: 10) Podobno meni tudi Debeljak: »Verjamem, da nam ni treba korak za korakom ponavljati uničujoče lobotomije posameznikove psihe in nekontroliranega izkoriščanja ljudi in narave, ki jih je razviti Zahod izpeljal zaradi absolutne logike profita.« (Debeljak 1992: 42–43)

Po drugi strani pa je tudi res, da je vse to pompozno navdušenje nad 'lepo njihovo' (Evropo) lahko varljivo. Tako kot Vzhodna Evropa teži po čim-prejšnji oznaki 'zahod' oz. 'evro', pa se zdi, da njena zahodna polovica vendarle ne želi povsem sestrsko sprejeti svojega v 'socialistični pregrehi' izgubljenega dela. Kljub integracijskim procesom deluje Evropa razcep-ljeno, kajti duhovno se celina dejansko zapira sama vase.³ »Neevropske kulture,« pravita Erjavec in Gržinic, »to spoznavajo in prav tako to spoznava tudi evropski Vzhod. Vzhod ostaja Vzhod...« (Erjavec, Gržinic 1993: 33) Na isto dejstvo opozarja tudi Finkielkrant: »Kljub padcu berlinskega zidu temeljni nesporazum med zahodno in vzhodno Evropo ni bil odpravljen, pridobil je samo drugačno obliko. Ko se je zid sesul, smo verjeli, da sta se Evropi naposled sinhronizirali, da živita v istem ritmu, da

prisegata na iste vrednote. (...) Danes ugotavljamo, da so stvari bolj zapletene, nesporazum traja še naprej.« (Finkielkrant v Skrušny 1992: 966)

Zdi se, kot da bi Zahodni Evropi ideološka zmaga nad komunizmom dodelila tudi pravico siceršnjega odločanja o novem ustroju celine in o prepuštnosti v evropski 'Eldorado'. Mastnak in Šumič-Rihova pravita, da je (Zahodna) Evropa potrebovala komunizem bolj kot 'mi'. Ko pa se ga je Vzhod odrešil, je bil le-ta zopet postavljen v pozicijo D drugega, le da tokrat iz drugačnih razlogov: ideološko-politični zadržki so bili nadomeščeni z rasno-plemenskimi (prim. Mastnak, Šumič-Riha 1993:8)!

V tej svoji vlogi podeljevanja 'licence' D drugega (Zahodna) Evropa sicer poudarja načela demokratičnosti, pluralnosti in tolerance, vendar pa v svojem ravnanju počne vse kaj drugega. Da je njen odnos (vsaj) do vzhodno-evropskih narodov bržkone podcenjevalen, zgovorno priča reorganizacija ali bolje 'pokol' 130 akademskih institucij v Vzhodni Nemčiji l. 1991 (čeprav je do podobnih ukrepov prišlo tudi zlasti v Rusiji, na Češkem, v Poljski in Bolgariji). Po načelu 'tisti, ki plača pevca, izbere pesem', kot pravi Hans-Georg Wolf, so povsem ukinili 10% akademskih institucij, 47% so jih razveljavili, 9% vključili v druge institucije, 35% pa 'preoblikovali'. Vse skupaj zneso 101%. Ukinili so vse institute za družbene vede, prednostne obravnave so bili deležni le tisti raziskovalci, ki so se ukvarjali z za zahodno-evropske družbe koristnimi problemi, za programe o problematiki Vzhodne Evrope pa je »svet pokazal le malo zanimanja« (Wolf v Brody 1997: 136).

Vendar pa ni Evropa nespoštljiva samo do ostalega sveta, ampak skuša nezaželenega D drugega odkriti tudi znotraj lastne družbe. In to ne prvič. S to trditvijo nisem daleč od Mastnakove ideje čiščenja v zgodovini kristjanstva in za njim Evrope. Čeravno se odnos do npr. žensk izboljšuje, marginalci, ki jih je treba izločiti ali vsaj getizirati, ostajajo. V rasizmu do aziatov, židov..., v neokatoliških gibanjih tipa pro-life pa tudi v represivnem boju proti drogam vidi Vattimo fundamentalistične poteze sodobne Evrope. Vattimo pravi: »Tudi tukaj se pravna bitka, ki skuša odvrniti od uporabe drog s slikanjem obupa in moralnega ter fizičnega razkroja, spreminja v pravo križarsko vojno. Oblast skuša vsem članom neke družbe vsiliti moralno izbiro večine in jo potrditi kot 'našo' avtentično identiteto, zunaj katere vladajo samo nered, bolezen, kriminal.« (Vattimo 1991: 1553)

Križarskih vojn torej resnično ni bilo konec l. 1270. Spremenile so le svojo obliko. A ker je (bil) 'evropski' um sposoben velikih dosežkov, je gotovo zmožen uvideti tudi zgrešeno pot, na katero stopa. Kljub združenemu trgu ostati do le-tega dovolj kritičen, nepodrejen in samosvoj, pri tem pa vedno imeti v mislih drugačne od sebe, je poteza, za katero menim, da bi jo morala evropska 'trdnjava' čimprej narediti.

Kje v tej evropski zmedi iskati Slovenijo, je vprašanje, ki se ga zaradi specifičnega položaja dežele posebej lotevam. Čeprav je mnogo evropskih nacij,

Slovenija v Evropi ali zunaj nje

ki se zdijo pomembnejše in vplivnejše, sem prepričana, da je oz. bo Slovenija tam, kjer sama želi biti. Zgodovinsko gledano je bila del srednjeevropskega dogajanja, čeprav slovenstvo ni imelo povsem tipičnih srednjeevropskih potez (kot npr. Avstrija, Madžarska...). Ideološko-politično je zadnja štiri desetletja Slovenija kot del jugoslovanske države pripadala Vzhodni Evropi, a tudi tu je – v okviru Jugoslavije (vsaj od l. 1948) in znotraj nje – izstopala. Kako je z njeno pripadnostjo zahodnemu 'raju', pa je predvsem odvisno – če odmislimo enotnost 'po veri' – od tega, kam umešimo srednjeevropski prostor. Poleg tega je bilo slovensko ozemlje tudi notranje precej razdeljeno, tako da mi vsaka dokončna (samo)identifikacija deluje pretirano in sporno.

Z milenarizmom razsajajo nasledniki brezbožnega razsvetljenstva, v Nato nas silijo tisti, ki so nam nekoč obljubili, da bodo ta svet krivičnosti podrli. V Evropo nas rinejo skozi topovske cevi.

Močnik 1997:27

Danes se zdi – vsaj gospodarsko – povezovanje s kapitalistično Evropo skorajda neizogibno za vsako (vzhodno)evropsko državo. Tudi Slovenijo. A to ne bi smelo pomeniti trenutnega slepega in brezkompromisnega vsestranskega priseganja na bruseljske sklepe, ki naj bi rešilo vse slovenske probleme. Nasprotno, porajali se bodo številni novi, tisti, ki jih tudi 'obljubljena dežela' (še) ni uspela rešiti, pa tudi taki, ki bi se jim lahko izognili, če bi k vključevanju v EU pristopali treznejše kot danes, če bi se bolj prisluhnilo argumentiranim kritikam takega vključevanja in nenazadnje, če bi se – vsaj v določenih primerih – pogovarjalo tudi s slovenskimi državljani. »Rinejo nas v sistem, ki je krivičen, ki mu je sojen bližnji konec, zaradi katerega marsikdo že zdaj živi v revščini, večina v strahu in vsi v zavrženosti – nečedno operacijo pa hočejo maskirati s hiliastično profecijo in z malanjem dežele Kanaan,« pravi Močnik. In dodaja, da se nemogoče naloge lotevajo v najbolj nemogočih kombinacijah.

Glavni problem 'slovenske preobrazbe' vidim v odsotnosti kakršne koli konkretne vizije, strategije ali koncepta razvoja Slovenije in v ponujanju 'evropskega slogana' kot nadomestka te vizije. Kot pravi Mastnak, bi bila rešitev že v tem, če bi vsaj opazili vse slabosti in nevarnosti pridruženja Evropi (prim. Mastnak v Čibej 1997: 36). O tem pa se v slovenski državi trenutno le malo razmišlja. Namesto tega boljšimo »v zoc evropskega kofeta« in prežimo na »skrivne namige božjih poslancev«, kot se je slikovito, a dovolj kritično izrazil Močnik (Močnik 1997: 27). Evropa je dejansko dobila (tudi) v Sloveniji mitološke razsežnosti, postala je zakladnica oz. »orožarna vrednot«, evropsko približevanje pa nosi »apokaliptično-hiliastične« poteze. Kot še pravi Mastnak, zagovarjanje teh potez ni osnovano na nekih realnopolitičnih možnostih in izbirah, ampak na jezikih, ki te poteze upravičujejo, opravičujejo in povečujejo (prim. Mastnak 1996: 12).

Nekritično vključevanje v EU se opravičuje predvsem s prepričanjem, da bo Slovenija postala neka tretjerazredna država, če se ne podredi željam Bruslja. Taka vrsta diskurza seveda pomeni zavajanje in stereotipno ter izključujoče (ponovno) razglašanje ene in edino veljavne Resnice, kakor da smo res vso svojo ne tako oddaljeno zgodovinsko izkušnjo izbrisali iz spomina ob prvi priložnosti podreditve komaj nastale države 'Veliki sestri'.

Močnik piše: »Vladajo nam božji zamaknjenci in plešoči derviši, ko pa iz belega sveta zaide mimo prvi birokrat brez boljšega posla, uprizorijo kolektivno proskinezo in flagelantsko spokomiško orgijo. Pokorili naj bi se, ker smo nekdanji veliki? A če pocarjem dopuščamo, da nas oblikujejo po svoji podobi – potem se ne smemo pritoževati, če smo vsak dan manjši.« (Močnik 1997: 27)

Vprašanje evropske identitete in slovenskega obnašanja do le-te zaključujem s kratkim premislekom o tistih – zdi se mi redkih – posameznikih, ki kljub večinsko prevladujočim, zlasti oblastniškim mnenjem o nujnosti vstopa v EU, ker sicer 'ostanemo zunaj', plavajo proti toku. Predvsem pa me zanima odnos preostale (odločujoče) družbe do teh 'upornikov', ki vztrajajo na poudarjanju, ohranjanju in graditvi lastne, torej nacionalne identitete, ne da bi ob tem zapadali v nacionalistična pretiravanja in izključevali danes tako nujno povezovanje s svetom (tudi z Zahodno Evropo), osnovano na spoštovanju in sprejemanju drugih in drugačnih. Govorim torej o tistih, ki nasprotujejo vsakemu hlapčevskemu sprejemanju idealne podobe Evrope (samo) zato, ker državni poglavarji niso sposobni konstruktivnejše, resda bolj tvegane, a zato nedvomno izvimejše odločitve. Kdor začne razpravljati o slabih in spornih platch združene Evrope oz. EU ali te stvari celo problematizira, ponavadi dobi oznako nasprotnika Evrope po že znanem načelu 'če nisi z nami, si proti nam'. Alternativne možnosti so izključene. Gre za izključevanje, kjer postane pomembnejše, kdo govori proti 'sveti deželi in romanju vanjo' in ne kaj govori. Poleg tega je človek, ki upa dvomiti, hitro označen kot evroskeptik, kot nekdo, ki tako ali tako v vse dvomi in ki se še ni dobro otresel naivnosti rdečih časov. Alkalaj naredi dobro primerjavo, ko pravi, da se z vprašanji tipa 'Ali ste za EU ali proti njej?' slovenska vlada loteva tistih drznežev, ki problematizirajo smiselnost in načine slovenskega približevanja EU. »V slogu filmskega advokata, ki zahteva, da priča odgovori z 'DA' ali 'NE' na vprašanje 'Ali ste že prenehali krasti?', nam hočejo zagovorniki EU že s samim vprašanjem omejiti možne odgovore. In če vprašani še kaj pomišlja, sledi 'udarno' podvprašanje 'Ali ste torej za Balkan?'« (Alkalaj 1997: 32) Kakor da bi bilo v svinčenih časih vse slabo in zgrešeno. Slovenija seveda l. 1991 ni imela veliko drugih možnosti kot ubrati svojo pot. Menim pa, da to še ne pomeni in ne bi smelo pomeniti zbrisanja spomina na zadnjih petinštirideset let zaradi sramovanja lastne preteklosti in sramežljivosti spričo prisotnosti v (drugačnem) svetu. Močnik se sprašuje, če nas morajo v Evropo res vlačiti v znamenju neoliberalizma in neofašizma. »Ni čudno,« pravi, »da se nas tam tako branijo. Tam svoje revolucije niso vrgli v smeti, brž ko jim je prvi kolaborant prišel pridigat o blagih kapitalizma.« (Močnik 1997: 27) Če zaradi drugega ne, zaradi hude človeške izkušnje tistih, ki so za kakršen koli režim že – če sploh – žrtvovali ali izpostavljali svoja lastna in samo njim pripadajoča življenja. Sistem in zakone se da na papirju spremeniti čez noč, (samostojnih) ljudi nikoli.

Za iztočnico poglavja o odnosu (Zahodne) Evrope do muslimanskega Vzhoda sem si izbrala naslednjo Pocockovo misel o Evropi, ki pravi, da je »uveljavljanje hegemonije točno tisto, kar je ta kultura poskušala in še vedno skuša doseči.« (Pocock 1993: 148)⁵

Marginalizacija evroskepticizma

Evropska ekskomunikacija Vzhoda in bosanska vojna
Orient – večni Drugi

Upoštevaljoč literaturo, ki mi je bila dostopna, sem namreč ugotovila, da je (bil) odnos Evropejcev do Arabcev in kasneje Turkov oz. do orientalcev nasploh specifičen. Iluzorno bi bilo seveda misliti, da lahko Evropejec oz. Evropejka govori o vzhodnem svetu povsem objektivno, trezno in nepristransko. Vsak posameznik je zasidran v svojem kulturno-civilizacijskem izročilu in prav zaradi njega je vsako razmišljanje o drugi kulturi do neke mere etnocentrično. Vendar pa mi tu ne gre za nek indiferenten in neodvisen diskurz o Vzhodu, pač pa za problematiziranje načrtnega, zavestnega in zaradi (zmotne) zavesti o lastni superiornosti okcidentalne kulture nad vzhodnjaško, ki je bila na pohodu zlasti od 11. stoletja naprej, še posebej pa v 18. in 19. stoletju, čeprav tudi dekolonizacija v sredini 20. stoletja še ni pomenila dokončne (miselne) preobrazbe odnosa do muslimanov. Današnje združevanje Evrope pravzaprav nadaljuje to tradicijo. Le malo izjem bi se našlo, ki bi pričale o nasprotnem.⁶ Povezovanje 'izbranih' namreč nujno pomeni ločitev od nekoga drugega, ki v ta krog 'posvečenih' ne sodi, kar pa povzroči vzpostavitev odnosa mi-oni. In ti 'oni' so bili vedno in v pretežni meri muslimani⁷ (čeprav bi bilo tudi o izničenju židov v toliko evropskih državah treba govoriti kot o čiščenju Evrope). Samo na ta način, torej z izključitvijo »radikalno tujega, kar je islam«, če uporabim Debeljakove besede, se je in se še vedno Evropa skuša izoblikovati. Kajti »obramba Evrope šele konstituira Evropo kot metafizično celoto«. (Debeljak 1994: 11)

Upoštevaljoč pripisovanje Evropi nekatere iz antičnega mita o posilstvu Evrope izvirajoče lastnosti (občutek ogroženosti in ofenzivni odnos do Drugega), dejansko obstajajo zapisi o evropskem obravnavanju Vzhoda kot tistega, ki se mora kakor koli že podrediti sili močnejšega, v svoj 'naprednejši' razum zaverujočega belega 'Evropejca'. Le vloge so se zamenjale. Evropa ni več žrtev, mit pa ni več (isti) mit. Said piše, da se Bližnji vzhod upira, tako kot vsaka devica, toda moški učenjak si pribori nagrado, ko nasilno preseka gordijski vozel, čeprav »zahteva ta naloga precejšen davek«. Vendar pa ta osvojitev 'moškega Zahoda' 'Vzhodnega dekleta' ni harmoničen odnos, ni »soobstoj enakovrednih«, ampak tipičen primer osvojitve, prisile, če hočete, posilstva (prim. Said 1996: 380).

Je pa take povezave vzhodnega načina življenja in spolnosti evropska miseselnost izvajala tudi na neki drugi ravni. Muslimansko 'napačnost' se je namreč prikazovalo ne samo kot stvar krivoverstva, pač pa tudi kot posledico 'nemoralnega' načina življenja. Zahodnjaške predstave o spolnem življenju Arabcev in Turkov so bile predstave o »mnogoženstvu, seraju, perverzности, neznanski poltenosti in pohoti, poženščenju«. (Mastnak v Pečovnik Alajbegovič, Zavrtnik 1994: 60)⁸

In zakaj naj bi prav Vzhod oz. islam predstavljal tako nenavaden odpor zahodnemu razmišljanju? Izvor tega odpora sega v 11. stoletje, ko se začnejo dolgotrajne križarske vojne. Danes bi bilo odgovor (ne da bi pozabili na zgodovinsko izročilo) verjetno treba iskati v tem – tako Debeljak – ker islam ne priznava nepremostljive razlike med religijo oz. cerkvijo in

državo. Ta ločitev pa je »temeljni kamen modernih družbenih ureditev na Zahodu«. (Debeljak 1994: 13) To razliko pa je še poglobilo evropsko orientalistično raziskovanje te t.i. 'druge' civilizacije. Debeljak meni, da evropski interes za islam izhaja iz »potrebe po zagotovitvi spoznavnih pogojev za vzpostavitev politične, kulturne in ekonomske dominacije«, pri čemer odkriva v islamu le tisto, kar sam želi videti – »zgovorne dokaze za utemeljenost zgodovinskega prastrahu Evrope pred radikalno drugostjo islama«. (Debeljak 1995: 47) Said celo govori o orientalističnih dogmah, na katerih naj bi bilo zahodno razmišljanje o arabskem svetu (še danes) osnovano.¹⁰ Iz vseh omenjenih razlogov pa tudi zato, ker islamske dežele po večini čas definirajo ciklično, vidi muslimanski svet v evropskem Zahodu sovražnika še danes. Maalouz zato pravi: »Človek je pogosto presenečen, ko odkriva, kako zelo na odnos Arabcev in muslimanov nasploh do Zahoda še vedno vplivajo dogodki, za katere menimo, da so postali preteklost že pred sedmimi stoletji.« (Maalouz v Tate 1994: 177)

13. maja 1981 je Mehmed Ali Agca streljal na rimskega papeža, kasneje pa je zapisal: »Odlučil sem se, da bom ubil Janeza Pavla II., ker je vrhovni poveljnik križarjev.« (Ali Agca v Tate 1994: 177) Do razdora med Vzhodom in Zahodom je namreč brez dvoma prišlo prav v času križarskih vojn, ki jih prvi še danes občuti kot nasilje nad svojo lastno kulturo in svojimi ljudmi. Zapiranje evropskega sveta zato ne pomeni nič drugega kot poglobitev tega razcepa tudi v prihodnje.

'Evropsko družino' slika Zahod kot sam božji raj na zemlji, medtem ko je portret sveta južno od Balkana peklenska borba za kruh, za pravo sveto relikvijo in samo enega vodjo. Kamere kajpak ne lažejo, nekdanj Saraceni, Antikristi in sovražniki križa so zdaj preimenovani v fundamentaliste. A ostajajo »umišljotine zahodne politične imaginacije«. Še vedno. Evropejci izraz 'fundamentalizem' skrbno hranijo za dogajanja na Vzhodu. Čeprav ne gre zanikati nasilnih prevzemanj oblasti, bojev za posvečeno zemljo in žrtev s tega konca sveta, je vendarle potrebno poglobljenejše in čim manj egocentrično razumevanje stvari, ki se dogajajo izven naše lastne 'vasi'.

Fundamentalizem, kot se danes pogosto zgrešeno misli, ni bil porojen na 'barbarskem' Orientu, ampak je plod 'princese Evrope'. Tako teoretsko-filozofsko kot praktično. Fundamentalizme Debeljak opredeli kot tista religiozna in protestno-socialna gibanja, ki se s svojimi delovanji direktno, sistematično in zavestno odzivajo izzivom modernosti, in sicer s sklicevanjem na nezmotljivo avtoriteto svetih spisov, pri čemer je bistveno njihovo dobesedno branje. A to branje ni celovito, saj običajno fundamentalisti iz izvirnih besedil iztrgajo le določene napotke, ki predstavljajo temelje, fundamente, in jih prilagodijo aktualni praksi. Gre predvsem za tiste nauke, ki se ne vključujejo povsem jasno v moderno retoriko newtonovsko-razsvetljenske industrijske civilizacije. Osnovna moderna vrednota, ki jo fundamentalisti dosledno zavračajo, je namreč prav superiornost človeškega

razuma nad vsemi drugimi oblikami spoznanja (mističnim, asketskim, intuitivnim, religioznim...). Teoretsko fundamentalizem sicer zavrača tudi vse koncepte in vrednote moderne dobe, vendar pa si njene rezultate (tehnološke, industrijske...) v svojem vsakdanjem življenjem brez predsodkov prisvaja. »Fundamentalisti skušajo namreč duhovno in materialno dediščino modernosti najprej izpostaviti radikalni kritiki in razorožujočemu posmehu, nato pa jo končno poraziti na njenem lastnem terenu, z njenimi lastnimi sredstvi,« pravi Debeljak (Debeljak 1995: 22–24).

Glavni cilj fundamentalizmov kot konzervativnih odgovorov na modernizacijo je po Debeljaku postavitve lastnih duhovnih interesov v središče zasebnega in predvsem javnega življenja, od koder je moderna delitev posvetne in svetne oblasti religijo izrinila in zapostavila (prim. Debeljak 1995: 28).

(Zahodni) množični mediji so vse večjo pozornost fundamentalizmom začeli posvečati šele v 70. letih 20. stoletja.¹¹ V ospredju so bila v glavnem vzhodna fundamentalistična gibanja, ki so (bila) dejansko nasilnejša in militantnejša. Razlog slednjega vidi Debeljak v tem, da se islamske države še niso rešile vplivov zahodnega kolonializma, osvobodilnih nacionalističnih gibanj in vladavine sekularnih lokalnih elit. »Vendar zato,« pravi Debeljak, »ker fundamentalizem ponuja napačen odgovor na pravilno vprašanje, še ne moremo sklepati, da je tudi vprašanje samo na sebi mogoče lagodno preslišati.« (Debeljak 1995: 35)

Mnogi vzhodni zgodovinarji in raziskovalci si še vedno zastavljajo vprašanje o tem, ali bi moral Orient poudarjati svojo lastno kulturno identiteto in zavračati vsiljivi Zahod ali pa bi moral sprejeti 'nove čase' in tvegati izgubo svoje avtohtonosti. Maalouz meni, da vzhodni svet ni uspešno rešil tega problema. »Ravno zaradi tega,« pravi Maalouz, »lahko opazujemo, kako pogosto se nasilno menjavajo obdobja prisiljene evropeizacije in obdobja prenapetega integralizma, ki je tujcem izredno nenaklonjen.« (Maalouz v Tate 1994: 176)

Bosna kot utelešenje evropskih vrednot

Strinjam se z Mastnakom, ko pravi, da danes ni mogoče resno in trezno govoriti o Evropi, ne da bi govorili o Bosni. V vojni proti Bosni se razkriva evropska resnica, čeprav Evropejci prikazujejo to vojno kot 'plemenske' boje še nedoraslih, neciviliziranih, skratka takšnih, ki jih še (zlasti) danes – tudi Slovenci – vse preradi označujemo kot balkanske družbe. Kot meni Mastnak, bi se Evropa rada videla kot nemočna in nevpletena opazovalka, ki pa je vedno pripravljena pomagati. Redkejši so tisti med Evropejci, ki v bosanski vojni vidijo – bolj kot vse – smrt Evrope in evropskih vrednot. A tudi to ne drži. »Res je mogoče reči,« tako Mastnak, »kot pravi bosanski pisatelj, da je Bosna tisto, kar naj bi bila Evropa. Vendar se, prvič, v vojni proti Bosni evropske vrednote prej udejanjajo, kot propadajo, in drugič, Evropa je tista, ki v Bosni ubija, ne pa umira.« (Mastnak v Hay 1995: 135)¹²

Da bi torej razumeli vojno proti Bosni, moramo razumeti Evropo. Poskušam razumeti Bosno, da bi lažje razumela Evropo.

Le s težavo in veliko mero neposluha bi lahko spregledala v bosanski vojni sodobno sveto vojno Evropejcev na pragu 3. tisočletja. Kakor da se zgodba o izgonu 'Turka' iz Evrope ponavlja, ali bolje – nadaljuje. Zagotovo. Bošnjaki namreč očitno spadajo na »seznam narodov«, ki jih je mogoče nekaznovano iztrebiti. Goytisolo, ki v bosanski vojni vidi kontinuiteto izgona »grozljive pošasti islama« iz Evrope z izganjanjem Mavrov in židov s španskega polotoka stoletja nazaj, se sprašuje, če bodo (ostale) muslimanske in ciganske (!) skupnosti v »skupni evropski hiši« naslednje žrtve. Kajti, če je temu tako, potem smo mi vsi – tako Goytisolo – »potencialni Bosanci«. (Goytisolo 1992: 12–15)

Bosanska vojna je prav tako živi dokaz od 11. stoletja naprej udejanjenega poskusa konstruiranja tedaj krščanske družbe s pomočjo Drugega, torej islama, v katerega so bili uprti vsi napor in spori znotraj 'Evrope'. Da bi se krščanstvo oz. Evropa realizirala, t.j. združila, je potreben nekdo, od katerega se je treba ločiti, in vedno, ko se je Zahod združeval, je bila vojna, vojna proti muslimanom. Vojna zunaj in mir znotraj Evrope. »Bošnjaki so zadnje žrtve evropskega miru,« pravi Mastnak (Mastnak 1993: 120). Evropa se je tako še enkrat skušala najti, s tem da je uničila t. i. muslimansko državo znotraj Evrope. Najgrotesknejše pri vsem tem pa je seveda dejstvo, da je sama Bosna daleč stran od tipične (kolikor je o tipičnosti Vzhoda, ki je prav tako znotraj sebe diferenciran in raznolik, sploh mogoče govoriti) islamske države. Zato jo je Evropa šele morala 'narediti' zares muslimansko, torej islamsko fundamentalistično, kot je današnja medijsko formulirana ustaljena predstava Evropejcev o Vzhodu. Evropa je (načrtno) spregledala, da je Bosna večinoma sekularizirana in kulturnostno mešana ter (do nedavno) tolerantna družba (prim. Mastnak, Šumič-Riha 1993: 10). Na vprašanje, ki se že samo ponuja, od kje tako zgrešeno (ne)poznavanje evropskih ekspertov bosanske in nasploh balkanske zgodovine pa tudi sodobnosti, mi je preprost, a daleč najizčrpnější odgovor dalo Makarovičevo opisovanje 1. evropske konference o balkanski krizi.¹⁵ Poglavitni vir evropskega poznavanja Balkana, ironično meni Makarovič, naj bi bil po vsej verjetnosti Karl May in njegove podobe divje eksotične dežele, kjer se ženska nikoli ne loči od feredže, moški pa ne od sablje in kjer spričo različnih ver, narodov, jezikov, pisav, mentalitet in ras vlada stalno podedovano sovraštvo. Dežela »polpismenih gorjancev«, kjer vladajo plemenski poglavarji in krvno maščevanje, kjer se spopadajo za zemljo, ženske in relikvije in kjer še vedno velja zakon krvi, zemlje, pesti in spola. »Ob tej podobi Balkana navdahnejo vsakega pravega Britanca tista plemenita čustva, ki so navdajala njegove prednike, ko so kolonizirali Afriko ter odvajali tamkajšnje poglavarje ljudožerstva in podobnih nečednosti. Treba je pač prevzeti nase 'breme belega moža' in spraviti tiste divjake tam spodaj k pameti, jih naučiti civilizacije,« pravi Makarovič (Makarovič 1992: 1–2).

Menim, da je treba bosansko vojno videti kot nekaj več od zgolj 'primitivnega' spopada nekdanj bratskih narodov, postaviti jo je treba v širši, evropski, če že ne svetovni kontekst, kjer ne gre za plemenski boj, ampak za vojno oz. boljše za ofenzivni napad in obrambo skoraj tisoč let sprtih civilizacij. Kakršno koli nadaljnje razpredanje in moraliziranje o usodi bosanskih ljudi se mi zdi odveč, saj si – kot pravi Aleš Debeljak – z moralo lahko rešimo le svojo dušo. Dejstva bodijo dovolj.

Ohranitev drugačnosti v času kozmopolitizma

Spričo vseh zgodovinskih in trenutnih dogajanj okrog združevanja Evrope menim, da je predvsem odgovornost do drugega in njegovo spoštovanje tisto, ki mora stopiti na mesto modernega subjekta.¹⁴ Le-ta si je svoje prvenstvo lastil ne oziraje se na drugega in drugo. Mislim, da je bil to in pa nenadzorovan razvoj tehnologije in produkcije glavni razlog današnje odtujene situacije, v kateri se je sodobni človek znašel, kot tudi ekološke krize, v katero je bil pahnen svet. Povsem točna, čeprav prevečkrat preslišana je Debeljakova misel, da »ekološka kriza ne pomeni nič drugega kot projekcijo človekove duhovne krize navzven, na okolje in naravo«. (Debeljak 1992: 21)

Če odmislim narodnostne razlike, ki so (vsaj) med evropskimi državami danes prav gotovo še žive, če ne celo v ospredju, pa me pri današnjem združevanju Evrope moti predvsem to, da temu procesu ni napoti le usmeritev navznoter, v smislu nacionalne izolacije, ampak tudi odpiranje navzven, proti svetu. Medtem ko Evropa ustvarja nove meje, pa bi svetovna usmeritev težila po preseganju teh meja, čeprav na osnovi ohranitve posameznih kulturnostnih identitet. Morin se sprašuje, zakaj bi bili danes evropski, če pa živimo v planetarnem prostoru in času (prim. Morin 1989:17). Tudi Ruggenini se približuje tej ideji, ko pravi, da je vase zaprta in v svojo samozadostnost zaverovana Evropa »samo posreden ali neposreden vir spopadov«. (Ruggenini 1996: 167) Poleg tega vidim v EU vse preveč tehnokratizma in birokratizma, ki samo povečuje obseg svojega dela brez kakšnega večjega učinka. »Skozi birokracije ne bomo zanesljivo gradili enotnosti Evrope,« pravi Bubner. »Kakor pokaže vsaka kriza, vse države v primeru resne krize posegajo nazaj na tradicionalno gotovost svoje lastne historične orientacije. Zatorej tudi ne bo prišlo do nekega enotnega državnega ljudstva Evrope od Helsinkov do Palerma in od Lizbone do Urala,« še dodaja avtor, kajti vse ustave temeljijo na pogodbi združene ljudske volje (prim. Bubner 1992: 456). Trenutno – in vprašanje, če sploh kdaj – se narodi svoji narodnostni podobi še ne odrejajo. Povezovanje na svetovni ravni, od katerega smo danes resda še precej daleč, seveda ne bi pomenilo 'svetovne Evrope'. Dovolj bi bilo že spoznanje o obstoju različnih ljudi, ki pa so zmožni življenja na istem planetu z razumevanjem kultur drugih. Kajti »čim dalj gremo po poti proti interkulturalni obljubljeni deželi, tem močnejša je atavistična želja, da bi občutili svojo lastno zgodovino in svoje kulturne vzorce za dokončne,« ugotavlja Varga in pravi, da noben avtor, ki se ukvarja z interkulturalizmom, ne trivializira

travme družbe, kadar se le-ta srečuje z drugačnim. Kulturni šok naj bi bil v osnovi transkulturalna izkušnja (prim. Varga 1997: 134). Seveda pa je intenzivnost tega šoka lahko različna. Evropska civilizacija je, kar se tiče šokiranja drugih kultur, izstopajoča. V tem in v njenih dosežkih zopet vidim stalno ponavljajočo se dvoiličnost Evrope. Tisto dvoiličnost, ki jo je dobro zapopadel Jean-Baptiste Duroselle: »Ko mi pravijo, da je Evropa domovina prava, pomislim na samovoljo; da je dežela človeškega dostojanstva, mislim na rasizem, da je dežela razuma, jaz mislim na romantično sanjarjenje. Pravico najdem v Pensilvaniji, človeško dostojanstvo pri arabskih nacionalistih, razum povsod v univezumu, če je res, kot pravi Descartes, da je zdrav razum najbolj razdeljena stvar na svetu.« (Jean-Baptiste Duroselle v Morin 1989: 57)

Še eno pomembno – že omenjeno – dejstvo, ki bi moralo zaposlovati vse človeške družbe, tudi evropske, in ki teži po globalnem reševanju, je seveda onesnaževanje planeta. Evropa problemom uničevanja ozona, ustvarjanja tople grede, onesnaženih voda in zraka, usahljivosti fosilnih goriv ter ogromnih količin odpadkov, kar povzroča že občutene podnebne spremembe in izginjanje neokrnjene narave ter rastlinskih in živalskih vrst, sicer posveča številne konference in posvetovanja, a kakšnih radikalnih ukrepov še ni sprejela. Zdi se, da sta profit in potrošnja še vedno glavni evropski preokupaciji. »Denar ni še nikdar močnejše smrdel in nikdar glasneje kričal kakor v naših javnih in zasebnih zadevah,« piše Steiner, ko razmišlja o evropskem posnemanju ameriške obsedenosti z bogastvom in tehničnim igračkanjem in o izgubljanju evropskih cerkva v posvetnih kompromisih in teološki praznini (prim. Steiner 1994: 8).

Čeprav se zdi moj pogled na evropsko združevanje kritičen in z napačnega zornega kota razumljen kot vztrajanje na 'dobrem, starem' tradicionalnem nacionalnem občutenju, le-tega presegam, ne da bi ga s tem zanemarila. Usmerjenost navzven, v svet, k drugemu in drugačnemu, ki ga kot takega sprejemam in ne skušam preoblikovati po svoji podobi, čeprav z ohranitvijo občutka tujosti, to isto pa pričakujoč tudi od drugega v odnosu do lastne osebnosti. V tem vidim cilj, h katerem naj bi človek težil, čeprav ga mogoče ne bi nikoli dosegel in bi vedno ohranil del neizpoljenosti in pomanjkljivosti. Že samo razmišljanje in občutenje v tej smeri bi pomenilo veliko. Kajti dokler obstaja ta »rana metafizno izčrpane človeške družbe« v naših srcih, ki jih tudi kopičenje blaga ne more zaceliti, kot pravi Debeljak, toliko časa ostaja tudi upanje (prim. Debeljak 1992: 22).

Težko je opazovati, razmišljati in polemizirati o Evropi, če je to mesto, od kjer opazovalec/-ka ali premišljevalec/-ka izhaja in iz katerega raste. Kajti največ truda in poguma še vedno zahteva spoznanje samega sebe. Naloga je še toliko težja, če je samo mesto izvora, torej Evropa, tisto, ki je v sebi konfliktno, difuzno, nekonsistentno.

Sklepne misli

»Z gotovostjo je mogoče trditi samo tole: Ljudje nismo sposobni živeti v skladu z idealnimi cilji, ki si jih sami zastavljamo. Pridigamo ljubezen in sejemno sovrašтво, hočemo reševati, pa uničujemo, hočemo osvobajati, pa morimo in zaslužujemo, mislimo, da se svobodno odločamo, a smo manipulirani. Ni bolj tragičnega zgleда za takšno vedenje ljudi, kadar nastopajo kot množica, kakor so bili križarji. Med Antiohijo, Jeruzalemom in Egiptom so se ovekovečili v svoji veličini, grdoti, junaštvu, fanatizmu in pobožnosti. Kdor meni, da smo ljudje 20. stoletja čisto drugačni, sme prvi vreči kamen.«

KURT FRISCHLER

VIRI IN LITERATURA

- ALKALAJ, MIŠO (1997): »SLOVENIJA IN EU (1): SEM EVROSKEPTIK, NE POVEJTE TEGA MOJI MAHLI. PROSIM.« SOBOTNA PRILOGA DELA, 7.6.97, STR. 32–33.
- BRODY, ANDRAS (1997): »LOBOTOMIJA SREDNJE EVROPE«. NOVA REVUJA, 185, 16, STR. 136–143.
- BUBNER, RÜDIGER (1992): »ZAKAJ ŠE VEDNO POTREBUJEMO POJEM NARODA?«. NOVA REVUJA, 120, 11, STR. 452–456.
- CRISTIN, RENATO (1996): »EVROPA: FENOMENOLOGIJA IN RAZLOGI ZA INTERKULTURALNOST«. PHAINOMENA, 17–18, 5, STR. 219–232.
- ČIUBEJ, BORIS (1997): »ŽIVIMO V ČASU DEMOKRATIČNE SVETE VOJNE«. MLADINA, 43, 22.10.97, STR. 32–36.
- DEBELJAK, ALEŠ (1992): PISMA IZ TUJINE, ZALOŽBA MIHELAC, LJUBLJANA.
- DEBELJAK, ALEŠ (1994): »ISLAMSKA 'SVETA VOJNA' MED DUHOM IN TELESOM«. ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI, DOMIŠLJIJO IN NOVO ANTHROPOLOGIJO, 170–171, 22, STR. 11–25.
- DEBELJAK, ALEŠ (1995): OBLIKE RELIGIOZNE IMAGINACIJE, ZNANSTVENO IN PUBLICISTIČNO SREDIŠČE, LJUBLJANA.
- EORS, ISTVAN (1992): »ČESA Z VIŠINE NE VIDIMO? ODGOVOR GYORGYJU KONRADU NA NJEGOVO FORMALNO PRAVNOST«. NOVA REVUJA (PRILOGA AMPAK), 126–127, 11, STR. 8–10.
- ERJAVEC, ALEŠ, GRZINIC, MARINA (1993): »MYTHICAL DISCOVERIES. UTOPIAN SPACES AND POST-SOCIALIST CULTURE«. FILOZOFSKI VESTNIK, 2, STR. 21–34.
- GOYTISOLO, JUAN (1992): »MI VSI SMO LAHKO BOSANCI«. NOVA REVUJA, 128, 11, STR. 12–15.
- HAY, DENYS (1995): EVROPA – ROJSTVO IDEJE. ZNANSTVENO IN PUBLICISTIČNO SREDIŠČE, LJUBLJANA.
- MAKAROVIČ, JAN (1992): »EVROPA, BALKAN IN PROFESOR GIDDENS«. NOVA REVUJA (PRILOGA AMPAK), 126–127, 11, STR. 1–3.
- MASTNAK, TOMAŽ (1993): »THE BIRTH OF WAR OUT OF THE SPIRIT OF PEACE: EUROPEAN IRENISM FROM 'PAX DEI' TO THE CHRISTIAN HUMANISTS«. FILOZOFSKI VESTNIK, 2, STR. 83–120.
- MASTNAK, TOMAŽ (1996): »MIT EVROPE IN RELIGIJA DEMOKRACIJE«. DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE, 21, 12, STR. 11–19.
- MASTNAK, TOMAŽ, ŠUMIČ-RIHA, JELICA (1993): »QUESTIONING EUROPE«. FILOZOFSKI VESTNIK, 2, STR. 7–11.
- MOČNIK, RASTKO (1997): »V ZMANJŠANEM MERILU«. MLADINA, 22, 3.6.97, STR. 27.
- MORIN, EDGAR (1989): KAKO MISLITI EUROPU. SVJETLOST, SARAJEVO.
- PEČOVNIK ALAJBEGOVIČ, ZEMIRA; ZAVRTANIK, ROK (1994): »PRIHODNOST EVROPE JE APOKALIPTIČNA«. MZIN, 28–29, 4, STR. 59–61.
- POČOCK, J. G. A. (1993): »'VOUS AUTRES EUROPEENS' – OR INVENTING EUROPE«. FILOZOFSKI VESTNIK, 2, STR. 141–158.
- RUGGENINI, MARIO (1996): »EVROPSKI NIHILIZEM IN USODA SUBJEKTA«. PHAINOMENA, 17–18, 5, STR. 153–169.
- SAID, EDWARD W. (1996): ORIENTALIZEM: ZAHODNJAŠKI POGLEDI NA ORIENT. STUDIA HUMANITATIS, LJUBLJANA.
- SKRUŠNY, JAROSLAV (1992): »EVROPA MED HOMERJEM IN HARLEKINOM (INTERVJU Z ALAINOM FINKIELKRANTOM)«. NOVA REVUJA, 125, 11, STR. 963–971.
- STEINER, GEORG (1994): »MIT O EVROPE: EVROPA SE PRIČENJA V DVOUMNI MAGIJI«. CELOVŠKI ZVON, 45, 12, STR. 32–40.
- TATE, GEORGES (1994): KRIŽARJI IN SVET VZHODA. DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE, LJUBLJANA.
- VATTIMO, GIANNI (1991): »EVROPA IDENTITET«. NOVA REVUJA, 116, 10, STR. 1549–1554.
- WALDENFELS, BERNHARD (1996): »EVROPA SPRİČO TUJEGA«. PHAINOMENA, 17–18, 5, STR. 233–245.

OPOMBE

- ¹ SAID VIDI V 'ZAHODNI CIVILIZACIJI' PREDVSEM IDEOLOŠKO FIKCIJO V SMISLU VZVIŠENE SUPERIORNOSTI »PRGIŠČA VREDNOT IN IDEJ«. POUČARJA NAMREČ, DA SO KULTURE MED SEBOJ TESNO POVEZANE IN ODVISNE. SPRİČO NENEHNIH ZGODOVINSKIH PRESELEJANJ, OSVAJANJ IN MEŠANJ LJUDSTEV (PRIM. SAID 1996: 427).
- ² RUGGENINI GOVORI O KRIZI EVROPE KOT O KRIZI NJENEGA SMISLA OZ. O KRIZI EVROPE KOT PROJEKTA SMISLA (PRIM. RUGGENINI 1996: 156).
- ³ POVSSEM KONKRETEN DOKAZ TEGA ZAPIRANJA VIDIM V T. I. SCHENGENSEM SPORAZUMU, KI ODPRAVLJA NADZOR NAD NOTRANJIMI MEJAMI SCHENGENSEKEGA OBMOČJA IN KREPI NAD-

- ZOR NAD DRŽAVNIMI MEJAMI IZVEN NJEGA. TAKO KOT JE BILA VČASIH ŽELEZNA ZAVESA TISTA, KI JE DELILA IDEOLOŠKO RAZCEPLJENO EVROPO, TAKO DANES SCHENGENSEKA ČRTA DELI CELINO NA EKONOMSKO ZDRUŽENO IN PREOSTALO EVROPO. »IDEOLOŠKIH LOČNIC NI VEČ, MEROLO STA ZDAJ PREDVSEM BOGATOST IN (NE)UMESTITEV V 'KLUB BOGATIH'. SE PRAVI EVROPSKO UNJO IN NEKAJ NJENIH MUHASTIH 'ŠPILFERDERBERJEV' (ŠVICA, NORVEŠKA). BOGATI SE BODO ZAPRLI VASE, ZASE USTVARILI OBMOČJE POPOLNOMA PROSTEGA PRETOKA LJUDI, REVNE PA BODO SPRAVILI V RAJ LE PO TEMELJITEM PREVERJANJU IN VARNOSTNIH POSTOPKIH.« (BOHTE, FLEGAR, HOČEVAR, MAŠANOVIC 1997: 36)
- ⁴ IZ TEGA RAZLAGA MASTNAK TUDI NE PRISEGA NA REGIONALNO EVROPO KOT ALTERNATIVO DANŠNJI EVROPI DRŽAV. V REGIONALIZMU NAMREČ VIDI NEKAKŠNO VRAČANJE K »FEVDALNIM TEMELJEM EVROPSKE DEMOKRACIJE«, KI JE SOVRAZNA DO DRŽAVE KOT INSTITUCIJE, KI SE ZDI EDINA SPOSOBNA (ZAKONSKO) SANKCIONIRATI NASILJE IN ZAGOTAVLJATI FORMALNO ENAKOST DRŽAVLJANOV (PRIM. MASTNAK V PEČOVNIK ALAJBEGOVIČ, ZAVRTANIK 1994: 61).
- ⁵ PODOBNEGA MNENJA JE TUDI SAID, KO PRAVI, DA JE EDEN NAJPOMEMBNEJŠIH ELEMENTOV EVROPSKE KULTURE PRAV IDEJA O SUPERIORNOSTI EVROPSKE IDENTITETE NAD NEEVROPSKIMI KULTURAMI (PRIM. SAID 1996: 18).
- ⁶ EMIL ČIORAN JE L. 1956 ZAPISAL, DA BO EVROPA V UPORU DO VSAKE OBLIKE ŽIVLJENJA VEDNO RAZSOJALA. »TUDI PO SVOJI SMRTI«. (ČIORAN V CRISTIN 1996: 219) MASTNAK JE PODOBNEGA MNENJA, DA NAMREČ TRADICIJA, ZAČETA V 11. STOLETIJU, ŠE VEDNO NI PREŽIVETA (PRIM. MASTNAK V PEČOVNIK ALAJBEGOVIČ, ZAVRTANIK 1994: 59).
- ⁷ MASTNAK MENI, DA JE MUSLIMAN KOT SOVRAŽNIK »EDINA GOTOVOST V ZGODOVINI EVROPE«. (MASTNAK 1993: 94)
- ⁸ SAID IZPELJE TO PRIMERJAVO ORIENTA IN SPOLNOSTI NA PRIMERU FLAUBERTOVEGA, PA TUDI PISANJA DRUGIH, ZLASTI LITERARNIH AVTORJEV EVROPE.
- ⁹ MASTNAK TUDI PRAVI, DA SI JE VELIKO TISTEGA, KAR SI JE EVROPEJEC VERJETNO SAM ŽELEL. ZAMISLIL LE S PROFICIRANJEM NA MUSLIMANE (PRIM. MASTNAK V PEČOVNIK ALAJBEGOVIČ, ZAVRTANIK 1994: 60).
- ¹⁰ ŠLO NAJ BIZ ZA ŠTIRI DOGME, IN SICER: ABSOLUTNA RAZLIKA MED RACIONALNIM, RAZVITIM, ČLOVEŠKIM, BOLJŠIM ZAHODOM IN DEVIANTNIM, NERAZVITIM, SLABŠIM VZHODOM. ZAHODNO ORIENTALISTIČNO PISANJE O ORIENTALSKI CIVILIZACIJI JE BOLJ ZAŽELENO OD NEPOSREDNIH BESEDIL ORIENTALSKIH PISCEV: VZHOD KOT VEČEN, ENOLIČEN JE NEZMOŽEN SAMOOPREDELITVE, ZATO NAJ BI BIL ZAHODNI ZORNI KOT EDINI OBJEKTIVEN IN ZATO NUJEN. ORIENT JE V TEMELJU NEKAJ ČESAR SE JE TREBA BATI (RUMENA NEVARNOST, MONGOLSKE HORDE, TEMNOPOLTI PREBIVALCI...) IN ZATO NADZOROVATI (S PACIFIKACIJO, RAZISKAVAMI, ČE NE GRE DRUGAČE, PA S SILO IN OKUPACIJO. PRIM. SAID 1996: 370).
- ¹¹ DEBELJAK UGOTAVLJA VZROKE TE 'ZAKASNITVE', IN SICER: – L. 1977 POSTANE IZRAELSKI PREMIER MILITANTNI POLITIK MENAHEM BEGIN IN Z NJIM SE ZAČNE POSPEŠENO JUDOVSKO NASELJEVANJE OKUPIRANIH OZEMELJ: – L. 1978 JE KAROL WOJTYLA IZVOLJEN ZA PAPEŽA JANEZA PAVLA II., KI ZAČNE EKUMENIZEM UMIKATI IZ OSREDNJIH CERKVENIH AKTIVNOSTI: – L. 1979 SE IZ PARIŠKEGA IZGNANSTVA V IRAN VRNE HOMEINI, SLEDI RAZGLASITEV ISLAMSKE REPUBLIKE IN KASNEJE ŠE POKOL OB TERRORISTIČNEM NAPADU NA MOŠEJO V MEKI, S ČIMER NAJ BI IRANSKI ŠIITI IZRAZILI SVOJE NESTRINJANJE S SAUDSKIM SKRBNİŠTVOM MUSLIMANSKIH SVETIH MEST – MEKE IN MEDINE: – L. 1980 JE IZVOLJEN AMERIŠKI PREDSEDNİK RONALD REAGAN, KI ZAČNE Z REKRISTJANIZACIJO AMERIKE (PRIM. DEBELJAK 1995: 31).
- ¹² »(MI) BOSANCI SMO ONO ŠTO JE TREBALO DA BUDE EVROPA, ONO JEJDA MOGUČE MEDLJUDSKO, ONO ŠTO ONA NAZIVA INTERNACIONALNO UNIVERZALNO, ONO ŠTO OZNAČAVA RJEČJU HUMANO I TOLERANTNO, BEZ OBRIZA ŠTO POD TIM PODRAZUMIJEVA... MI BOŠNJACI-MUSLIMANI NISMO EVROPSKI NAROD.« PIŠE ALIJA ISAKOVIĆ (ISAKOVIĆ V HAY, STR. 135)
- ¹³ TO JE BILA I. EVROPSKA KONFERENCA ZA SOCIOLOGIJO NA DUNAJSKI UNIVERZI OD 26. DO 29. AVGUSTA L. 1992.
- ¹⁴ RUGGENINI PRAVI, DA SKUPNI SVET NE MORE BITI NIČ DRUGEGA KOT SVET RAZLIČNOSTI, V KATEREM MORAMO DRUGEGA DOJETI KOT NUJEN METRUM SVOJE IDENTITETE IN MU NE SMEMO VSILJEVATI SVOJIH PARADIGEM (PRIM. RUGGENINI 1996: 166–167).

Filmi, takšni in drugačni

NADJA
VALENTINČIČ



MARIJA VEHAR
POSNETO S TV EKRANA
FOTO IGOR LAPAJNE

So med etnološkimi, dokumentarnimi in igranimi filmi kakšne vzporednice? V čem so bistvene razlike? Kaj lahko etnolog kljub temu najde v igranih filmih? Ta vprašanja so bila izhodišče razmišljanja, ki sem ga pripravila za ogrevanje pred ogledom dveh videofilmov, ki sta nastala na Raziskovalnem etnološkem taboru Ledine 1998. Njuna predstavitev je potekala 18. novembra 1998 v Mestnem muzeju v Idriji, torej prav v času 10. ljubljanskega internacionalnega filmskega festivala. Tako sem se na isti dan znašla v vlogi ljubiteljice filmov in avtorice etnoloških vizualnih zapisov. Tematiko tu predstavljam v nekoliko razširjeni obliki.

V obravnavi podobnosti in razlik med etnološkim, dokumentarnim in igranim filmom se osredotočam na polje vsebine, oblike in metodologije, čeprav se razlikujejo tudi načini produkcije in distribucije izdelkov ter ciljno občinstvo. Dokumentarnemu filmu namenjam najmanj prostora, ker je razmerje etnološki – dokumentarni film podrobno obdelal Naško Križnar v članku, navedenem v referencah. Izraz film uporabljam ne glede na nosilce zapisa, ko govorim o splošnem, ko pa govorim o konkretnih filmih, sem bolj natančna. Mnogi etnološki filmi (pri nas večina) so namreč posneti in zmontirani v različnih videoformatih, ker je ta tehnologija danes cenejša, bolj dostopna in lažje obvladljiva. Moj pogled je predvsem etnološki.

Igrani filmi pripovedujejo zgodbo na subjektiven, avtorski način, četudi jemljejo iz življenja. Etnološki filmi zapisujejo način življenja in se pri tem sklicujejo na etnološka spoznanja in metodološka izhodišča vizualne antropologije. Dokumentarni filmi se uvrščajo nekam vmes, po vsebini so etnološkim lahko sorodni, vendar so največkrat precej bolj avtorski, subjektivni. Ob tem nočem reči, da etnološki filmi niso subjektivni, to vprašanje je v vizualni antropologiji oz. antropologiji vizualnih komunikacij že preseženo. Bistvena razlika je, da se etnološki filmi večinoma držijo naslednjih zakonitosti: ekipa na terenu čim manj vpliva na dogajanje, pogosto je prisotnost etnologa v filmu razkrita, prikaz postopkov in dogajanja se drži kontinuitete realnega zaporedja, priporočeno je sinhrono snemanje zvoka, izogibajo se uporabi glasbe, razen če je v sliki viden njen izvor, raje kot z dodanim komentarjem govorijo z izjavami nosilcev kulture, pri montaži stremijo k minimalni manipulaciji ipd. Najpomembnejša zakonitost je priporočilo, da etnološki film posnamemo in zmontiramo

tako, da njegova struktura odraža strukturo kulture ali dogajanja, ki ga film prikazuje. (Več v Ethnographic Film)

Spominjam se, da so se mi ta priporočila sprva zdela zelo tuja, kar odvečna. Moji prvi »etnološki« filmi so bili precej avtorski, imeli so dodano glasbo in komentar. Kasneje sem ob študiju teorije in metodologije ter s praktičnim delom spoznala, da imajo usmeritve veliko globlji pomen, kot je videti na prvi pogled. Začutila sem, da glasba res ustvarja nove konotacije in da so informacije, podane iz prve roke (od informatorjev), najmočnejše in v etnološkem filmu edine resnično relevantne. Priporočilo o načinu strukturiranja filma se mi zdi najbolj kompleksno. Pri nekaterih filmih vsebina sama določa strukturo filma. Kadar film prikazuje pustni običaj, verski praznik ali poroko, struktura filma preprosto sledi dramaturgiji dogodka. Prikaz izdelave, uporabe in vloge določenega kulturnega elementa v življenju ljudi (npr. izdelava različnih predmetov, peka kruha) se največkrat zanaša na notranjo logiko tehnološkega postopka. Teže pa je strukturirati film, ki prikazuje širši segment kulture ali načina življenja v določeni skupnosti.

Značilen primer je videofilm *Ledinska planota* med preteklostjo in prihodnostjo. Njegova osnovna tema je ugotavljanje ohranjenosti obrti in drugih gospodarskih dejavnosti na tem območju. Z Maruško Markovčič sva na podlagi njene raziskave presodili, koliko poudarka bova dali določeni obrti ali dejavnosti in koliko geografskih, zgodovinskih, gospodarskih, demografskih in etnoloških podatkov je potrebnih za celostno predstavitev območja. Vsebinsko so bile zadeve jasne, toda kako film zmontirati tako, da bo gledalca pritegnil, obenem pa ne bo vsiljeval umetne strukture? S to dilemo se pravzaprav ubadam pri vsakem filmu, odgovor iščem vsakič sproti, idealne rešitve pa za zdaj še ne poznam.

Filmi, ki spoštujejo naštete zakonitosti, so v oblikovnem smislu zelo asketski. Marsikateremu gledalcu se zdijo dolgočasni. Zakaj? Odgovor je preprost. Okuženi smo s prevladujočo televizijsko estetiko oz. estetiko ameriškega filma, ki v zgodbo vnaša nepričakovane obrate, stalna presenečenja, stopnjevanje napetosti in močne kontraste. Ritem pripovedi je vse hitrejši, kadri vse krajši. Tudi dokumentarni film pogosto uporablja strukturo grške tragedije in vsa zgoraj našteta sredstva. V primerjavi z etnološkim filmom ima na voljo veliko širši spekter izraznih možnosti.

Celo režiserji igranih filmov so začutili, da preveč manipulacije sčasoma postane moteče, zato pogosto uvajajo dokumentarni pristop ali »amaterski« film znotraj filma, da bi gledalca prepričali v avtentičnost prikazanega. Najbolj radikalen poskus je gotovo *Dogma 95*, kolektiv danskih režiserjev (Lars von Trier, Kristian Levring, Thomas Vinterberg in Soren Kragh-Jacobson), ki so podpisali tako imenovano *Zaobljubo nedolžnosti*. Nekateri od njenih desetih zapovedi (glej Ekran, str.5) so presenetljivo podobne

priporočilom etnološkega filma, npr. snemanje v avtentičnem okolju, prepoved dodajanja glasbe, prepoved časovne in prostorske odtujitve. Njihov namen (kot ga razumem jaz) je doseganje avtentičnosti, kolikor v igranem filmu lahko govorimo o avtentičnosti.

Nočem reči, da so filmi Dogme 95 boljši od drugih, in tudi niso popolna novost – davno pred njimi je francoski režiser Eric Rohmer ustvarjal filme, ki so jih kritiki radi označili kot etnološke. Vrednost Dogme 95 vidim predvsem v tem, da opozarja na skrajnosti v pristopih, pa čeprav s skrajnostmi v nasprotno smer, s konkretnimi izdelki pa pomaga uravnovesiti tehnico, ki se že dolgo preveč nagiba na tisto stran, kjer je forma pomembnejša od vsebine filma.

Zgoraj sem uporabila izraz etnološki v povezavi z igranimi filmi. Pri Rohmerju je to opisovalo način, kako je igralce spodbujal, da so »živeli« svojo vlogo. Sicer pa so etnološke teme pogosto predmet obravnave tudi v drugih filmskih zvrsteh. Dokumentarni in igrani filmi z etnološko vsebino imajo vsekakor določeno vrednost tudi za etnologijo, vendar le ob upoštevanju drugačnosti izhodišč teh zvrsti in njim lastne optike. Potopisni dokumentarec nas lahko na primer seznanja z mnogimi dejstvi o oddaljenem ljudstvu in njegovi kulturi, od etnološkega filma pa pričakujemo celostno predstavitev segmenta njihove kulture in/ali načina življenja.

Etnološkost v igranih filmih razumem predvsem v smislu, da film predstavlja avtentične razmere v določenem okolju in življenjske situacije, ki so tipične za to okolje. Dober primer je slovenski film V leri, kjer zgodba poteka v realističnem okolju in »avtentični« atmosferi. Tisti, ki imamo lastno izkušnjo življenja v študentskih domovih, nismo prepoznali le fizičnega prostora, ampak tudi drobce načina življenja (oblačilna kultura, bivalna kultura, komunikacije, druženje) in prevladujoče razpoloženje v študentskem naselju. Usode glavnih junakov so realistične, obenem pa do določene mere posebne, unikatne.

V filmu Leeja Tamahorija Nekoč so bili bojevniki spremljamo zgodbo maorske družine, postavljeno pred ozadje razpadanja tradicije in nasilne urbane sedanosti. Ko se odnosi v družini zalomijo do konca – hčerin samomor je vrhunec, ki sproži preobrat –, začne mati iskati rešitev v nekdanjih vrednotah in na novo pridobljenem samospoštovanju. Film je močan, socialno in kulturno okolje je prikazano avtentično, teže pa je presoditi, koliko so usode junakov značilne za tisti prostor in čas. Kot gledalko me je film zelo navdušil, kot etnologinja pa bi si želela dobiti več informacij o maorski kulturi in aktualni realnosti Nove Zelandije, prav tisto znanje torej, ki bi bilo podlaga etnološkemu filmu. Moč etnološkega filma, ki bi obravnaval to tematiko, bi bila predvsem v znanstveni podlagi, največji potencial igranega filma pa so po mojem mnenju prepričljive zgodbe, kakršne dosežejo široko občinstvo. Gledalci se z junaki zlahka poistovetijo, skupaj

REFERENCE:

- VRAČANJE V DEDIŠČINO. RAZISKOVALNI ETNOLOŠKI TABOR LEDINE. UR. MARUŠKA MARKOVČIČ. IDRİJA 1998.
- NAŠKO KRIŽNAR. DOKUMENTARNI FILM IN ZNANOST: ZNANSTVENI FILM. INTEGRATIVNA TOČKA KINEMATOGRAFIJE, V: DOKUMENTARNI FILM, 8. MEDNARODNI KOLOKVIJ FILMSKE TEORIJE IN KRITIKE, LJUBLJANA 1999. STR. 45-60.
- KARL. G. HEIDER. ETHNOGRAPHIC FILM. UNIVERSITY OF TEXAS PRESS, 1976.
- ŽIVA EMERŠIČ MALI, SIMON POPEK, CANNES '98. FESTEN/SLAVJE, IDIOTERNE/IDIOTI, V: EKRAAN 5,6/1998. STR. 4-6.
- IZ PRETEKLOSTI ZA PRIHODNOST LEDINSKE PLANOTE, RAZISKAVA IN POGOVORI. MARUŠKA MARKOVČIČ, MIRJAM GNEZDA, NATALIJA MAROVT. REALIZACIJA NADJA VALENTINČIČ, 36,5 MINUTE, JULIJ 1999.
- MARIJA VE HAR PRIPOVEDUJE, SPRAŠUJE MARUŠKA MARKOVČIČ, REALIZACIJA NADJA VALENTINČIČ, 34,5 MINUTE, JULIJ 1999.
- NEKOČ SO BILI BOJEVNIKI (ONCE WERE WARRIORS), REŽIJA LEE TAMAHORI, NOVA ZELANDIJA, 1994.
- V LERU, REŽIJA JANEZ BURGER, SLOVENIJA, 1998.

z njihovimi osebnimi usodami pa absorbirajo tudi implicitne etnološke vsebine. Verjetno ni potrebno posebej poudarjati, da je pri presojanju o avtentičnosti v igranih filmih potrebna precejšnja mera kritičnosti in znanja, saj avtorji igranih filmov niso zavezani iskanju avtentičnosti. Pogosto si privoščijo veliko mero umetniške svobode ali pristajajo na romantizirano podobo družbe in okolja, kar večkrat lahko opazimo pri filmih, ki se dogajajo v romskem okolju ali eksotičnih kulturah.

Proces identifikacije se lahko sproži tudi pri etnološkem filmu. Podobno kot pri igranem filmu govorimo o zasedbi vlog, v vizualni antropologiji govorimo o »castingu«. To pomeni, da izberemo za snemanje osebe, ki so filmične. Dve osebi, ki neko dejavnost obvladata enako dobro ali sta enako dober vir ustnih informacij, lahko na posnetku učinkujeta različno prepričljivo. Ker so v etnologiji zadnja leta pogosti zapisi osebne zgodovine, sem želela preveriti, kako bi življenjska zgodba funkcionirala v filmu. Z Maruško Markovčič sva imeli srečo, da sva v času tabora na Ledinah izvedeli za zdaj že pokojno Marijo Vehar, Martinčevo mamo, rojeno na Vrsniku, tedaj živečo v Žireh. Gospa je bila pripravljena sodelovati in se kamere ni prav nič bala. Kljub visoki starosti je bila čila, imela je dober spomin in polno mero optimizma. Menila sem, da je njena pripoved dovolj močna za samostojen video zapis, zato sem njene izjave samo okrajšala in dodala mednapise, ki napovedujejo pripovedne vsebine. Na predstavitvi filmov sem opazovala reakcije ljudi in ugotavljala, da so gledalci film zelo dobro sprejeli. Ponovno se je potrdilo tudi moje opažanje, da gledalce najbolj pritegnejo zelo osebne pripovedi in humor.

Predvidevam, da sem do tod bralce že precej zmedla z izrazi etnološki film, etnologija, antropologija, vizualna antropologija in antropologija vizualnih komunikacij, zato jih bom na kratko razložila. Etnološki film je pri nas splošno uveljavljen izraz za tiste filme, ki ležijo v presečišču etnologije in vizualne antropologije (v tujini jim največkrat rečejo etnografski filmi). Najkrajša opredelitev etnologije je, da je to veda, ki preučuje ljudsko kulturo in način življenja. Vizualna antropologija se je kot specifična veda izločila iz antropologije (v svetu je to prevladujoč izraz za vedo, ki raziskuje človeka in njegovo kulturo) in se sprva načrtno ukvarjala s produkcijo filmskega in fotografskega gradiva. Sčasoma je prerasla v raziskovanje vseh vrst vizualij (na terenu pridobljene fotografije in posnetki, risbe, reklame, izložbe, vizualni simboli ipd.), obenem pa se je poglobljala v metodološka vprašanja. V osemdesetih letih se je pojavilo tudi ime antropologija vizualnih komunikacij. K temu je pripomoglo spoznanje, da raziskovalčeva prisotnost na terenu vpliva na potek dogajanja, torej je vsako raziskovanje pravzaprav srečanje dveh kultur, dveh svetov, dveh mentalitet.

Idrijski fotograf

Srečko Bajt

KARMEN SIMONIČ
MERVIC



SREČKO BAJT V PETDESETIH LETIH. FOTOGRAFIJA JE NASTALA V ATELJEJU FOTOLIK, KI GA JE VODIL LADISLAV FILIPIČ. FILIPIČ SE JE FOTOGRAFIRANJA IZUČIL PRI SREČKU BAJTU

Posamezniki puščajo s svojim delom različno globoke sledi v zgodovinskem spominu mesta, naroda, države. Mnogokrat je njihovo delo pomembno za širšo skupnost, imena se s časom pozabijo, njihova dela pa žive dalje. Podobna usoda je doletela tudi idrijskega fotografa Srečka Feliksa Bajta, ki je Idriji in njeni okolici na fotografijah in razglednicah zapustil njuno podobo iz časa med obema svetovnima vojnoma. Podoba je ostala, ime fotografa, čeprav zapisana na zadnji strani razglednic ali včasih tudi na zadnji strani fotografij, pa je v spominu že zbledela. Avtorstvo razglednice za marsikoga sploh ni pomembno. Razglednica služi le kot sredstvo sporočanja, v njeno fotografsko bistvo se ne pogloblja. Pomena avtorstva fotografije se mnogo bolj zavedamo danes.

Fotografija je v naših arhivskih, muzejskih in galerijskih ustanovah predvsem nenadomestljivo dokumentacijsko in interpretacijsko gradivo, tako naše bogate umetnostne dediščine kot tudi sprotnega ustvarjalnega delovanja

(150 let fotografije na Slovenskem 1919–1945, 1990). Vendar je mnogo fotografskega gradiva ohranjenega, ne da bi bilo znano avtorstvo posameznih del.

Fotografiranje je posebna oblika likovnega in osebnega izražanja, je odziv na doživljanje okolice. V prvi vrsti je fotografiranje odvisno od tehnične opremljenosti fotografa, zelo pomembne pa so tudi ustvarjalnost posameznika, ki je splet mnogih lastnosti – domiselnosti, raziskovalne žilice, domišljije, navdiha –, in okoliščine, ki jih narekuje ura dneva, kakovost in smeri svetlobe, stojišče ter čas, ko pritisnemo na sprožilec.

Nekaj od prej naštetega je v sebi odkril in razvil tudi idrijski fotograf Srečko Feliks Bajt, ki se je s fotografiranjem srečal v dvajsetih letih 20. stoletja. Idrija mu je bila rojstno mesto. Življenje mesta je oblikoval rudnik, razvito pa je bilo tudi pestro kulturno, društveno ter prosvetno življenje. Del tega življenja so predstavljali poklicni in amaterski fotografi.

Idrijski fotografi

Na Idrijskem so delovali znani fotografi, ki jih danes uvrščamo med pomembne slovenske ustvarjalce. Med te najbolj sodi poklicni fotograf Josip Pelikan.

Na začetku 20. stoletja (1903) so v Idriji delovali poklicni fotografi Franc Vončina, Janez Petrič in Matej Sternem (150 let fotografije na Slovenskem 1939–1919, 1989).

Leta 1894 se je v Idriji poročil in se za stalno naselil tudi poklicni fotograf Anton Schmeiler, rojen leta 1841 na Moravskem (150 let fotografije na Slovenskem 1939–1919, 1989).

Schmeiler je bil poklicni fotograf v Trbižu. Trbiž je bil sicer majhen kraj, kot prometno križišče pa je bil vabljev tudi za poklicne fotografe. Vsako prvo soboto v mesecu je Schmeiler potoval v Idrijo. Na voz je naložil fotografski pribor in sina Josipa. Pot ju je vodila mimo rudarskega Rablja čez Predel do Bovca in naprej ob Soči in Idrijci vse do Idrije. V Idriji si je Schmeiler uredil zasilni atelje na dvorišču gostilne Pri črnem orlu v središču mesta. Fotografiral je meščane in rudarje. Fotografije portretov je lepil na kartončke, ki so imeli na hrbtni strani naslov ateljeja v Trbižu. Anton Schmeiler je umrl leta 1912 v Idriji (Josip Pelikan, slovenski fotograf 1885–1977, 1996).

Pomembno mesto med slovenskimi fotografi ima Josip Pelikan (1885–1977), katerega glavni fotografski opus je nastal v Celju. V Idriji pa se je začela njegova poklicna pot fotografa. Mlademu Josipu Pelikanu je leta 1905 spričevalo o končani učni dobi za fotografa in nazivu fotografski pomočnik podpisal oče Anton Schmeiler (Josip Pelikan, slovenski fotograf 1885–1977, 1996).

Ob zbiranju podatkov o življenju Schmeilerja in Pelikana se je zastavilo vprašanje, zakaj se oče in sin ne pišeta enako. Odgovor na vprašanje je dala še živeča hči Josipa Pelikana Božena Pelikan. Pelikanova mati Barbara Pelikan ob sinovem rojstvu še ni bila poročena z Antonom Schmeilerjem. Josip Pelikan o tem svojim otrokom ni nikoli pripovedoval. Božena Pelikan meni, da oče te zadeve ni hotel popularizirati, ker so bili »pač takrat drugačni časi«.¹

Mladi Josip je fotografsko znanje nato izpolnjeval na Dunaju. Odslužil je vojaščino in leta 1910 začel samostojno pot poklicnega fotografa v Idriji. Obvladal je postopek dela z mokrimi ploščami. V Idriji je imel svoj fotografski atelje do leta 1919. V fotografijo je uvedel tudi svojo ženo Marijano. Oba sta postala idrijska portretista pa tudi kronista različnih dogodkov v mestu. Josip Pelikan je bil aktiven član Sokolov in fotografska kamera je zabeležila tudi prizore iz delovanja Sokolov. V zbirki fotograf-

skih plošč iz Bajtove zapuščine, ki jo hrani Mestni muzej Idrija, so tudi plošče z motivi Sokolov in za eno fotografsko ploščo lahko z gotovostjo trdimo, da je Pelikanova, saj je to na njej tudi zapisano.[K1] Ob tem se zastavlja tudi vprašanje, kako so se Pelikanove fotografske plošče znašle med fotografskimi ploščami Srečka Bajta.

Hišo z ateljejem je Josip Pelikan prodal bratu Srečka Bajta, Ivanu Bajtu, ki je bil v Idriji mehanik in eden prvih taksistov. Atelje so predelali v skladišče, Pelikanova idrijska zbirka plošč se je porazgubila ali je bila uničena (Josip Pelikan, slovenski fotograf 1885–1977, 1996). Mogoče je domnevati, da se je s temi ploščami srečal tudi Srečko Bajt in da so nekatere od njih zato spravljene v njegovi zbirki plošč, ki jo hrani Mestni muzej Idrija. Na povezavo Bajta in Pelikana bi se dalo sklepati tudi zato, ker Bajtova hči Sonja hrani nekaj fotografij iz ateljeja Pelikanovega očeta Antona Schmeilerja.

Amatersko se je s fotografijo ukvarjal dr. Milan Papež (1873–1948), ki je kot rudniški zdravnik služboval v Idriji od 1905. do 1923. leta, ko se je moral pred Italijani umakniti čez mejo, v Jugoslavijo. Njegova fotografska zapuščina je shranjena v treh zajetnih albumih, ki jih je Mestnemu muzeju Idrija odstopila Papeževa hči. V albumih je spravljeno 1271 fotografij, vendar vse niso njegove (Bevk, S., 1988).

Sodeč po dveh fotografijah, shranjenih v etnološki fototeki Mestnega muzeja v Idriji, je v začetku dvajsetih let v Idriji fotografiral tudi Josip Nardin, ki v Idriji ni deloval stalno, najbrž ga je nekdo samo priložnostno najel. Nardinov fotografski objektiv je zabeležil dijaški telovadni nastop kr. drž. realke in gimnazije v Idriji dne 22. 04. 1922. Fotografiji sta prilepljeni na tanjši karton, opremljeni z napisom in imenom fotografa.

Umestitev fotografa Srečka Bajta v slovenski fotografski prostor predstavlja težavo. Fotografski dosežki Slovencev zunaj matične domovine v času med obema svetovnjima vojnoma še niso kritično ovrednoteni (150 let fotografije na Slovenskem 1919–1945, 1990).

V idrijskem prostoru je Bajt tesno povezan z zgodovino idrijske fotografije, razvojem mesta in okoliških krajev. Nekatere njegove fotografije iz dvajsetih in začetka tridesetih let so danes sestavni del zbirke v Mestnem muzeju v Idriji, ki predstavlja 500-letno zgodovino rudarjenja in razvoja mesta Idrije.

Srečko Feliks Bajt se je rodil v Idriji kot drugi otrok Josipu in Mariji Bajt. Josip ali Jožef, kot je različno zapisano v uradnih knjigah, se je rodil 15. 3. 1862 na Vojskem. V Idrijo ga je najbrž zvalil rudnik, kjer je delal kot rudar. Mama Marija, gospodinja, je bila rojena 4. 11. 1868 na Otlici.

*Življenjska pot
Srečka Feliksa Bajta*

Zakoncema Bajt se je rodilo šest otrok. Prvorojencu Ivanu (1888) so sledili Srečko (1890), Anton (1892), Marija (1893), Leopold (1896) in Frančiška (1898). Družina Josipa Bajta je stanovala najprej v hiši Idrija št. 353³, nato pa na hišni številki Idrija 172¹ na Prejnuti.

V uradnih zapisih se prepleta uporaba imen Feliks in Srečko. Na rojstnem in krstnem listu, ki ga je izdal Mestni župni urad v Idriji, je zapisano ime Feliks. Čas italijanske oblasti je seveda spodbujal in zahteval rabo imena Feliks, po drugi svetovni vojni pa se je uporabljalo ime Srečko. Na nagrobnem spomeniku je zapisano ime Srečko. V prispevku bo uporabljena slovenska oblika zapisa osebnega imena, torej Srečko.

Petrazredno c. kr. rudniško ljudsko šolo v Idriji je Srečko obiskoval od 1896 do 1901 leta, nato pa je šolanje nadaljeval na Mestni nižji realki v Idriji in ga zaključil leta 1905. Tega leta mu je Mestna občina v Idriji izdala Delavske bukvice. Srečko je postal trgovski vajenec pri Antonu Trevnu, trgovcu in posestniku na Jesenicah, tam je Srečko živel od 20. 7. 1905



SREČKO BAJT KOT POŠTAR. NA NIEGOVI
LEVI STRANI STOJI PRIJATELJ JANKO
ŠINKOVEC. FOTOGRAFIJA NAJ BI
NASTALA V FOTOGRAFSKEM ATELJEJU
ANTONA SCHMEILERJA.

do 27. 8. 1907, ko je na lastno željo zapustil vajeniško mesto pri trgovcu Trevnu.⁵ Nemirni duh ga je pripeljal v rudnika premoga v Neumühl (Rheinland) in Segraben (Leoben). Tam je rudaril dobro leto. Nato se je vrnil v Idrijo. Dne 21. decembra 1910 je bil z odločbo C. kr. poštne in brzojavnega ravnateljstva za Trst, Primorsko in Kranjsko, št. 69.215/I.1910⁶, začasno nastavljen za selsko poštne slugo v Idriji, s pripadajočo plačo 66 kron na mesec, določeno na podlagi razvrstitve v I. plačilno stopnjo. Iz navedenega dokumenta je razvidno, da je namestitev veljala že za čas od 1. julija 1910. leta dalje. Kot poštar je Srečko delal do leta 1916 ali 1918. Bolj verjetno je leto 1916. Kje je Srečko Bajt preživel 1. svetovno vojno, ni jasno. V zbirki fotografij, ki jih je Mestnemu muzeju Idrija darovala Marija Bajt, je na enem posnetku tudi Srečko Bajt v vojaški uniformi, iz česar lahko sklepamo, da je bil med vojno mobiliziran v avstrijsko vojsko.⁷

Leta 1914 se je Srečko Bajt poročil s šiviljo Marijo Kosmač, roj. 26. 9. 1894. Poročni prič sta bila Srečkov brat Ivan in Srečkov prijatelj, tudi pismonoša, Janko Šinkovec. Poročno sliko mladoporočencev je napravil tedanji idrijski fotograf Josip Pelikan, kar je razvidno tudi iz napisa na fotografiji. V zakonu se je zakoncema Mariji in Srečku rodilo pet otrok. Vendar jima sreča z otroki ni bila dana. Le dvema deklicama od petih otrok je uspelo preživeti prva otroška leta. Prvorojenka Vladimira, klicali so jo tudi Vladoja, rojena 3. februarja 1915, jima je umrla stara komaj osem mesecev. Leta 1916 se je rodila Marija (umrla 1998). Mariji je leta 1920 sledila hči Sonja. Ohranjene so lepe družinske fotografije mame Marije in obeh deklic, Marije in Sonje. Pri štirih letih je Sonja umrla za meningitisom. Že



ZAKONCA MARIJA IN SREČKO BAJT
IZ LETA 1914.
NA DESNI STRANI SREČKOV BRAT IVAN,
NA LEVI PA SREČKOV PRIJATELJ JANKO
ŠINKOVEC. POROČNI PRIČI.
POROČNA FOTOGRAFIJA JE NASTALA
V FOTOGRAFSKEM ATELJEJU
JOSIPA PELIKANA

naslednje leto v februarju se je rodil edini deček med otroki, ki so ga po očetu poimenovali Srečko. Usojenih mu je bilo komaj pet mesecev življenja. Zakoncema Bajt se je leta 1926 rodil peti otrok, ki so ga v krstno knjigo vpisali kot Sonja Zofija."

Leta 1920 je Bajt na dražbi kupil hišo Idrija št. 318. Zemljišče in hiša sta bila last Telovadnega društva Sokol v Idriji.¹⁰ Pozneje so Italijani v Idriji vpeljali ulice in novo oštevilčenje. Bajtova hiša je dobila ulično tablico z naslovom Via Roma 10. Danes je to Kosovelova 23.

V tem času se je že poklicno ukvarjal s fotografiranjem. Nepojasnjeno še vedno ostaja vprašanje, kje in kako se je Srečko Bajt seznanil s fotografiranjem in kdo ga je tega opravila naučil. Do sedaj nismo našli ustreznega dokumenta, ki bi nam to pojasnil. V Idrijskih razgledih lahko beremo članek Lada Božiča »V mladih vrstah pred polstoletjem,« v katerem je zapisano naslednje: »da znaša društveni kapital 43 600 kron, ki je naložen v Kreditni banki v Ljubljani, da izvira ta kapital iz prodaje društvene hiše številka 318 privatniku Srečku Bajtu...« (Božič, L., 1975) Iz navedenega lahko povzamemo, da je bil Bajt v tem času že poklicni fotograf. Poklicno ukvarjanje s fotografiranjem dokazuje tudi dokument iz leta 1963, ko se je Srečko Bajt na Vrhovno sodišče v Beogradu pritožil zoper sodbo Vrhovnega sodišča Slovenije v zvezi z odmero opravljenih delovnih let za pokojninsko dobo. V pritožbi Bajt navaja, da se je od leta 1920 do 1926 poklicno ukvarjal s fotografiranjem in zato zahteva upoštevanje teh let pri odmeri pokojnine. Poklicno delovanje na fotografskem področju dokazuje tudi njegova prošnja, napisana 21. 2. 1923 in naslovljena na slavno mestno županstvo v Idriji.

»Podpisani nameram zgraditi na svojem vrtu, zem. parcela 928, leseno barako pokrito s steklom in cementno opeko, katera bi mi služila kot fotografski atelije. Prosim slavno županstvo, ogleda na licu mesta in stavbnega dovoljenja. V nadi, da se moji prošnji ugodil bilježim z odličnim spoštovanjem Srečko Bajt.«¹¹

Prošnji je dodana tudi skica predvidene stavbe in izpis iz katastrske knjige z vrisano predvideno lopo za atelje. 7. sušca 1923 so si Srečko Bajt, lastnik zemljišča h. št. 318, Franc Keber in Marija Vončina, oba Bajtova soseda mejaša, ter člana stavbnega odseka Valentin Vidmar in Josip Modrijan ogledali mesto predvidene gradnje. Na osnovi tega ogleda in zapisnika ogleda je bilo Bajtu izdano dovoljenje za izgradnjo ateljeja. V njem je bilo zapisano, naj ima bodoča lopa betonske stebre in ognjevarno kritino. Iz katastrskega načrta je razvidna velikost ateljeja, ki je v širino meril 4 metre, v dolžino pa 8 metrov. Atelje je bil visok okoli 3 m. Sprednja stran ateljeja, obrnjena proti južni strani hiše, je bila v celoti zastekljena. Druge stene ateljeja so bile lesene. Zastekljena prednja stena je poleti omogočala fotografiranje brez dodatne svetlobe žarometov. Na strehi je bilo s streš-

niki druge barve izpisano ime Helios. Atelje je imel le en prostor. Ko ga je leta 1938 vzel v najem Ladislav Filipič (1914–1987), ga je le-ta s pregradno notranjo steno razdelil v dva prostora. Tako je dobil majhno sobo, kamor so postavili manjšo lončeno peč, s katero so pozimi ogrevali prostor. Kljub temu je voda v posodi za razvijanje fotografij čez noč mnogokrat zamrznila.¹² Fotografski atelje je stal vse do leta 1952, ko se je lesena konstrukcija pod težo snega sesula. Tisto leto je bila zima radodarna s snegom. Snega je bilo toliko, da ga je bilo potrebno s pomočjo vrvi »žagati« s streh hiš. Za streho ateljeja je ta pomoč prišla prepozno. Fotografski atelje Srečka Bajta je nosil ime Helios. Na razglednicah s konca dvajsetih in začetka tridesetih let 20. stoletja se pojavlja tudi zapis Elios.



POGLED S POBOČJA NAD »KOVAČICO«, SPODAJ VIDNA STREHA FOTOGRAFSKEGA ATELJEJA IN NA NJEJ NAPIS HELIOS. RAZGLEDNICO JE PONATISNILO FILATELISTIČNO DRUŠTVO IDRJA

O fotografiranju v ateljeju ne vemo veliko. Kot vsi takratni fotografi je imel tudi Bajt v ateljeju kuliso, ki je služila za ozadje pri fotografiranju. Kulise so fotografi izbirali in naročali po različnih katalogih. Velikokrat je motiv na kulisi predstavljal pokrajino. V tistem času je bila moda fotografiranemu dodati tudi kakšen rekvizit, morda stol, na katerega se je fotografirani usedel, steber, na katerega se je naslonil, ovčjo kožo kot preprogo ali pa kos oblačila, kot na primer muf. V ateljeju so se ljudje slikali ob posebnih priložnostih, največkrat ob pomembnih življenjskih dogodkih, kot so poroka, krst, birna. Primeri fotografij, posnetih v ateljeju, kažejo tudi na estetikó fotografiranja, na katerega je bil pri delu pozoren Srečko Bajt. V ateljeju so nastajale tudi fotografije njegovih otrok, predvsem najstarejše hčere Marije.

Bajt je bil s fotografskim aparatom kronist dogajanja v mestu in njegovi okolici. Iz njegove fotografske zapuščine je razvidno, da ga je zelo zanimala Idrija, predvsem specifičnost razporeditve idrijskih hiš, njihova različnost v gradnji in velikosti, Idrija v različnih letnih časih. Zanimal ga je vsak del mesta, pa čeprav so nekateri predeli, zaradi izoblikovanosti kotline, v kateri je mesto nastalo, odmaknjeni od središča dogajanja. Zabeležil je tudi posebne družabne in naravne dogodke, kot npr. posledice velike poplave 1926, posledice požleda v idrijskih gozdovih, velike snežne zamete na Črnovrškem, poplave v Zadlogu, delo gozdarjev, naravne posebnosti, kot je kačja smreka v Godoviču, poimenovanje bolnice in sanatorija po Duchesse d'Aosta, telovadne nastope na športnem igrišču na Prejnuti, gradnjo samostana (današnji Dom učencev Nikolaja Pimata), gradnjo novega mostu čez Idrijco...

Posnetke Idrije in krajev v okolici je večinoma izdeloval kot razglednice v obliki fotografije ali tiska v eni barvi, največkrat v modri, rjavi ali črni.



Založništvo in prodaja razglednic je bila ena od Bajtovih poklicnih dejavnosti. Fotografiranje je bilo tesno povezano s trgovsko dejavnostjo. Določene artikle iz svoje trgovine je ponujal tudi na terenu in sproti v fotografski objektiv ujel podobe krajev, kjer je hodil.

Na razglednicah se je ohranilo veliko različnih motivov mesta Idrije in krajev v njegovi bližnji in daljni okolici. Fotografski objektiv Srečka Bajta je zabeležil podobe Idrije, Vojskega, Otaleža, Jagršč, Zavrataca, Ledinskega Razpotja, Ledin, Ledinskih Krnic, Vrsnika, Govejka, Črnega Vrha nad Idrijo, Zadloga, Koševnika, Godoviča, Šebrelj, Reke vse do Lokev in Čepovana. Ljuba mu je bila tudi dolina Trente, saj so ohranjene razglednice izvira reke Soče in zaselkov Soče ter Loga in Bovca.

Na fotografiranje v bližnjo okolico se je odpravljajal s svojim starim, iz druge roke kupljenim Fiatom 509, ki je bil kar naprej potreben manjših popravil,¹³ ali pa z avtobusom.

Po letu 1926 se je začel posvečati tudi zastopanjem različnih firm, zato je v fotografskem ateljeju nastavljal fotografskega pomočnika Pepija Cordanija.

V pritličju svoje hiše v današnji Kosovelovi ulici je Srečko imel trgovino, kjer je prodajal šivalne stroje različnih znamk, šiviljske potrebščine, glasbene instrumente, predvsem harmonike, mandoline, kitare, gramofonske aparate, gramofonske plošče in gramofonske igle, različen fotografski material in fotografske aparate ter kolesa.

Kolesa so tudi izposojali. Idrijčani so se z izposojenimi kolesi ob sobotah, predvsem pa ob nedeljah, zapeljali na izlet proti Beli ali proti Fari



SREČKO BAJT PRED SVOJO TRGOVINO V ULICI VIA ROMA 10. IZ IZVESKOV JE VIDNO, DA JE BIL BAJT ZASTOPNIK ZA PRODAJO ŠIVILJSKIH STROJEV ZNAMKE SINGER IN POTOVALNIH KART ZA LADIJSKO DRUŽBO COSULICH IZ TRSTA

(Sp. Idrija). Posebnost med kolesi za izposojno je bilo kolo tandem, srebrno kovinske barve, ki je bilo izdelano v sprednjem delu kot moško, v zadnjem delu pa kot žensko kolo.¹² V trgovini je prva leta prodajala tudi Vikca Kogej.

Leta 1926 je Bajt postal zastopnik Compagnie Singer iz Trsta, zato so v njegovi trgovini lahko izbirali med šiviljskimi stroji znamke Singer. Tovarna Singer in zainteresirani trgovci so z organiziranjem brezplačnih šiviljskih tečajev tudi popularizirali in širili šiviljsko znanje. Za tovarno Singer je v Idriji in tudi na Vojskem tečaje strojnega vezenja in šivanja organiziral Srečko Bajt. Kot je razvidno iz ohranjenih fotografij, so tečaji v Idriji potekali tudi v prostorih ljudske šole, danes čipkarska šola. Sredi dvajsetih letih so se tečajnice »za spomin« še fotografirale pod plakatом z napisom Izvirni Singer šivalni stroji, v kasnejših letih pa so ob priliki skupnega fotografiranja stene okrasili z italijansko zastavo, sliko kralja Emanuela III. Zapis na plakatu je bil italijanski: Macchine Singer per cucire. Po končanem tečaju so tečajnice svoje izdelke razstavile v izložbi Bajtove trgovine. To so bili različni vezeni prtiči, okrasne blazine, brisače, različni kosí posteljnine... Tečaje v organizaciji Srečka Bajta je vodila ga. Dendrič, ki jo je v Idrijo poslala firma Singer.

Leta 1927 je Bajt postal tudi zastopnik Societ  di Navigazione Cosulich iz Trsta. Prodajal je ladijske vozovnice za vožnjo v Združene države Amerike, kamor sta iz Trsta vozili dve ladji družbe Cosulich, Saturnia in Vulkania. Na to zastopstvo opozarja velik izvesek nad vhodom v trgovino in plakat ladje v izložbi. Trinajst let je bil tudi zastopnik zavarovalnice Assicurazioni Generali iz Trsta.

Vse našete dejavnosti, predvsem pa zastopanje različnih družb, so od Bajta zahtevale stalno prisotnost v vaseh in krajih v okolici Idrije. Njegovo delo-



TEČAJNICE SINGERJEVEGA
ŠIVILJSKEGA TEČAJA

vanje je postalo sumljivo italijanskim oblastem, saj se je Bajt gibal tudi v okolici državne meje med takratno Italijo in Jugoslavijo. Obstajajo Bajtovi fotografski posnetki mejnih prehodov v Hotedršici in mejnega kamna v Žirovnici.¹⁵

Za vsako izdano razglednico je moral Bajt pristojni organ tj. Comando del corpo d'armata territoriale di Udine zaprositi za dovoljenje njene reprodukcije in prodaje. Dovoljenje so nato odtisnili na zadnjo stran razglednice.

Fotografiranje na terenu je delno pripomoglo k temu, da je Bajt postajal za italijansko oblast sumljiv. Srečko Bajt je bil 5. 7. 1934 obsojen na konfinacijo zaradi obrekovanja režima in fašističnih institucij ter oznake, da je slovenski nacionalist (Kacin Wohinc, M., 1987). Obtožnica ga je bremenila, da je delal za Jugoslavijo, da je bil član slovenskih organizacij (ki pa so bile takrat že prepovedane), da je imel stalne in sumljive stike še z drugimi osumljenimi Idričani (odvetnik Vidmar, hotelir Didič).

S fotografiranjem pa je povezana obtožba, da je v Jugoslavijo poslal fotografijo novega mostu v Spodnji Idriji in fotografijo finančne straže v Oselnici.

Po italijanski zakonodaji iz leta 1852 je bila konfinacija namenjena osebam, nevarnim javnemu redu. Fašistični režim jo je novembra 1926 dopolnil z enotnim zakonom o javnem redu in jo iz sodnega spremenil v policijski ukrep (t.i. politična konfinacija) proti tistim, »ki so storili ali pokazali namen storiti dejanja« proti državni ureditvi. Za obsodbo niso bili potrebni dokazi, zadostoval je sum (Enciklopedija Slovenije, 1991).

Poleg Bajta so bili istega leta obsojeni na konfinacijo tudi France Bevk, pisatelj, Filip Kavčič, župnik, Ivan Didič, hotelir, in Franci Vidmar, odvetnik. Večini od njih je bilo, prav tako tudi Bajtu, dosojenih pet let prisilnega izgnanstva.

Usoda Srečka Bajta je povezana s politiko italijanske oblasti, ki je skušala na vse možne načine zmanjšati gospodarsko moč Slovencev, politične pravice pa so bile že tako omejene. Kacin Wohinčeva navaja, da je bilo leta 1926 v idrijskem okrožju 23097 oseb. Gospodarsko je bilo to območje pretežno kmečko, industrijo je predstavljal le rudnik in nekaj sto lesnih delavcev. Tu je delovalo 127 javnih lokalov, od tega 75 gostiln ali kavarn. Samo v idrijski občini se je do leta 1933 število lokalov zmanjšalo na 61, od tega je bilo le 9 gostiln (Kacin Wohinc, M., 1987).

Pritiski italijanskih oblasti so bili tudi čisto osebni. Pri Bajtu naj bi kot fotografski pomočnik po letu 1926 delal Pepi Cordani. Sonja Butina se spominja pripovedovanja svoje mame, da je bil Cordani pravzaprav Kordiš, doma nekje iz okolice Gorice. Mama je to vedno povedala z jezo

v glasu. Cordani je bil usmerjen proitalijansko in si je želel pridobiti licenco za samostojno fotografsko delo. Ko je bil Bajt interniran, je želel dobiti njegov atelje, pa mu ga Marija Bajt, Srečkova žena, ni hotela dati v najem.

V času konfinacije je v ateljeju delal tudi Ladislav Filipič, ki se je v tem času vrnil s služenja vojaškega roka in je že prej pri Srečku Bajtu opravil učno dobo in nato ostal zaposlen kot fotografski vajenec. Prodajo v trgovini je v tem času prevzela žena Marija, kasneje pa najstarejša hči Marija.

Bajt je bil zaprt in obsojen v Ogleju. Usoda konfiniranca ga je najprej pripeljala, tako kot mnoge takrat konfinirane primorske Slovence, na otok Ponza v mesta Pisticci, Maretea in Lauria. Dvakrat na dan se je moral javljati karabinerjem in ni smel stanovati skupaj z drugimi Slovenci.

Stike z domačimi je ohranjal pisno, vendar je pošta večkrat zatajila. Svoje je napravila tudi cenzura. Srečko Bajt si je veliko dopisoval s svojo družino. Dostikrat so bila to le kratka sporočila, napisana na razglednicah, pogosta pa so bila tudi pisma. Vsa svoja pisma domačim je prepisoval v zvezek, ki je še ohranjen.¹⁶

Iz pisem razberemo, da je zelo trpel, da je doživljal obdobja depresij in obupa. Zlasti ga je mučila misel, da ne more pomagati družini, ki je ostala v Idriji. Včasih pa je iz sporočil zaznal trenutke moči in želje po premagovanju stanja, v katerem se je znašel. Tudi verze je rad skladal.

Za rojstni dan leta 1936 mu je žena Marija spekla potico in mu jo poslala v Laurijo. Nazaj je s pošto dobila rimano sporočilo. Verz je napisan na zadnji strani Bajtove fotografije, na kateri je žena Marija v času bivanja v Lauriji, oblečena v tradicionalno oblačilo domačink.

Sporočilo se glasi: »Pri kozarcu dobrega vinca, ob še boljši poslani potici! Kličemo vsi podpisani Živela Kosmačeva Mici!« Polega Srečkovega podpisa je svoje dopisal tudi Vidmar: »Potica pa, potica prava kot mora bit!« Najbolj zanimiv pa je dopis Ivana Didiča, ki se glasi: »Živela Idrija in nje sini!«¹⁷

Življenje konfinirancev je bilo težko, imeli so zelo omejen krog gibanja. A Bajt naj bi fotografiral tudi v tem času. Od doma so mu pošiljali šivalne igle, ki jih je nato prodajal in si tako za silo izboljšal materialni položaj. Možni so bili tudi obiski. Na Ponzi sta ga obiskali žena in starejša hči Marija.

Med drugo konfinacijo pa je mlajša hči Sonja četrti razred osnovne šole končala v Lauriji. Z mamo sta prišli v južno Italijo z vojaškimi konvoji

vlakov, ki so bili namenjeni proti Afriki. Država jima je dodelila spremljevalca, ki jima je na poti priskrbel tudi prenočišče. Noč sta prespali v sobi brez vrat, čez odprtino v steni je bil zastrt le kos blaga. Mama se je vso noč bala, da ju bo kdo okradel.¹⁸

Zanimivo je, da je država poskrbela tudi za skromno namestitev svojcev konfiniranih. Takrat desetletni Sonji se je globoko vtisnila v spomin mrzla zima, brez pravega ogrevanja in drv. Poleg tega pa tudi veliko socialno razlikovanje med bogatimi in revnimi, ki se je kazalo na vsakem koraku.

Z obsodbo na prisilno bivanje so Srečku Bajtu odvzeli vsa dovoljenja za delo, s čimer so ga poklicno in življenjsko popolnoma onemogočili. Odvzeta mu je bila trgovina, ki pa so jo na posredovanje takratnega direktorja rudnika, g. Riccija, vmili Srečkovi ženi Mariji.

V času konfinacije je trgovino vodila hči Marija. Vendar zaslužek ni bil velik. Ob tem je družina odplačevala tudi hipoteko za kredit, ki ga je Srečko Bajt najel ob nakupu hiše.

Iz Laurije se je Srečko Bajt vmil 29. 08. 1937. Vendar miru pred oblastjo ni imel. Karabinjerji so ga stalno nadzorovali kot sumljivo osebo. Priprave Italije na vojno z Jugoslavijo so postavljale Slovence v poseben položaj. Leta 1940 je Italija stopila v vojno, kar je še poslabšalo položaj Slovencev v Julijski krajini. Fašistična oblast je dodatno militarizirala deželo, začela je z mobilizacijami in aretacijami, ki so bile naperjene proti slovenskim domoljubom.

V času italijanskih priprav na napad na Jugoslavijo so Srečka Bajta 16. junija 1940 aretirali in ga nato internirali v Campo di Concentramento v Istionio Marina. Tega leta je dopolnil petdeset let življenja.

O teh dogajanjih piše Ana Štucin v članku Leto 1941 na Cerkljanskem (Štucin, A., 1992), kjer je zapisano pripovedovanje o aretacijah in konfinacijah tudi takrat aretiranega Gabrijela Peternelja. »Odpeljali so nas v goriški zapor. Sodne obravnave nismo bili deležni. Med aretiranimi so bili Feliks Bajt, Franc Didič iz Idrije ter France Bevk. V konfinacijo nas niso poslali vse hkrati.«

Srečko Bajt je v taborišču zbolel in s priporočilom taboriščnega zdravnika Nicole D'Alessandro je prosil za izpustitev iz taborišča. Prošnja mu je bila 04.11.1941 zavrnjena.¹⁹

Konec avgusta leta 1943 je Srečko prišel domov na pogreb svoje mame. Hči Marija je pri takratni oblasti s podkupnino v obliki kolesa izprosila, da so očetu podaljšali bivanje za teden dni. V tem tednu pa je Italija

8. septembra kapitulirala in Srečko Bajt je ostal doma.²⁰ Nadaljeval je z delom v domači trgovini. Prejšnje trgovske vezi s poslovnimi partnerji je vojna podrla. Kdor je hotel prodajati, je moral robo nabavljati sam. Po pripovedovanju Sonje Butine sta z očetom nabavljala material za fotografiranje, sanitetni material, okvirje za slike, kreme za čiščenje čevljev... Blago sta največ kupovala v Vidmu in Trstu. Na pot sta odhajala s stričevim avtomobilom (Srečkov brat Ivan, taksist in mehanik). Če so želeli varno potovati, so se priključili nemškim vojaškim kolonom. Sanitetni material je bilo zelo težko dobiti, nevarno pa ga je bilo tudi prevažati. Del sanitetnega materiala naj bi po skrivnih poteh našel pot tudi v hosto k partizanom.

Fotografska žilica pa ni zamrla. Leta 1945 je bila Idrija močno bombardirana. Posledice teh bombardiranj, predvsem porušeno cerkev sv. Barbare, je zabeležila tudi Bajtova fotografska kamera.

Konec vojne in nastanek nove države Jugoslavije Srečku Bajtu in njegovi družini ni prinesel potrebnega miru. Takratna oblast je leta 1946 popisala vse trgovinske obrate v LR Sloveniji. Na osnovi tega popisa je nato sledila nacionalizacija. Bajtovi so izgubili trgovino. Takoj po priključitvi cone B

POSLEDICE BOMBARDIRANJA V IDRJIJ...



k Jugoslaviji so mu nacionalizirali tudi hišo. Leta 1954 so jo vključili v upravljanje Stanovanjske skupnosti Idrija, ki je pobirala plačilo za vzdrževanje hiše, sama pa vzdrževanja objekta ni opravljala. Stanovanje v hiši je ob prvi nacionalizaciji sicer dobil nazaj, odvzeti pa so mu bili trgovski prostori in s tem je bilo njegove samostojne trgovske kariere dokončno konec. Kljub starosti se je zaposlil kot trgovski nabavljavec pri Okrajnem magazinu v Idriji. Šele leta 1963 se je upokojil, tega leta je dopolnil triinsedemdeset let.

Njegovih težav pa še ni bilo konec. Pri odmeri pokojnine mu oblast ni hotela priznati fotografskih let od 1920 do 1926, spodbijala je tudi njegov zahtevek po priznanju let, preživetih v konfinaciji in internaciji, z obrazložitvijo, da ni bil obtožen in zaprt iz revolucionarnih vzrokov.

Umrj je 15. novembra 1964 v Idriji, kjer je tudi pokopan.



... IN RUŠEVINE CERKVE SV. BARBARE

LITERATURA IN VIRI

- BEVK, S., 1988: VELIKA PRIDOBITEV MESTNEGA MUZEJA IDRJA – FOTOGRAFSKA ZAPUŠČINA DR. MILANA PAPEŽA, IDRIJSKI RAZGLEDI, XXXIII 1988/1, STR.125.
- BOŽIČ, L., 1975: V MLADIH VRSTAH PRED POLSTOLETIEM, IDRIJSKI RAZGLEDI 1/2. LETNIK XX, STR. 38.
- HEDGECOE, J., 1981: VSE O FOTOGRAFIJI, DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE, LJUBLJANA.
- KACIN, WOHINC, M., 1987: PRIMORSKA MED OBEMA VOJNAMA, IDRIJSKI RAZGLEDI, XXXII 1987/2, STR.42.
- ŠTUCIN, A., 1992: LETO 1941 NA CERKLJANSKEM, IDRIJSKI RAZGLEDI, XXXVII, 1–2, STR. 76.
- ENCIKLOPEDIJA SLOVENIJE. 1991. 5. KNJIGA, MLADINSKA KNJIGA, LJUBLJANA, STR. 244.
- 150 LET FOTOGRAFIJE NA SLOVENSLEM 1919–1945. 1990, MESTNA GALERIJA LJUBLJANA IN ARHITEKTURNI MUZEJ LJUBLJANA.
- 150 LET FOTOGRAFIJE NA SLOVENSLEM 1839–1989. 1989, MESTNA GALERIJA LJUBLJANA IN ARHITEKTURNI MUZEJ LJUBLJANA.
- JOSIP PELIKAN, SLOVENSKI FOTOGRAF 1885–1977. 1996, CELJE, MOHORJEVA DRUŽBA IN MUZEJ NOVEJŠE ZGODOVINE CELJE.
- NADŠKOFIJSKI ARHIV (NŠAL), ŽUPNIŠČE IDRJA, STATUS ANIMARUM, PODATKE O OTROCIH NEKDANJEGA IDRIJSKEGA FOTOGRAFA SREČKA BAJTA JE ZBRAL JANEZ PIRC, ARHIVAR ZGODOVINSKEGA ARHIVA LJUBLJANA, ENOTA V IDRJI.
- ZAL, ENOTA IDRJA, IDR 129, OBČINA IDRJA, LJUDSKO ŠTETJE LETA 1890.
- ZAL, ENOTA IDRJA, IDR 129, OBČINA IDRJA, POPIS PREBIVALSTVA 1900 IN 1910.
- ZAL, ENOTA IDRJA, IDR 129, OBČINA IDRJA, STAVBNI SPISI, ZADEVAJOČI HIŠL. ŠT. 301–400, MESTNI MUZEJ IDRJA, ETNOLOŠKA FOTOTEKA – TEČAJI.
- ZASEBNA ZBRKA DOKUMENTOV IN FOTOGRAFIJ SONJE BUTINE, LJUBLJANA.
- INFORMATORJI:
- SONJA BUTINA, ROJ. BAJT, 1926, LJUBLJANA.
- LAURENCIJA MERVIC, ROJ. 1932, IDRJA.
- MARIJA FILIPIČ, ROJ. 1918, MOKRAŠKA VAS.
- BOŽENA PELIKAN, ROJ. 1922, CELJE.
- DR. MILAN BUTINA, ROJ. 1923, LJUBLJANA.

OPOMBE

- ¹ NA VPRAŠANJE O RAZLIČNIH PRIIMKIH SINA JOSIPA PELIKANA IN OČETA ANTONA SCHMEILERJA JE ODGOVORILA JOSIPOVA HČI BOŽENA PELIKAN V PISMU Z DNE 7. SEPTEMBRA 1998, PISMO HRANI KARMEN SIMONIČ MERVIC.
- ² ZBIRKA FOTOGRAFSKIH PLOŠČ SREČKA BAJTA, ŠT. 240, HRANI MESTNI MUZEJ IDRJA.
- ³ ZAL, ENOTA IDRJA, IDR 129, OBČINA IDRJA, LJUDSKO ŠTETJE LETA 1890.
- ⁴ ZAL, ENOTA IDRJA, IDR 129, OBČINA IDRJA, POPIS PREBIVALSTVA 1900 IN 1910.
- ⁵ DELAVSKE BUKVICE ZA FELIKSA BAJTA, ŠT. 26, IZDALA MESTNA OBČINA V IDRJI, 17. ROŽNIKA 1905. ZASEBNA LAST, HRANI SONJA BUTINA, LJUBLJANA.
- ⁶ ZASEBNA LAST, SONJA BUTINA, LJUBLJANA.
- ⁷ FOTOTEKA ŠT. 1638, HUMORISTIČNA VOJAŠKA SLIKA MED 1. SVETOVNO VOJNO, NA NJEJ STA SREČKO BAJT IN ŠTEFAN PEČIRER, MESTNI MUZEJ IDRJA.
- ⁸ ZASEBNA LAST, SONJA BUTINA, NA ZADNJI STRANI JE NEKDO Z ROKO ZAPISAL FOTO SCHMEILER.
- ⁹ NADŠKOFIJSKI ARHIV (NŠAL), ŽUPNIŠČE IDRJA, STATUS ANIMARUM, PODATKE O OTROCIH NEKDANJEGA IDRIJSKEGA FOTOGRAFA SREČKA BAJTA JE ZBRAL JANEZ PIRC, ARHIVAR ZGODOVINSKEGA ARHIVA LJUBLJANA, ENOTA V IDRJI.
- ¹⁰ SKLEP OKRAJNEGA SODIŠČA V IDRJI, DNE 27. SVEČANA 1920, DOKUMENT HRANI SONJA BUTINA.
- ¹¹ ZAL, ENOTA IDRJA, IDR 129, OBČINA IDRJA, STAVBNI SPISI, ZADEVAJOČI HIŠL. ŠT. 301–400.
- ¹² PO PRIPOVEDOVANJU MARIJE (MARICE) FILIPIČ, VDOVE LADISLAVA FILIPIČA, KI JE PO LETU 1938, KO JE FILIPIČ VZEL FOTOGRAFSKI ATELJE V NAJEM, POMAGALA SVOJEMU MOŽU PRI RAZVIJANJU FILMOV. V ČASU, KO JE BIL LADISLAV FILIPIČ MOBILIZIRAN V ITALIJANSKO VOJSKO (1942), IN VSE DO NOVEMBRA 1945, KO SE JE VRNIL DOMOV, JE MARIJA FILIPIČ S POMOČJO FOTOLIKA MARIJE (MINKE) FLANDER SAMA VODILA ATELJE. FOTOGRAFSKI MATERIAL STA OBE MARIJI NABAVLJALI OD GORICE, TRSTA DO UDIN (VIDEM). POT JE BILA MNOGOKRAT NEVARNA, SAJ SO BILA TO VOJNA LETA, PO PRIPOVEDOVANJU MARIJE FILIPIČ SPOMINE ZAPISALA KARMEN SIMONIČ MERVIC, JULIJ 1998.
- ¹³ PO PRIPOVEDOVANJU SONJE IN MILANA BUTINE.
- ¹⁴ PRIPOVEDOVANJE LAVRENCIJE MERVIC, ROJENE 1932, IDRJA.
- ¹⁵ FOTOTEKA, ŠT. 1682 IN ŠT. 1683, MESTNI MUZEJ IDRJA.
- ¹⁶ ZVEZEK HRANI SONJA BUTINA.
- ¹⁷ RAZGLEDNICO HRANI SONJA BUTINA.
- ¹⁸ PO PRIPOVEDOVANJU SONJE BUTINE, LJUBLJANA.
- ¹⁹ PROŠNJO IN ZDRAVNIKOVO PRIPOROČILO HRANI SONJA BUTINA.
- ²⁰ PO PRIPOVEDOVANJU SONJE BUTINE, LJUBLJANA.

Zadnji avstrijski rudniški predstojnik Josip Billek

MIRA HODNIK

RUDNIŠKI URADNIKI
MED LETI 1864 IN 1904.
DESNOD NAJVEČJE FOTOGRAFIJE
NA SREDINI JE INŽ. JAROSLAV ŠOTOLA.
FOTOTEKA MESTNEGA MUZEJA IDRJA



Prva svetovna vojna tudi Idriji ni prizanesla. Rudniški delavci, ki so bili vojaški obvezniki, so bili vpoklicani v vojsko takoj ob začetku vojne. Leta 1916 je bila izvedena še mobilizacija rudarjev, ki so bili sicer oproščeni vojaške službe. Na delo v rudnik so bili poklicani deloma kot čmovojni obvezniki, deloma pa po zakonu o vojaških storitvah. Celoten rudniški obrat je bil mobiliziran in postavljen pod vojaško nadzorstvo.¹ Vojaški režim in nadzor nista bila rudarjem prav nič všeč. Jeseni 1917 se je zaradi vojnega stanja preskrba rudarjev in njihovih družin slabšala, zato sta naraščala nezadovoljstvo in odpor mobiliziranih rudarjev. Beda je bila neizmerna in delavske družine so dobesedno stradale.

Aprovizicijo v Idriji so delili deloma rudnik, deloma občina in konsumno društvo. Razdeljevali so majhne količine hrane, saj je bil dovoz le-te sila omejen, ker so imeli vojaški transporti na vseh železniških progah prednost. Temperatura med lačnim delavstvom se je dvignila do vrelišča. Za vse težave so krivili zadnjega avstrijskega rudniškega predstojnika inž. Josipa Billeka.

Kaj vemo o Josipu Billeku? Pravzaprav zelo malo. Nekaj dokumentov, ki jih hrani o njem naš arhiv, nam ne more dati popolne podobe o Billeku kot direktorju in človeku. Za sodelovanje sem prosila tudi Steiermaerkische Landesarchiv Graz in Stadtarchiv Graz.

Upala sem, da vsaj tam hranijo kaj več podatkov o njem, saj se je Billek po izgonu iz Idrije l. 1918 preselil v Gradec. Bilo pa bi zelo zanimivo, če bi se našla sled za njegovimi potomci in bi pri njih poizvedeli, kakšna je bila njegova usoda po izgonu.

Billek je bil tipičen avstrijski nameščeneec, strog in vdan monarhiji, pripravljen braniti starokopitnost države in njenih uslužbencev do zadnjega. Kot nam povedo dokumenti, se nikakor ni želel prilagoditi situacijam, ki so nastajale pred vojno in med njo. Kot Nemeč in državni uradnik se tudi ni naučil slovenskega jezika, čeprav je delal v mestu, kjer je bila slovenščina pogovorni jezik. Ob njegovi razrešitvi so mu rudarji, uradništvo in tudi nekaj njegovih najožjih sodelavcev očitali oblastništvo in skrajno nesocialno obnašanje do njih. Med drugim so mu zelo glasno očitali, da se ni navadil jezika dežele, v kateri je delal. Še več, l. 1916 je že v prvi razred erarične ljudske šole v Idriji uvedel pouk nemškega jezika.²

Pogosto se mi vsiljuje misel: »Bil je človek ob nepravem času na nepravem mestu.« Zakaj? Če ne bi bil na tem položaju v času, ko je na politični sceni prišlo do revolucionarnih sprememb, bi verjetno še naprej bolj ali manj uspešno vodil rudnik.

Josip Billek se je rodil 13. marca 1851 v Razovici (Rasovics), mestu na jugu Madžarske.³ Kje se je šolal, mi ni znano. Na mesto predstojnika Rudnika živega srebra v Idriji ga je imenovalo Poljedelsko ministrstvo na Dunaju l. 1905, ko se je dotedanji rudniški direktor, višji rudarski svetnik Josip Schmid, upokojil. Višji rudarski svetnik inž. Josip Billek je bil premeščen v Idrijo iz Kitzbühla, kjer je bil predstojnik tamkajšnje Rudniške uprave.⁴ V Idrijo je prispel 25. novembra 1905. Po sklepu Ministrstva za javna dela je bil 3. februarja 1910 povišan v dvornega svetnika (der Hofrat). Povzpel se je v V. plačilni razred in zato dobival 10000 kron plače na leto. Poleg tega mu je pripadalo še 1100 kron dejavnostnega dodatka na leto, od katerega je šla polovica za njegovo stanovanje.⁵

Billek je živel z ženo Karolino na gradu. Iz popisov prebivalstva⁶ l. 1910 je razvidno naslednje: Takratni naslov gradu je bil Idrija l. Njegova žena Karolina Billek naj bi bila rojena 4. julija 1855 v St. Joahimstahlu na Češkem. Imela sta hčerke, vendar o njih nimam podatkov, saj niso živele v Idriji. Podatki, ki mi jih je posredoval Magistratdirektion Graz (Stadtarchiv), so verjetno bolj zanesljivi. Po Prijavnih listih občanov⁷ je bila Charlotte Billek (roj. Sternberger) rojena leta 1854 (4. julij ?) v St. Joachimsthal na Češkem. Kot



ZADNI AVSTRIJSKI DIREKTOR
JOSIP BILLEK (SEDI NA SREDI PRVE VRSTE)
S SODELAVCI NA GRAJSKEM DVORIŠČU.
FOTOTEKA MESTNEGA MUZEJA IDRJA

zanimivost naj navedem še podatke o drugih takratnih stanovalcih gradu,

1. Franc Krajnc: sodni sluga, rojen 21. 7. 1875, Laufen
Karolina Krajnc: njegova žena, rojena 2. 11. 1887,
Klein Gerungs
Alojzija Krajnc: hči, rojena 29. 5. 1909, Dunaj
Ana Krajnc: hči, rojena 12.12. 1910, Idrija
2. Mihael Podgornik: državni uslužbenec,
rojen 26. 9. 1868, Idrija
Marija Ana Podgornik: žena,
rojena 2. 9. 1865, Idrija
3. Frančiška Vidmar: ni podatka o njeni funkciji
na gradu, rojena 28. 2. 1859, Idrija
4. Marija Kavčič: c.kr. učiteljica,
rojena 10. 4. 1862, Celje
5. Ivana Bratina: služkinja, rojena 24. 6. 1889, Idrija
6. Terezija Frühauf: kuharica, rojena 6. 9. 1888,
Landskron (domovna občina Paternion – Beljak)

Inž. Billek je prevzel vodenje prav v času, ko rudniku ni šlo najbolje. Cena živega srebra je v l. 1905 močno padla in je tja do l. 1907 še nazadovala. Na ceno živega srebra je vedno vplivalo več dejavnikov. Marijan Groff je v Idrijskih razgledih zapisal: »... da je blaginja Rudnika in s tem vseh nas, ki smo delali v tem pod-

jetju, bolj odvisna od svetovnih cen kot pa od pridnih rok. Čeprav brez teh tudi ne bi šlo...«⁶ Dejstvo, ki ga je težko sprejeti, saj prav ljudje žuljavih rok vedno najbolj občutijo krizne situacije. Ta ugotovitev velja tako za obdobje, o katerem govori g. Groff, kakor tudi za obdobje, ki ga opisujem v tem sestavku. Ko je l. 1918, po koncu 1. svetovne vojne, Slovincem in s tem seveda tudi idrijskemu rudniku zasijala kratkotrajna svoboda in je Narodna vlada prevzela oblast, so delavci evforično vzklikali, da bodo »ta prave« spoznali le po žuljavih rokah.

Kot sem že omenila, so delavci za lakoto in za vse tegobe krivili rudniško vodstvo. Še posebno so obsojali ravnatelja Billeka, ki pa se je branil, češ da je vsega kriva vojna. Odgovarjal je, da bo po koncu vojne država poskrbela za izboljšanje razmer v Idriji, kar je lačne delavce še bolj razdražilo. Menili so, da taki odgovori samo omalovažujejo njihov položaj in so Billeka napadli tudi fizično. Po tem dogodku je Billek 4. marca 1918 na delavsko deputacijo izdal oznanilo.⁷ V njem je sporočil, da je rudniško vodstvo prijatelj delavstva in da ne razumejo sovražnosti do njih. Billeka je še posebej skrbelo, ker se je širilo fanatično hujskanje mlajših delavcev, ki so si prizadevali zrušiti rudniško vodstvo. Poudaril je, da je



INŽ. JOSIP BILLEK (DRUGI Z LEVE)
Z GOSTI Z DUNAJA OKOLI L. 1910.
FOTOTEKA MESTNEGA MUZEJA IDRJA

v interesu vodstva po mimi in pravni poti ohraniti red in dobro poslovanje rudnika. Starejše delavce pa je pozval, naj mlajšim pojasnijo stvari in obenem pomirijo njihove strasti. A delavci so vedno glasneje zahtevali, naj se direktor Billek upokoji, ker so smatrali, da ni več kos svoji nalogi.¹⁰

Ali se je Billek zavedal trenutne situacije? Vsekakor je do zadnjega branil svoj položaj. Že v začetku leta 1918 je svoje imetje (predvsem stanovanjsko opremo) postopoma odpremiljal v Gradec, kamor se je nameraval preseliti po upokojitvi, ki jo je načrtoval za konec leta 1918. Razvoj dogodkov med letom pa je situacijo popolnoma spremenil. Narodni svet ga je na silo odstavil. Billek je ostro protestiral, saj ga Dunaj še ni odpoklical. Še vedno naj bi bil legalni predstojnik Rudniške direkcije, zato ga tudi Narodni svet ni imel pravice odstavljati s položaja.

Novica o zmagi antantnih sil nad avstrijsko vojsko se je hitro širila. Veselju ni bilo konca. Kaj se je dogajalo v Idriji, ne bom podrobneje opisovala, saj mislim, da dokument z naslovom »Preobrat v letu 1918«, ki ga dobesedno in v celoti prepisanega objavljam v zaključku tega sestavka, dovolj zgovorno opisuje nastalo situacijo. Še bolj zgovoren pa je zadnji stavek tega dokumenta, ki se glasi: »Tako je končal svoje delovanje v Idriji mož, ki je bil skozi 12 let Bog in strah cele Idrije. Vse svetno mine!«¹¹

Billek in njegova žena sta morala Idrijo zapustiti zelo neopazno. Pot ju je vodila naravnost v Gradec, kjer sta imela že od leta 1915 svoje stanovanje na Pfeiffengasse 1412. Januarja 1919 sta se začasno preselila na Rechbauerstrasse 8, aprila pa na Kopernikusgasse 7. Charlotte Billek je umrla dober mesec po preselitvi na Kopernikusgasse 7. Mestni arhiv Gradec mi je posredoval naslednje podatke¹²:

Charlotte Billek je umrla 30. 5. 1919 ob 8,30 zvečer.
Mesto smrti: Kopernikusgasse 7
Rojena: Sternberger, žena dvornega svetnika
Z Josipom Billekom se je poročila 29. 4. 1880.
Rojstni kraj: St. Joachimstahl na Češkem
Kraj prebivališča: Gradec
Pokopana: na pokopališču st. Peter

Nedvomno so to točni podatki. Iz Štajerskega deželnege arhiva v Gradcu so mi odgovorili, da imajo samo podatek, da je dvorni svetnik Billek leta 1927 še živel na prej omenjenem naslovu in da po tem letu ni več zapisan v graških imenikih.¹⁴ Iz dokumentacije Prijavnega urada v Gradcu po letu 1925 je razvidno, da je bil inž. Josip Billek rojen 13. 3. 1851. V Gradec se je preselil 5. 11. 1918, umrl pa je 10. 9. 1928 izven štajerskega deželnege glavnega mesta.¹⁵ Kako sta tam živela, kakšna je bila njuna usoda, je lahko samo izziv za nadaljnje raziskovanje. Glede na Billekov zaslužek pri rudniku verjetno večjega pomanjkanja nista trpela.

Ob odhodu iz Idrije zakonca Billek očitno nista mogla vzeti s seboj vseh svojih stvari. Člani Narodnega sveta so jima ob odhodu obljubili, da jima bodo preostalo poslali naknadno. Očitno tega niso storili, ker se je leta 1920 Billek pisno obrnil na Rudniško direkcijo, ki jo je takrat vodil inž. Jaroslav Šotola. Spomnil jih je na dano obljubo in zahteval, naj mu čimprej pošljejo, kar je po njegovem odhodu ostalo v Idriji. Priložil je še seznam zahtevanih stvari, kot so: hrana, pijača, obleka, obutev, orodje, pisalni in risalni pribor, papir, beležnice, knjige, zapisniki in poročila, ki jih je pisal o svojem delu. Kot zanimivost naj napišem, da se je natančno spomnil, da je v svoji pisarni pustil 600 cigar in preko 200 cigaret.¹⁶ Inž. Šotola mu je odgovoril, da je osnovne življenjske potrebščine zasegel Narodni svet. Obleko, čevlje, praktične osebne potrebščine, pisalni in risalni pribor, knjige in druge drobnarije pa naj bi mu v kratkem poslali. Poudaril je, da so imele knjige, zapisniki in letna poročila rudniško štampljko, zato jih hranijo v rudniškem arhivu. Billek je bil nad tem odgovorom zelo ogorčen in jim je odpisal, da so bile nekatere stvari njegova osebna last, ne glede na to, da so imele rudniški žig, in da je bila s tem povzročena velika krivica tako njemu kakor tudi njegovi ženi. Zagotovil jim je, da bo za izgubljeno premoženje zahteval denarno odškodnino. Kako se je zadeva rešila, iz dokumentov ni razvidno. Namreč, ko je oblast nad rudnikom prevzela Italija, se je zdelo, kot da tu nekaj sploh ni bila gospodar avstrijska država.

Z odhodom Billeka so se razmere pri rudniku popolnoma spremenile. Narodna vlada SHS v Ljubljani je prevzela vse v svoje roke in 2. novembra 1918 ustano-

vila Vrhovni rudarski urad Narodne vlade, ki so mu bili podrejeni vsi rudarski uradi in bivša državna montanistična podjetja. Funkcionarji uradov in podjetij so lahko ostali na svojih položajih le, če so podpisali vdanostno zaobljubo vladi SHS. Uradni jezik je postala slovenščina. Narodna vlada je tudi zahtevala, da ji vsi uradi, državna in privatna montanistična podjetja oddajo poimenski seznam dotedanjih funkcionarjev, ki so bili pripravljeni ostati na svojih mestih.¹⁷ Seznam vdanih

uradnikov pri rudniškem ravnateljstvu v Idriji ni bil prav nič nepričakovan. Nemški inženirji so odklonili sodelovanje in odpotovali. Nekaj čeških uradnikov, ki so bili na visokih položajih, je odpotovalo iz Idrije že oktobra oz. v začetku novembra. Vsi slovenski in ostali češki uradniki so s podpisom izkazali lojalnost vladi. Novi rudniški predstojnik je postal inž. Jaroslav Šotola, kar tudi ni presenetljivo, saj se je z delavstvom dobro razumel, in kar je najvažnejše, obvladal je slovenski jezik. Očitno pa se ni najbolje razumel z Billekom, saj ga na zadnji seji rudniške direkcije, ko so ga predstavniki Narodnega sveta odstavili, ni podprl.

Navdušenje je nekoliko popustilo, ko so 4. novembra v Idrijo prispeli prvi italijanski vojaki. Idrijčani so njihov prihod sprejeli le kot začasn ukrep, zato so vse rudniške posle predali povsem mirno. Trenutek resnice pa je prišel s podpisom rapalske pogodbe leta 1920, ko je bila Idrija priključena Italiji. S tem je bilo konec samostojnosti in upov na združitev z Jugoslavijo.

V nadaljevanju objavljam originalni dokument, ki opisuje dogodke, ko so odstavili in izgnali zadnjega avstrijskega predstojnika inž. Billeka iz Idrije. Dokument ni datiran, zato se ne ve, ali je pisan kasneje po spominu ali je nastal istočasno z dogodki. Prepisan je tak, kot je ohranjen v originalu, z vsemi napakami.¹⁸

A U S S E I S

Über die Einrichtungestücke u.s.w., welche Herr Hofrat Ing. Josef BILLEK in Idria gelassen hat.

Bezeich:	Verpackung.	I n h a l t	Gewicht ca.
		<u>1./ Bereits verpackt :</u>	
JB I-XIX	19 Kisten	Mineralien Fremde	515 kg
	2 "	" " "	100 "
JB I	1 Kiste	Wanduhr	30 "
JB II	1 "	Bücher	30 "
JB III	1 "	Küchengegeschirr	30 "
JB IV	1 "	" "	35 "
JB V	1 "	" "	20 "
JB VI	1 "	" "	20 "
JB VII	1 "	" "	20 "
JB VIII	1 "	" "	40 "
JB IX	1 "	Tischgeschirr	30 "
JB X	1 "	Möhtischchen, Bettwäsche, Decken etc.	100 "
JB XI	1 "	Küchengegeschirr	50 "
JB XII	1 "	Bilder samt Rahmen	50 "
JB XIII	1 Koffer	Inhalt unbekannt	40 "
JB XIV	1 Kiste	Bücher und Karten	50 "
JB XV	1 "	Waschtisch, Bilder und Decken	60 "
JB XVI	1 Verachlag	Kleiderkasten	70 "
JB XVII	1 Brett	Bügelbrett samt Decke	15 "
	20 Kollis	1 Bett samt 13 Brettern	100 "
		<u>2./ Noch unverpackt und von der 37. Infant. Divis. herkömmt:</u>	
		1 Sofa	80 kg
		1 Divan	100 "
		1 Spiegel	30 "
		1 Waschgarnitur	20 "
		2 Betten, samt 3 Rosshaarpolstern, 2 Federbetten, 2 Kopfpolstern, 2 Leintüchern, 1 Bettdecke und 2 Federmatrasen	200 "
		2 Nachtkastan	40 "
		1 Schreibtisch	60 "
		Bergdirektion Idria, am 23. April 1919. Der Vorstand :	
		<i>J. Billek</i>	

SEZNAM OPREME (POHIŠTVA, KUHINJSKE OPREME, SLIK, MINERALOV...), KI JIH JE INŽ. BILLEK PUSTIL V IDRJI L. 1919. RUDNIK ŽIVEGA SREBRA IDRJA. IDR 55, NO. 426

Preobrat v letu 1918
Dogodki pri državnem
rudniku v Idriji
Prevzem rudnika od
strani Narodne vlade

Dne 27. oktobra 1918 se je v Idriji raznesla novica, da je avstrijska mornarica odpovedala in da je ententino brodovje priplulo v Trst. Ljudstvo se ni razburjalo, ker je pač vedelo, da je bil drugačen izid vojske nemogoč. Tem intenzivnejše pa je nato začel delovati »Narodni svet«.

Kot odposlanci Narodnega sveta so se dne 30. oktobra 1918 zglasili v pisarni rudniškega predstojnika gospoda inž. Josipa Billeka gg. Dragotin Lapajne, Franc Tavzes in Ivan Štravs. Navzoč je bil tudi gospod rudn. nadkomisar inž. Rihard Sedlaczek. Imenovani zastopniki Narodnega sveta so ugovarjali, ker je rudniško ravnateljstvo prepovedalo rabiti rudniške avtomobile za osebni promet, grajali so šolske razmere zlasti nedopustno ponemčevanje, prijemali so g. Billeka, ker je on denunciral g. profesorja dr. Lončarja pri šolski oblasti, čemur pa je g. Billek ugovarjal in trdil, da je on g. dr. Lončarja pri šolski oblasti celo priporočal (kar pa ni bilo resnično ker akti drugače govore).

G. predstojnik Billek je sploh vse pritožbe Narodnega sveta zavračal kolikor je mogel, kot vnet avstrijski patrijot stal je odločno na stališču, da bo Nemčija z njeno služkinjo Avstrija zmagala in po tem se je tudi ravnal. Trdil je, da bode poteklo še najmanj par let, predno bode Avstrija popolnoma rešila jugoslovansko vprašanje, do tlej pa se ima pri rudniku vršiti vse po zakonih in odlokih avstrijske vlade.

Gospod se je zmotil. – Zavedel pa se je položaja g. rudn. nadkomisar Sedlaczek (Nemecl, kateri jo je takoj drugo jutronpopihal iz Idrije.

Takoj drugi dan, to je dne 31. oktobra 1918 je odbila ura paševanju g. inž. Billeka. Ta dan je sklical g. predstojnik Billek ob 5. uri popoldan k sebi v pisarno sejo, h kateri je povabil vodje vseh rudniških obratov in sicer gg. inž. Šotola, inž. Schneiderja, inž. Danihelka in dr. Horaka. Pri tej seji je nameraval (g. predstojnik) Billek naznaniti gg. uradnikom odlok c. kr. ministrstva z dne 19. IX. 1918 št. 4068/ 147/V s katerim se je rudniškemu ravnateljstvu naročilo, da se ima do zakonite rešitve jugoslovanskega vprašanja obrat pri rudniku nemoteno in mirno naprej vršiti. G. inž. Billek je torej hotel na podlagi tega odloka dati g. uradnikom potrebna navodila.

Komaj pa so gg. uradniki okrog 1/2 6 ure sedli k posvetovalni mizi, že vstopijo odposlanci Narodnega sveta g. dr. Lončar, Dragotin Lapajne in Ivan Štravs ter zahtevajo, da preneha g. inž. Billek z uradovanjem in da odda rudniške posle g. ing. Jaroslavu Plzaku, katerega je Narodna vlada imenovala začasnim rudniškim predstojnikom. V predsobi je že stala oborožena straža N. S. (Josip Gruden in Anton Novak) katera je takoj nastopila službo. Ubrnil se je g. inž. Billeku pristop k telefonu in

INŽ. JAROSLAV ŠOTOLA IN ITALJANSKI
KRALJ VIKTOR EMANUEL III.
KI JE 14. 3. 1919 OBISKAL IDRJO.
FOTOTEKA MESTNEGA MUZEJA IDRJA



sploh se ga je vzelo pod nadzorstvo. Medtem ko so se odposlanci N. S. z g. inž. Plzakom podali k blagajni v svrhu prevzetja denarja, se je g. inž. Billek skušal še nekaj pogovoriti z uradniki. Ker mu pa to vsled straže ni bilo mogoče, se je podal s svojim štabom v odpravništvo lekspedit/, kjer je v četrti sobi poskušal z gg. uradniki razgovor nadaljevati.

Mesto pričakovane udanostne izjave in običajnih komplimentov od strani svojih uradnikov, pa je g. inž. Billek v svoje veliko začudenje spoznal, da tudi uradniki ne držijo z njim. Pričel se je namreč prepir med njimi in zlasti Čeha /Šotola in Danihelka/ sta mu pridno izpraševala vest, očitali so mu razne krivice, protižiranje Nemcev, krivično in pristransko postopanje pri podelitvah porabnostnih doklad i.t.d. /nadkomisar Forster je bil kot zet ministerijalnega svetnika Poscha od strani ministrstva kakor tudi od strani Billeka v vsakem oziru protežiran/. Nato je pričel g. inž. Billek po ekspeditu sem in tja begati in razburjeno popraševati, kje so že Angleži. Pisarniškemu osebju pa je lahko bral veselje z obraza. Na izjavo g. inž. Schneiderja, da je g. inž. Billek sedaj ničla in da ne kaže družega kakor podvreči se novemu predstojniku ali pa službo pustiti, so se gg. uradniki razšli in g. inž. Billek je bil interniran v stanovanje. Njegova pisarna kakor tudi stanovanje se je zastražilo.

Narodni svet je postavil oboroženo stražo pred vrata stanovanja g. predstojnika in pred grajska vrata. Še isti večer je zapustila g. predstojnika dekla Ana Podgornik in mu ni hotela več služiti, enako so tudi ordonanci takoj pokorščino odpovedali. Inž. Billek in njegova sproga sta torej ostala brez pomoči in nista smela iz stanovanja. Ko je inž. Billek obvestil svojo soprogo o položaju, je pričela gospa glasno jokati. Na gradu je zavihrala slovenska trobojnica in rudeča zastava, po mestu pa so se pridno odstranjevali nemški napisi.

Pričelo se je takoj uradovati slovensko.

Dne 1. novembra 1918 je po vsem mestu vrelo. Dopoldne je g. oficijal Vidic izročil g. inž. Billeku mesto navadne plače pokojnino, s pripombo, da sta inž. Billek in avstrijska vlada izigrala svojo vlogo.

Nato so stopile g. inž. Billeku solze v oči. Billek je pokojnino sprejel in pripomnil, da od vlade še ni vpokojen, vsled česar da ima pravico do plače. Med dnevom je g. inž. Billek hotel imeti še nekatere rudniške akte, ki se mu jih pa ni smelo dati. Straža ga je parkrat trdo nazaj zavrnila. Ko je hotel okrog 1/2 10 ure dopoldan v »Ekspedit, ga je straža nazaj sunila, on pa je odgovoril: »ich bin doch kein Verbrecher« in se je umaknil nazaj v stanovanje. Na sklep Narodnega sveta je g. inž. Plzak odredil, da sta bila ordonanca zopet na razpolago g. inž. Billeku in njegovi soprogi. Ko je prišel grajski čuvaj v stanovanje, je videl ko sta

gospod in gospa glasno jokala. Po gostilnah je bilo ta dan izredno živahno in nekateri rudn. delavci so že dajali izraza boljševizmu, meneč, po rokah jih bomo spoznali, kdor nima žuljev, dol z njim, vsi smo enaki, kar je tvoje je moje i.t.d. Odstranjevale so se cesarske podobe iz pisarn.

Dne 2. novembra se je malo delalo pri obratu, kakor tudi po pisarnah, sanjali so nekateri, da po novem ne bo trba delati. V jami se je to več dni čutilo. Pazniki se niso upali proti temu odločno nastopiti.

G. inž. Billek je ostal v svojem stanovanju, želel je odposlati več pisem, ki jih pa pošta ni sprejela. Vsako njegovo pismo, so uslužbenci nesli prej N. S., potem še le na pošto. Hotel je večkrat govoriti z g. predstojnikom ter kakor hitro mogoče oditi iz Idrije, toda čakati je moral da se je vrnil g. inž. Plzak od Narodne vlade iz Ljubljane.

Dne 3. novembra 1918 se je izdalo inž. Billeku kratko slovensko potrdilo, da je vse pravice rudn. predstojnika oddal v roke g. inž. Plzaka. Nato je g. inž. Billek v navzočnosti gg. Plzaka in Vidica pobral v pisarni svoje stvari in odšel zopet v stanovanje.

Dne 4. novembra 1918, na god njegove soproge Karlotte, se je okrog sedme ure zjutraj odpeljal g. inž. Billek z vojaškim avtomobilom iz Idrije čez Ziri v Ljubljano. Na ukaz rudn. predstojnika, ga je na avtomobilu spremljal ordonanec Kenda do Ljubljane. Tik za njim sta se peljala v avtomobilu dva orožnika v varstvo Billeka. Skrbelo se je, da je odšel kar najbolj mogoče neopažen, da se ni prepetila kaka nesreča, ker je bilo ljudstvo razburjeno. Ko je odpotoval ni bilo nikogar njegovih pristašev blizo. Pri odhodu je gospa jokala. Njegov živež, kar ga je imel še v zalogi, ki pa ni bila velika, je N. s. izročil inž. Plzaku. Pohištvo, kar ga je imel še v Idriji, je ostalo v gradu in so ga pozneje rabili Italijani, ki so zasedli mesto in z njim tudi grad. Večina pohištva pa je g. inž. Billek že prej spravil iz Idrije, ker je nameraval iti v pokoj.

\\Graz, 9. 11. 1918.

*To je Billekovo poslovlilno pismo.

Naslovljeno je bilo na Rudniško direkcijo z namenom, da bi se dostojno poslovil od vseh uradnikov, s katerimi je delal. Želel je, da bi ga še naprej ohranili v prijateljskem spominu. Prav tako jim je želel, da bi Rudnik Idrija še naprej cvetel in napredoval.

Dne 17. novembra 1918 je došlo rudniškemu ravnateljstvu sledeče pismo:

*Verehrliche Bergdirektion !**

Da es mir nicht mehr moeglich war, mich bei allen Beamten der verehrlichen Bergdirektion zu verabschieden, so erlaube ich mir durch dieses Schreiben meine Empfehlung zu sagen und ein freundschaftlichkollegiales Angedenken zu bewahren erbitten.

Mit dem Eintritte ungetruebter, sozialer Verhaeltnisse wird die vom Bergdirektionsvorstande zu erfuellen gewesene Aufgabe richtig beur-

*teilet werden koennen, welcher stets, den Ausspruch hoch hielt: Tue
Recht und scheue niemanden ! – Moege das Werk Idria auch fernerhin
bluehen und gedeihen !*

*Mit dem Ausdrücke vor zueglicher Hochachtung und kollegialem:
Glueck auf!«*

Zeichnet ergebener

Billek m. p.

Slično se je poslovil tudi od delavskega odbora.

*Tako je končal svoje delovanje v Idriji mož, ki je bil skozi 12 let Bog in
strah cele Idrije. Vse svetno mine!*

Jos. Reuenr (?)

t. č. vodja rudn. odpravnštva

OPOMBE

¹ IVAN MOHORIČ: RUDNIK ŽIVEGA SREBRA V IDRJI. 1960. STR. 295.

² ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, ENOTA V IDRJI, FOND RUDNIK ŽIVEGA SREBRA IDRJA, IDR 55, FASC. 583, NO. 32 (ODSLEJ ZAL, IDR 55...).

³ MAGISTRATDIREKTION GRAZ (STADTARCHIV), PRIJAVNE LISTE NEKDANJE POLICIJSKE DIREKCIJE GRADEC (1892–1925). V POPISIH PREBIVALSTVA ZA LETO 1910 PA JE ZAPISANO, DA JE BIL BILLEK ROJEN 9. 3. 1851 V BOŠOVICI NA MADŽARSKEM (GLEJ OP. 7).

⁴ ZAL, IDR 55, FASC. 854, 28. 10. 1905, NO. 4249

⁵ ZAL, IDR 55, FASC. 854, NO. 834.

⁶ ZAL, FOND OBČINA IDRJA, IDR 129, POPI SI PREBIVALSTVA L. 1910.

⁷ MAGISTRATDIREKTION GRAZ (STADTARCHIV), PRIJAVNE LISTE NEKDANJE POLICIJSKE DIREKCIJE GRADEC (1892–1925).

⁸ MARIJAN GROFF: OB DVAJSETI OBLETNICI ZAPIRANJA RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IDRJA, IDRJSKI RAZGLEDI 1–2, 1998, LETNIK XLIII, STR. 31.

⁹ ZAL, IDR 55, FASC. 583, NO. 44/V.

¹⁰ ZAL, IDR 55, FASC. 583, NO. 37/V.

¹¹ ZAL, IDR 55, FASC. 927.

¹² MAGISTRATDIREKTION GRAZ (STADTARCHIV), PRIJAVNE LISTE NEKDANJE POLICIJSKE DIREKCIJE GRADEC (1892–1925).

¹³ MAGISTRATDIREKTION GRAZ (STADTARCHIV), MRLIŠKI LISTI TP MAJ 1919, ŠT.2287.

¹⁴ DAS LAND STEIERMARK, STEIERMARKISCHES LANDESARCHIV, DAS GRAZER ADRESSBUCH 1927, 1930, 1937.

¹⁵ ISTO KOT OPOMBA ŠT. 11.

¹⁶ ZAL, IDR 55, FASC. 927, NO. 697.

¹⁷ ZAL, IDR 55, FASC. 927, NO. 7070.

¹⁸ ZAL, IDR 55, FASC. 927.

Iz vojaške zgodovine Vojskarske planote

RENATA HVALA

Vojsko je vas, ki leži na zelo razpotegnjeni planoti. Kraj in planota sta bila v preteklosti in sta še danes na vojaškostrateško zelo pomembnem območju. To nam dokazujejo zapisi, da se je že v 4. in 5. stoletju na planoti marsikaj dogajalo. Pa pogledjmo v zgodovino.

V drugem stoletju našega štetja se prične spreminjati meja rimskega cesarstva, predvsem zaradi vdorov Gotov, pozneje pa še Langobardov proti zahodu. Vse tja do 5. st. jim sledijo še vdori drugih barbarskih ljudstev. Da bi rimska država zaustavila val vpadov, je pričela graditi velike obrambne naprave in kastele. »Zid na Alpah« so jih imenovali.

Limes ali obrambni zid je utrjen pokrajinski pas, podoben traku, ki je mejil in ščitil rimsko cesarstvo. Za njim pa leži sistem manjših obrambnih enot, navadno v razgibani pokrajini, v kateri so izkoriščene ugodne naravne in utrdbene možnosti. Obrambna črta je potekala med mesti Reka, Ljubljana, Vrhnika, Čedad, Trst. Na naših tleh so bile take zapore pri Vrhniki, na Hrušici, v Ajdovščini in pri Velikih Malencah blizu izliva dolenske Krke v Savo.¹

Po doslej znanih podatkih za Vojsko segajo najbolj v preteklost ostanki limesa – poznoantične kraške zapore – zidu, ki naj bi preprečeval vdore barbarov v rimsko cesarstvo pri Habetu. Rimske utrdbe, imenovane »šance«, se nahajajo na planoti jugovzhodno od Vojskega, v bližini dvojnega izvira reke Idrijce, v Mrzli Rupi. Rutar 1882. leta omenja, da je še videl ostanke 40 m dolgega dvojnega zidu. Danes je zid zaraščen in skoraj ni viden. Po podatkih zavoda za spomeniško varstvo iz Nove Gorice je to spomenik I. kategorije, ki ima znanstveno, kulturno-vzgojno, zgodovinsko, dokumentarno, prostorsko in pričevalno vrednost.²

Zid so gradili več stoletij. Del zidu, ki so ga odkrili pri Habetu, nedvomno pripada obdobju, ko se je gradila kraška zapora, grajen naj bi bil v 4. in 5. stoletju. Verjetno je služil za kontrolo prehodov iz Idrije v dolino Trebušnice³ oziroma iz notranjosti proti Italiji.

Drugi pomembni podatek sega v čas, ko je bilo v Idriji odkrito živo srebro. Za rudnik so se potegovali tako Benečani kot avstrijska oblast. Prišlo je do benečansko-habsburške vojne. Iz teh bojev so še ostanki »šic grabnov« v Mrzli Rupi⁴, kjer so našli nekaj ostankov beneškega orožja in sledove strelnih jarkov.

V nekakšni povezavi s turškimi vpadi je tudi ime domačije Tabrovše nad Mrzlo Rupo. Ni izključeno, da so Turki pri svojih vpadih izkoristili bližnjice z Goriškega in s Tolminskega prav preko Vojskarske planote in Spodnje Idrije nazaj na Kranjsko. O tem pripoveduje pisatelj France Bevk v svoji povesti Stražni ognji.

Nekoliko bolj razgibano, živahno in razburkano je postalo življenje proti koncu 18. stoletja, ko so Francozi prvič zasedli naše kraje. V noči z 22. na 23. marec 1797 so zasedli Idrijo. Prišli so preko strmega gorovja, po skritih poteh Trnovskega gozda in po vsej verjetnosti so se spustili z Vojskega v dolino. Prihod s te strani je bil presenečenje, saj so meščani mislili, da je prehod čez Govce nemogoč, prav zaradi velike količine snega.

Prvi begunci, ki jih je zajel val vojnih grozot, so bili iz Posočja. Sledili so jim prebivalci Banjske planote in lokavških obronkov. Domačini so jih sprejeli in jim nudili začasna bivališča v hišah, hlevih, kjer je pač bilo še kaj prostora. Z begunci je prišlo k hiši še več lačnih ust, kot jih je že bilo, gorje je bilo tako še večje.

Kmalu za begunci so prišli še vojaki. Kopali so jarke in jih opletali z bodečo žico. Vsa ta izkopavanja so bila potrebna zato, ker je ravno čez Vojsko potekala peta obrambna črta.⁶ Priprave na gradnjo obrambne linije so se izvajale zelo hitro, vendar do popolne usposobitve le-te ni prišlo, ker je bila vojna prej končana. Njen namen je bil zadržati italijanske vojake v primeru prodora preko predhodnih obrambnih linij.

Veliko nevarnost za naše kraje so predstavljali Turki, ki so pogosto vdrali na današnje ozemlje Slovenije. Idriji so se na srečo ognili.

Val prve svetovne vojne je pljusnil tudi na našo planoto. Le nekaj zračnih kilometrov stran je potekala soška fronta. Vojska je potrebovala tudi slovenske fante. Leta 1914 je bilo mobiliziranih 160 domačinov.⁷ Vojna vihra je med vpoklicanimi terjala 26 življenj, 30 pa je bilo po vojni pogrešanih.



FOTOGRAFIJA IZ LETA 1914.
OD LEVE PROTI DESNI DOMAČINI BLAŽ
RUPNIK (TABROVC), LUKA KOGEJ, JANEZ
HVALA (JELENKAR), ANDREJ LAPAJNE
IN NEZNAN MOBILIZIRANEC IZ IDRJE

Tu čez sta potekali dve obrambni črti. Prva preko Trnovskega gozda, Dola, čez Školj, Trovtovše, Črtež in Hom, druga pa čez Veliko ravan, Smodinovo grič in Drviše. Med tema dvema linijama so bile pol metra globoko v tleh zakopane žice za elektriko. Žico so zakopali, da bi poleg navadnih žičnih ovir še elektrika zaustavila sovražnika. Za pridobivanje elektrike so v Poncalah zgradili tudi transformator.

Pri vseh delih so morali pomagati domačini. Celo ženske in mladina so kopali tako imenovane »šic grabne« oziroma strelske jarke. Za to delo so bili plačani. Le na Smodinovem griču so kopali jarke rezervisti, v večini Čehi in Madžari. Bili so nastanjeni po hišah in hlevih. Vsa dela je vodil Črnuti iz Loga pod Mangartom.

Kraj je bil strateško pomembna točka za Italijane. V šoli je bila nastanjena močna žandarmerijska postaja. Mnogo vojakov je s soške fronte prebežalo-dezertiralo in prav tu so jih veliko zajeli. Vsak vojak, ki je prihajal s fronte domov na dopust, se je moral javiti tukaj, na zadnjem županstvu.

Po vojni je zakopana žica dobila nov pomen.⁷ Domačini so jo odkopavali, zvižjali v obročje ter nosili v Vipavo. Tam so jo menjali za vino, saj trta na planoti ne uspeva. Vipavci pa so jo pridno porabili za ovijanje trt. Mnogo žice so Vojskarji porabili doma. V kovačijah, ki jih je imela skoraj vsaka kmetija, če ne že domačija, so iz nje kovali prepotrebne žeblje. Bodečo žico so porabili tudi za ograde pri paši živine.

Čas med obema vojnama je prinesel nove politične razmere. Fašisti so leta 1922 prevzeli oblast v državi. V nekaj letih so bile ukinjene vse slovenske organizacije, šole, podjetja, banke in hranilnice, slovenska govornica pa je bila v javnosti prepovedana. Zavladal je fašistični teror.

Italijani so na Vojskem organizirali več organizacij. Med njimi je bil tudi Dopolavoro, neke vrste kulturno-rekreacijski krožek pod vodstvom Franceta Kobala, ki je imel na Planini v zakupu gostilno. Tu naj bi se zbi-



POGREB ITALIJANSKIH VOJAKOV V IDRILI.
FOTOTEKA MMI

rali za razne družabnosti in kvartanje tako domačini kot fašisti. Ti so prebivalstvo silili, da bi se te družabnosti razvile, ker so želeli zapolniti prostor nekdanjih kulturnih društev. Vendar je bil zaradi patriotizma ves tujčev napor brez uspeha.

Velika Italija pa se je že pripravljala na vojno. Pospešeno je gradila vojaške prometne poti. Na strateško pomembno Vojsko so gradili novo cesto iz Idrije, hkrati pa še odcep za Čekovnik v Kočevšu. Iz Mrzle Rupe so potegnili, prav tako na novo, cesto čez Hudo polje na Škrbino in jo razširili proti Predmeji in Colu.

Gradnja je potekala približno od leta 1935 pa do začetka vojne. Novo cesto naj bi zgradili tudi iz Oblakovega Vrha na Vojsko, a je niso dokončali, ker jih je prehitela vojna.

Leto 1943 pa je vasi prineslo veliko gorja. Skoraj vsaka hiša je bila tako ali drugače prizadeta. Možje so bili večinoma v partizanih in mobilizirani v italijanski vojski. Mnogo domačinov je bilo interniranih v Savono, od koder so ženske premestili v Frosinone in v zapore Coroneo v Trstu, moške pa so Nemci odpeljali v Mauthausen.⁸

16. februarja 1943 je na Vojskem prvič gorela vas. Dan prej so se partizani spopadli z Italijani. Vojaki so odšli na patroljo proti Stržnikarjevi domačiji. Tam so se srečali s partizani. V tem boju je padel prvi domačin-partizan Ludvik Špacapan-Kristan. Italijani pa so požgali Stržnikarjevo domačijo in kmetijo Ferdinanda Kogeja. Čez nekaj dni pa še Zaklavžko domačijo.⁹

Skupina partizanov iz Gregorčičeve brigade je 22. junija 1943 v Razorah izvedla napad¹⁰ na tovornjak, ki je iz Idrije redno dovažal hrano italijanskim vojakom v Gorenji Trebuši. Namen akcije je bil zablembo hrane. Namesto kamiona s hrano se je po cesti pripeljal odprt policijski avtomobil, poln vojakov. Trideset¹¹ dobro oboroženih partizanov je bliskovito napadlo vozilo. Sedemnajst kvesturinov je bilo mrtvih, eden, ki je ostal živ, je zbežal v Idrijo poročat o dogodku.

Prvi Italijani, ki so prispeli iz doline, so še isti dan preiskali hiše pri osmih sumljivih domačinih in jim požgali poslopja.

Zaradi tega napada so se fašisti naslednji dan strahovito maščevali nad prebivalstvom. 23. junij 1943 je za Vojskarje zapsan kot pravi sodni dan. Generalni inšpektor Gueli je za kazen ukazal vas požgati.

Spopadi s partizani so bili vedno pogostejši. V začetku aprila 1945 se je v okolici Gačnika, še bolj pa na planoti med Žgavcem in Vojščico vnela prava morija. V bojih s partizani so sodelovale SS enote, policija in druge

Potihem se je med prebivalci na planoti širilo odporiško gibanje. Najbolj dejavna na planoti je bila Vojkova četa. Ljudje so močno simpatizirali z vojkovci. Pomagali so jim pri oskrbi s hrano in z oblačili.

JOŽE LAPAJNE KOT ITALJANSKI VOJAK
PRED ODHODOM V AFRIKO
DECEMBRA 1941



enote nemške vojske, fašistične in republikanske enote divizije San Marko in MAS, vseh vrst četniki in Rupnikovi domobranci. Ko je obema vojskujočima se stranema zmanjkalo streliva, so se spopadli na nož.

Ko pa so zavezniška letala bombardirala sovražnikove položaje, se je 6. aprila tuja vojska morala pričeti umikati. Odšli so z naropanim blagom na vozovih in s poslednjo živino v teh hribih.

Za njimi je ostala moreča tišina in pravo razdejanje. V letalskem napadu so bili porušeni in požgani Felkova hiša, hiša na Planini ter župnišče. Poškodovano je bilo tudi šolsko poslopje.

Vojskarska planota in njena širša okolica z gostimi gozdovi je nudila dokaj varno zavetišče mnogim ranjencem. Sprva so jih oskrbovali kar na domačijah in v zasilno urejenih lesenih brunaricah. Prvo bolniško postojanko so pričeli graditi v zimi 1943/44. V tem času je prevzela delo in upravo bolnice zdravnica dr. Pavla Jerina¹² in jo vodila do osvoboditve.

Domačinom iz Čekovnika in Mrzle Rupe pa gra zasluga, da je bilo delovanje bolnice SVPB Pavla v tajnosti in da do osvoboditve ni bilo nobene izdaje.

V spomin na delovanje bolnišničnih oddelkov na planoti je vsako leto organiziran pohod Pavlovcev po poteh prenosa ranjencev iz Cerknega preko Jagršč, Navršja, Vojskega do Hudega polja. Tu je bil leta 1961 odkrit spomenik bolnici SVPB Pavla.

Svoboda tiska je bila za tiste vojne čase pojem, ki je bil nedosegljiv. Po kapitulaciji Italije so se potrebe po slovenski besedi močno povečale. Domačin Peter Kogej je vedel za skriti prostor, primeren za tiskarno. V grapi, ki se spušča v Kanomljo, imenovani Studenci, so se odločili za



POŽGANA DOMAČIJA PRI TROHU.
FOTOTEKA MMI

postavitve barak. V bližini je izviral studenec, ki je bil potreben za postavitve lastne centrale za pridobivanje elektrike.

Sredi septembra 1944 je tiskarna Slovenija prevzela v tisk iz tiskarne Julij 63 v Gorenji Trebuši časopis Partizanski dnevnik. Prva številka je izšla v noči s 4. na 5. september 1944 v Govcih, na Vojskem pa v noči s 17. na 18. september. Natisnili so ga v 4000 izvodih. Istega dne kot dnevnik so natisnili še Izkaz za Partijsko šolo.¹³ Časopis so raznašali kurirji po vsej Primorski in Gorenjski. Oktobra je naklada narasla na 6000 izvodov, v decembru pa na 7000. V letu 1945 je naklada hitro padala predvsem zaradi težav z dobavo papirja zaradi sovražnih ofenziv. Posebna izdaja časopisa je bila tiskana 1. maja 1945. Partizanska tiskarna Slovenija v času delovanja ni bila nikoli odkrita, čeprav so v njeni okolici nenehno divjali sovražni premiki in ofenzive. Visoka zavest domačinov izpričuje, da je ostala tiskarna v Studencih skrita ves vojni čas in da je danes odprta kot muzej zanamcem v spomin.

Prišla je tako težko pričakovana svoboda. Vojsko je veliko prispevalo za ta cilj. Postalo je prva partizanska vas, saj se ni skoraj noben prebivalec izneveril boju za svobodo. 140 fantov in mož je prostovoljno vstopilo v NOV.¹⁴ Padlo jih je 33, od 66 interniranih jih je v internaciji umrlo šest. Od začetka leta 1943 pa do konca vojne je bilo požganih 112 hiš in gospodarskih poslopj. Odnjali so preko 500 glav govedí.

Kraj je pretrpel mnogo gorja. A življenje teče dalje. Čas miru je prinesel s seboj nove zahteve in potrebe. Požgani domovi so klicali k obnovi, prav tako gospodarska poslopja. Ljudje so zavihali rokave, delali zase in za skupnost. Mladina je želela čim prej nadoknaditi zamujeno.

Že nekaj dni pred praznovanjem dneva samostojnosti so se pričele intenzivne priprave tudi v slovenski vojski – TO. Območni štab TO v Tolminu.



ANJO LUKMAN IN PETER KOGEJ PRED
TISKARNO SLOVENIJA

Vojsko je tudi v zadnji, na srečo zelo kratki vojni za samostojno Slovenijo leta 1991 odigralo pomembno vlogo. Iz zgodovine nam je znano, da Vojsko leži na strateško pomembnem področju. Prometne poti zagotavljajo redno preskrbo prebivalstva, pomembna pa je težja in slabša dostopnost na planoto. Posebno vlogo ima na južni strani tudi Trnovski gozd.

kamor sodijo Idrija, Cerčno, Bovec in Tolmin, je namestil prav na Vojskem, v domu IMP, učno četo v TO. Tu naj bi usposabljali vojne obveznike v mirnodobnem času, vendar je četa dobila novo, drugačno nalogo. Njen namen je bil prikrit. Tu je bil organiziran neke vrste zbirni center za prebegle vojake iz redne vojske – JLA. Četa pa je imela nalogo, da varuje področje Vojskega in prebegle vojake.¹⁵

Dan pred osamosvojitvijo se je v domu IMP na Vojskem naselilo približno polovica vojakov TO – omenjene čete. Ostala polovica je prihajala vso noč, tako kot so dobivali pozive. Zbrana četa, ki je štela približno 30 vojakov, se je oboroževala postopoma, saj TO ni imela svojega orožja. Oskrbeli so jih s pehotnim orožjem, kasneje pa še z mitraljezi in drugimi bojnimi sredstvi. Bili so organizirani kot bojna enota. Četi se je pridružila še zaščitna enota – straža, ki je imela namen varovati sprejemni center za prebegle vojake JLA. Ti so ostali en teden.

V noči s 24. na 25. junij se je enota TO namestila v počitniškem domu IMP. Naslednji dan, 25. junija, so določili mesta oziroma točke za obrambo kraja ter organizirali usposabljanje rezervistov. Samo ta dan je bilo izvedeno urjenje oziroma vaje v streljanju. Zvečer pa so skupaj s krajanji zakurili kres na Smodinovem griču in se poveselili na predvečer praznika.

Takoj naslednji dan, 26. junija, so v vas prispeli prvi prebegli vojaki. Zbirni center je pokrival veliko področje: skoraj ves zahodni predel Slovenije, od Jesenic, Predela, Tolmina do Gorice. Prebegle vojake, oficirje in podoficirje so pomagali po skritih poteh pripeljati na Vojskarsko planoto preko vmesnih javk različni ljudje. Posamezniki, ki so pomagali pri prebegih in s prevozi, so vedeli le za svoj del naloge. Delo je potekalo zelo konspirativno in v šifrah. Prebegle vojake so dovažali s terenskimi vozili preko Dolenje Trebuše čez Gorenjo Trebušo na Vojsko. Sodelovanje KS Vojsko z vojaško enoto je bilo velikega pomena. Organizirano je bilo obveščanje s pomočjo CB-postaj pri vseh krajanjih, ki so imeli v posesti take postaje. O vseh nenavadnih premikih in tujih nepoznanih osebah, ki bi se v kraju in okolici gibale, je bilo vodstvo zbirnega centra na tak način hitro obveščeno. Na vrhu Škola imajo radio amaterji postavljen 25 m visok stolp. Tu je bila tudi vojaška opazovalnica. Obstajala je možnost helikopterskega desanta JLA na zbirni center. Predvidevali so, da imajo podatke o centru tudi v vodstvu JLA.

Zbirni center je sprejel največ Slovencev iz karavil in iz Tolmina. Med njimi so bili tudi nekateri prebegli Hrvati. Med vso to množico prebeglih je bilo nekaj tudi oficirjev in podoficirjev. Prav zaradi vojakov s čini se je pri vodstvu čete pojavilo nezaupanje. Marsikateri prebeg bi lahko bil podtaknjen v smislu špionaže. Tako so bili vsi prebegli zaslišani. Kasneje pa so bili prav ti vojaki v veliko pomoč, prav zaradi večje usposobljenosti, vojaške prakse in znanja.

Tako je lahko veliko pomagal vojak iz vojašnice v Črnem Vrhu na Idrijo. Pobegnil je brez orožja in dokumentov, zato so ga zaslišali o dogodkih v Črnem Vrhu. Dal je mnogo podatkov, pomembnih za kasnejšo akcijo, ki je bila izvedena v črnovrški vojašnici.¹⁶

Prebegle vojake redne vojske so tako nastanili v počitniškem domu. Hkrati pa so se odvijale različne aktivnosti, kot so urjenje in obhodi varovanega območja.

Delovni dan čete je bil zelo pester. Vstajali so ob sedmi uri zjutraj. Sledila je vsakodnevna jutranja telovadba in pospravljanje sob. Po zajtrku je sledil obvezen pouk s spoznavanjem orožja, obhodi kraja in telesno urjenje – pridobivanje kondicije. Po kosilu in opoldanskem počitku je ponovno potekal obvezen pouk. Po večerji je sledil počitek.

Vodstvo enote je štelokrog 30 ljudi, ki so skrbeli za nemoten potek dejavnosti in varnosti. Komandant enote je bil stotnik I. razreda, rezervist Milan Cvelbar. V enoti so bili še mnogi pomočniki: komandir voda, šoferji, kuharji, bolničar-zdravnik, orožar in drugi rezervisti. Njihove zadolžitve so zajemale tudi druge aktivnosti.

Največje število oseb, ki so bile nastanjene v zbirnem centru, skupaj z enoto in prebeglimi vojaki, je bilo nekaj čez 100 ljudi. Vsa enota je bila polno zaposlena preko celega dneva. Zavest, da tokrat gre zares in ne le za vajo, je pripomogla, da ni prihajalo do nevšečnosti.

Enota je ostala na Vojskem do 15. julija, ko so oddali orožje in razpustili enoto. Prebegle vojake so premestili v redno slovensko vojsko, oficirje in podoficirje pa v Idrijo.¹⁷

VIRI

¹ CLAUSTRALPIUM JULIARUM, STR. 96

² PELC, S., 1996: VOJSKO, STR. 16, 17

³ N. D. POD 1

⁴ ŠINKOVEC, Č., 1963: OBLAKI NAD SONČNO DEŽELO, STR. 15

⁵ PAGON-OGAREV, A., 1976: ŠEBRELJE SKOZI STOLETJA, STR. 46

⁶ N. D., STR. 48

⁷ PO PRIPOVEDOVANJU DOMAČINA JANKA VIDMARJA

⁸ N. D. POD 4, STR. 165

⁹ N. D., STR. 154, 155

¹⁰ FERENC T., 1969: PARTIZANSKA ZMAGA V RAZORIH IN OKUPATORJEV POŽIG VOJSKEGA, IDRIJSKI RAZGLEDI, STR. 170–177

¹¹ N. D.

¹² JERINA LAH, P., 1994: PARTIZANSKA BOLNICA PAVLA, STR. 12–19,

¹³ PARTIZANSKA TISKARNA, MESTNI MUZEJ IDRİJA, STR. 12–24,

¹⁴ N. D. POD 4, STR. 123

¹⁵ PO PRIPOVEDOVANJU STOTNIKA I. RAZREDA MILANA CVELBARJA

¹⁶ PRAV TAM

¹⁷ PRAV TAM

MARIJAN BERIČIČ

Spomini na otroška leta, 1. del

Razpad Italije 9. septembra 1943. leta in ropanje vojaških skladišč

Dneve ob razpadu Italije sem doživljal kot v sanjah. Vojaška skladišča so bila odprta. Ker je bilo v Idriji le nekaj partizanov, so ljudje ropali skladišča in odnašali na domove zlasti hrano, pijačo in posteljnino in kar se je še komu zdelo koristnega. Zanimivo je bilo gledati veliko množico italijanskih vojakov, ki so se pripravljali na odhod in pri tem odmetavali vso odvečno kramo. Čudno se mi je zdelo, da ne reagirajo, ko je cela armada ljudi že kar vpričo njih plenila vse, kar ji je prišlo pod roke.

Nikoli ne bom pozabil od strasti spačenih obrazov, ko so grabili dobrine, drug drugemu trgali iz rok posteljnino in vse, kar je bilo koristnega. Na starem placu si lahko videl cel transportni park, od majhnih do večjih vozičkov, ki so bili koristni za spravilo vsega, kar je bilo nujno pri hiši. Prihajale so konjske in volovske vprege iz okolice Idrije, ki so zvozile ogromno materiala. Skupaj z očetom in starim očetom smo naš ročni voziček pripeljali do »magazina« in hoteli nabrati nekaj posteljnine in živeža. Z očetom sva se preerinila do skladišč in z največjo muko prišla do vreč z makaroni in rižem. V zgornjih prostorih so bile žimnice in posteljnina. Kar sva staremu atu vrgla, so mu trgali iz rok, on pa je ves užaljen popustil. Odšli smo s tistim, kar nam je uspelo zbrati.

Največ ljudi se je trlo okrog »teatra«, saj je bilo v njem skladišče olja in vina.

Po prihodu domov je oče izginil, skupaj s Cudermanom, iskat kakšen sodček vina. Sam sem se tudi kmalu

izmuznil iz hiše, zbral odeje, obleke in orodje ter nosil domov. Ko sem mimogrede za »šelštvijo« obiskal teto Katro, sem ugotovil, da bi zelo rada dobila vsaj malo riža in makaronov. Ponovno sem odšel na »Magazin«, vendar se je tam stanje spremenilo. Še zmeraj je bil spodaj pravi direndaj in prerekanje, na etažah pa so okrog vreč stali možje, ki so s težkimi koli odganjali vsiljivce in si prisvajali velike zaloge. To me je zelo bolelo, zato sem poiskal vojaški bajonet in se skrtil za vreče, jih prerezal ter makarone in riž preprosto natočil v manjše vrečice. Teta je bila zelo vesela in resnici na ljubo moram povedati, da je te zaloge hranila več mesecev.

Odšel sem tudi na postajo »karabinjerjev«, kjer so ljudje zlasti iz kuhinje odnašali vse, kar je bilo koristnega. Ko sem suh in izgubljen taval po prostorih, se me je usmilil neki italijanski kuhar in mi podaril kovček z jedilnim priborom. To je videla neka ženska, se vsa razjarjena zagnala vame, me podrla na tla in mi iztrgala kovček iz rok. Razočaran sem se odpravil okrog prodajat zija in iskat orožje, ki ga je bilo na pretek. Kar sem nabral, sem skrtil pod pod na »uti za šohtom pri Kajzer«, kjer smo spravljali seno za kravo. Še naprej sem tudi zbral odeje, obleke, nogavice, čevlje, šotorska krila in vse nosil domov. Vesel, da me bo mama pohvalila za trud, sem vztrajno kopicil zaloge v kuhinji. Ko pa pridem popoldne domov, ni bilo tega materiala nikjer več. Solzen sem vprašal mamo, kaj je naredila. Skušala mi je dopovedati, da je bilo vse skupaj treba oddati za našo vojsko. Ohranila je le nekaj odev, čevljev, kosov oblek in šotorsko krilo. Takrat še nisem vedel, da je bila mama že od leta 1942 aktivistka OF in je razumljivo delala v korist organizacije. Tega dejanja mami zlepa nisem odpustil, zato sem se s kolegi rajši potepal po okolici, raziskoval bunkerje pri Podroteji in zlasti kasarno na griču. Fantje so tiste dni iskali predvsem vojaške smuči, ker financerskih že ni bilo več mogoče dobiti. Obšel sem že celo kasarno, pa smuči ni bilo več. V eni od sob so možje poskušali odpreti težki sef v prepričanju, da je notri denar. Eden od njih je imel ob sebi prislone težke črne smuči iz jesenovega lesa, tipične za italijansko vojsko. Ker sem bil v bližini, mi je ukazal, naj prinesem kramp, da bodo vdrli v sef. To sem pogojeval s smučmi in prišel do njih. Na dvorišču kasarne so se nekateri igrali s kamionom in ga vozili

naokrog. Sosed Cveto je staknil velik medeninast bas, Nace pa samokolnico za prevoz streliva. Vse, kar smo dobili, smo naložili in prevažali okrog. Najbolj presunljiv pogled je bil v lekarni, saj so objestneži kar s krampi razbijali steklenice in razmetavali sanitetni material. Na dvorišču sem staknil še v zvitek zavit vojaški oficirski suknjič, ki so ga držali jermenčki. Tako opremljeni smo se odpravili domov. Ko sem doma hotel pokazati še suknjič, mi ga je vzel sosedov starejši fant, češ da je njegov.

To je le del dogodkov v tistih dneh, ki so se mi globoko zarezali v spomin. Za otroke je bil to eldorado. Vse-povsod smo zbirali orožje, strelivo, ročne granate in drugo vojaško opremo. Skrivali smo ga na vseh mogočih in nemogočih mestih. Marsikatero ročno bombo smo vrgli v Idrijo in si dajali duška. Nekaj orožja smo skrili na podstrešje starega skladišča streliva na »Kalvinu« v t.i. »Pulfrtum« in pod pod v naši »Uti«.

Ko sem mami pripovedoval, kako so razbili veliko lekarno v kasarni, me je prosila, da sva si jo šla ogledat. Brskala je po razbitinah in nabirala še cele stekleničke in drug sanitetni material. Zlasti je bila vesela posebej velike lepenkaste škatle, v kateri je bila mast proti ozeblinam. Dejala je, da je to zelo dragocena maža za vojake, ki so pozimi velikokrat ozebli. Tudi to zbiranje mi je postalo jasno šele po vojni, ko je javno povedala, da je bila v OF zadolžena za zbiranje zdravil in pomoč prizadetim od nemške oblasti.

Šele po vojni sem izvedel, da so prav zaradi takih dogodkov in strahu pred prihajajočimi Nemci začeli partizani hitro mobilizirati ljudi in vzpostavljati določen red. Prišli so tudi k tistim, ki so največ nagrabili, jim to odvzeli in odpeljali proč.

Prihod Nemcev v Idrijo

Po odhodu Italijanov smo s klapo pohajkovali po zapuščenih in izropanih vojaških skladiščih, kasarni, utrdbah v Podroteji in drugod ter nabirali vse, kar nas je zanimalo. Še vedno smo bili veseli vsake puške, streliva in druge vojaške krame. Nabrali in prenesli smo veliko zločljivih panojev, ki so jih rabili za sestavljanje barak.

Eno tako majhno gnezdo (»nido«) smo sestavili kar na sosedovi jablani. Drugo smo zgradili v Smukovi grapi, nekaj kosov pa porabili za bunker v hrastju, ki je bil prava zemljanka. Igrali smo se z vojaškim materialom in velika sreča se nas je držala, da se ni nihče ponesrečil. S klapami iz drugih ulic smo se stalno spopadali in se šli vojsko, le pri raziskovanju skladišč in drugih objektov smo bili družni.

Na enem takih potepanj po Idriji smo se znašli skupaj z »Gasarji« na prostoru današnjega dijaškega doma oz. »Klostra«, kjer so imeli Italijani veliko skladišče. Na dvorišču sta samevala dva mogočna dolgometna topa (verjetno še iz prve svetovne vojne). Skladišča so bila sicer prazna, dobilo pa se je vedno kaj zanimivega. Na dvorišču je ležala vojaška granata »Breda«, vsa stolčena, saj jo je verjetno povozil kamion. Brcali smo jo sem ter tja, končno pa jo je Miki prijel, jo zalučal po stopnišču in na presenečenje vseh je eksplodirala. Od strahu smo kar okamnili. Srečko Čuk pa je že presunljivo tulil in se držal za vrat, ki je bil ves krvav. V trenutku smo jo popihali in prav nič nas ni zanimalo, kaj je z njim. Šele naslednji dan smo začeli poizvedovati in se kar oddahnili, ko smo ga zagledali vsega v povojih, vendar živega. Čeprav so nas doma hudo ošteli in kaznovali, nas ni prav nič moglo ustaviti v vnemi, ki jo je povzročila vojna, stripi in sistematična vzgoja v šoli, ki naj bi vzgojila bodoče italijanske vojake. Samo za primer naj povem, da sta dva mlada Idričana še pred razpadom Italije želela priti na bojišče v Afriki in so ju prestregli šele v Rimu.

Dnevi so hitro minevali in vse več odraslih se je spraševalo, kaj bo sedaj in kdaj nas bodo okupirali Nemci. Partizani so bili vse bolj množični in tudi primerno oboroženi, saj je bilo zajetega ogromno vojaškega materiala po vsej Primorski. Ljudi je bilo strah pred Nemci, saj so bili poznani kot zelo dobro organizirana vojska in ne tako »hrabra« kot Italijani. Spomnim se, kako je modrovala skupina starejših možakov, ki so pobirali ostanke lesa v starem magazinu, mi pa smo ruvali in ravnali žeblje za gradnjo in vzdrževanje naših bunkerjev. V glavnem jih je zelo mučilo pričakovanje bodočih dogodkov. Eden izmed njih pa jih je pomiril z retoriko, češ Nemcev se ni treba prav nič bati, le upirati se jim ne sme. Ne vem, zakaj so

mi te besede tako ostale v spominu, saj takrat sploh nisem doumel izjave, ki je bila tako usodna za del našega naroda.

Nemci so posamično prodrli prav do Idrije. Ob enem takih prihodov je padlo tudi nekaj naših borcev, ki še niso imeli izkušenj. Živo se spominjam, kako so potekali nadaljnji dogodki. Med mobiliziranimi partizani sta se znašla tudi oče in sosed Flipe. Oče ni imel nobenega znanja o orožju, zato sem mu preskrbel puško, mu pokazal, kako se razstavi in sestavi ter napne in zavaruje. Ko je opremljen odšel k sosеду, ga ni poklical, ampak snel dolgo italijansko puško, nameril v zrak in ustrelil. Sosed se je hitro znašel na terasi ter prav tako ustrelil v zrak, nakar sta odšla. Kasneje je pripovedoval, kako so šli v »Zalo« žagat drevesa in postavljat ovire za prehod Nemcev, prav tako so spodkopavali cesto.

Nekega lepega sončnega dne pa so se Nemci kar naenkrat prikazali na cesti, ki se vije iz Kovačevega Rovta proti Idriji. Kamioni, polni rjavosrajčnikov, so previdno lezli navzdol. Prav na zelenici pred našimi hišami so se borci hitro pripravili s težko bredo. Pri nas so si sposodili star daljnogled, ki pa ga niso vrnili. Ko so Nemci prišli do »Pekla«, se je usla nanje toča krogel. Šele takrat smo opazili, da tolčejo na ta del Idrije tudi z drugih pobočij, ki so bila kot naravna utrdba. Nemci so poskakali s kamionov, spustili nekaj strelav, predvsem pa ščitili svoj konvoj pred hujšim presenečenjem. Kamioni so se na zelo omejenem terenu obrnili in jo ucvrli nazaj. Veselje nad to zmago je bilo nepopisno. Partizani so si v naših očeh pridobili velik ugled. Od takrat dalje (mislim, da je bilo to 17. septembra) smo vsak dan poslušali oddaljeno pokanje in grmenje. Vojna je bila z vsakim dnem bližja. Čeprav prestrašeni, smo se je otroci le nekako veselili ob misli na spopade in vojaško vzdušje, ki smo ga bili polni. Doma so bili vse bolj zaskrbljeni, zlasti mamo je skrbelo, kaj je z očetom. V Smrekovi grapi smo imeli pod cestnim mostičkom skrito celo »kišto« municije in nekaj granat. Nekega večera sem v košu prinesel domov vse naboje in jih razložil po odeji na domači peči v upanju, da jih bo potreboval oče, ko bo prišel domov. Tisto noč so divjali hudi boji v okolici Idrije, pokalo je kot ob najhujši nevihti. Pozno ponoči sta

potrkala na vrata Žigon in Vončina, ki je bil boter mojemu bratu, drugače pa doma iz Brusovša. Oba sta bila rudarja in očetova dobra znanca. Mami sta rekla, da ju je strah in da je bolj pametno, če prespita pri nas kot pa na »Šohtu«, kjer sta bila doslej. Oba sta bila v civilni obleki, vendar že partizana in bi morala na zborna mesto na Breznico nad Žirmi. Zaradi hudih spopadov si nista upala na pot. Zgodaj zjutraj sem se zbudil med prvimi. Zunaj je bil popoln mir. Radovedno sem pogledal skozi okno in opazil celo kolono vozil in tankov, ki so se počasi pomikali »Pod gorami«.

Vesel sem zavpil: »Partizani, partizani!« in urno zdrvel po stopnicah na dvorišče, od koder bo lepši razgled. Vsega navdušenega me ustavi klic mame, ki mi je skozi okno ukazala, naj se takoj vmem, ker so to Nemci. Razočaran sem se odpravil po zunanjih stopnicah v hišo. Šele tedaj opazim pred Velikajnetovo hišo na Bogatajevi njivi dve blindirani vozili z usmerjenimi topovi proti Idriji. Nemci v čeladah so bili vsepovsod. Prestrašen se znajdem v kuhinji, kjer so se drenjali vsi. Tudi Žigon in Vončina sta bila na smrt prestrašena, saj so skozi okno opazili, da Nemci že preiskujejo hiše. Mama se je znašla in ju mirila, naj nikar ne zganjata panike. Hitro se je odločila. Prižgala je obe očetovi karbidovki, ki smo ju redno rabili tudi za osvetljevanje kuhinje, ker je bila električna brljevka prešibka. Oba je posedla za mizo in jima porinila jerbasa suhega fižola za luščenje. Vsem je povedala, tudi nam, ki smo se stiskali na stari skrinji pred štedilnikom, da je eden njen mož, drugi pa njegov »tovarš«, ki si ni upal po končanem »šihu« domov, ker je bilo tako strašno streljanje. Pomirila jih je še s tem, da zna dobro nemško in naj nič ne govorita.

Ko je končno prispela »patrola« tudi k nam, je bilo vzdušje delavno, čeprav zelo napeto. Skozi vrata so vstopili trije Nemci. Vodja skupine je bil majhen in sila agresiven podoficer s pištolo v roki. Drugi vojak je stopil k vratom na teraso, tretji največji pa je ostal pri vhodu. Vodja se je zadržal, kdo da sta možaka pri mizi. Mama je takoj vskočila in v nemščini pojasnila zadevo. Zahteval je »ausvajš«, pa je mama hitro razložila, da imajo pri nas le »lašare pasare«, ki pa ga prijatelj nima, ker je bil v rudniku na delu in ga ima doma. »Poglejte,« je še dejala in pokazala na karbidovki, »da govorim

resnico.« Predno je Nемеc nadaljeval z zaslišanjem, mu je mama hitela pripovedovati, da pozna Nemce, da je bila v prvi svetovni vojni v vojaški bolnici v Idriji (stara osnovna šola), da je službovala v Gradcu itd. Nемеc se je malo pomiril in zaukazal pregled prostorov. Odprl je vrata na teraso in v drvarnico, pa v »špajs« in stranišče »na štrbunk«, ki je tistega jesenskega dne kar neprijetno zaudarjalo. Vrnili so se v kuhinjo, mama pa za njimi in je kar naprej pripovedovala vse mogoče, da le ne bi prišlo do natančnega preverjanja identitete. Pripovedovala jim je tudi o starem očetu, ki sam živi zgoraj, in da imamo spodaj najemnike. Ko so prišli v vežo in so se že namenili v spalnico, je podoficir odnehal, pozdravil in rekel spremljevalcema: »Gema!«

Šele takrat sem se spomnil na strelivo v spalnici na peči. Ves bled sem to omenil mami, ki jo je skoraj kap. Hitro smo vse znosili v stranišče in stresli v odtok. Predstavljajte si, kaj bi se zgodilo, če bi Nemci odkrili municijo v hiši.

Počasi so se tudi ostali oddahnili od šoka in začeli razmišljati, kaj naj naredijo. Ko se je čez dan stanje kolikor toliko normaliziralo, sta oba možaka zelo previdno odšla domov in ob prvi priliki nazaj v partizane.

Popoldne se je tudi vreme malce izboljšalo. Da bi bila mera presenečenj popolna, naenkrat zagledamo, da se hiši približuje oče. Pod pazduho je nosil dve zeljnati glavi in meni nič tebi nič primahal domov mimo Nemcev. Soseda, ki smo ji pravili »Zale«, je kar od daleč zaklicala: »Ja Lovre, kje si pa ti hodil?« Oče jo

urno pobriše v hišo in se sesede na stol v kuhinji. Ves razburjen je pripovedoval, kaj vse so delali v Zali, da bi zadržali Nemce, pa so ti kljub temu obvladali ovire. Glede na to, da so bili Nemci s tanki, si partizani niso upali streljati nanje. Mlajši so odšli naprej s partizani, starejše pa so pustili domov s pripombo, da jih bodo že poklicali, če jih bodo rabili. Toda kako priti domov, ker je bilo vsepovsod polno Nemcev. Do Zagoda se je nekako pretihotapil, tam pa izruval dve zeljnati glavi in jo na videz brezskrbno ubral domov. Vsi so mislili, da nese zelje iz vrta domov, pa so ga pustili na miru. Mama mu je povedala o dogodkih doma, potem pa pripomnila: »In kaj naj rečem, čigav si ti, če se še enkrat pojavi nemška patrolja?«

Zaradi teh dogodkov je ostal oče tudi brez opreme in harmonike, ki ju je pustil v skladišču na starem placu tik ob Nikovi, kjer je danes mesnica.

Šele naslednji dan smo ugotovili, da je bil razbit »ročanc« nad vrati v kleti, ki ga je prebila krogla iz topiča blinde. Izstrelek smo našli pod sodom zelja. Izbrskali smo ga in ugotovili, da se je razpolovil in sploščil, iz njega pa je iztekala neka čudna gosta smola. Ocenjevali smo, da so morali koga videti ali pa je morda v spodnjem stanovanju skozi okno opazoval Cuderman, ki je nosil očala in bi lahko mislili, da ima daljnogled. Zaradi tega bi lahko tudi povsem drugače pretresli hišo, pa je niso. To je bila ena od srečnih okoliščin, ki so nas rešile. Med vojno se jih je zvrstilo še nekaj.

Idrija je bila tako ponovno okupirana od 23. septembra 1943 pa do konca vojne.

Kje so ostanki *vulkana* na Cerkljanskem?

JOŽE ČAR

V preteklih letih je bilo kar več raziskav, posvečenih tako imenovanim *vulkanoklastičnim kamninam*. Med nje prištevamo *tufe* in *tufite*, kamnine, ki so nastale neposredno ali posredno s strjevanjem vulkanskega pepela, in pa *tufske kamnine*, ki vsebujejo vulkanski pepel v različnih manjših količinah. Poleg tega so bili preiskani tereni, kjer omenjene kamnine izdajajo na velikih površinah.

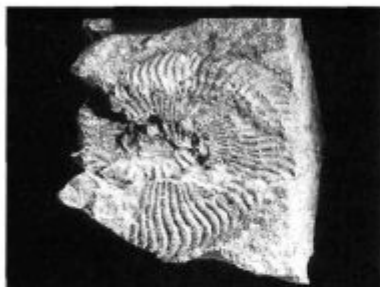
Geolog Miloš Bavec se je posebno podrobno lotil raziskav ladinjskih plasti med Želinom in Jagrščami (Miloš Bavec, 1996, *Ladinjske plasti med Jagrščami in Želinom*. Diplomsko delo, NTF, Univerza v Ljubljani). Med njegovimi raziskovalnimi zaključki je pomembna ugotovitev, da najdemo v okolici Jagršč tudi »prave« tufe. Mikroskopske preiskave so namreč pokazale, da so kamnine sestavljene iz vulkanskega pepela, ki je nedvomno nastal pri eksplozivnih magmatskih izbruhih. Po kratkem potovanju po zraku je bil očitno odložen v bližnjem morju, kjer se je postopno strdil v kamnino, ki jo imenujemo tuf. Značaj materiala kaže, da je bilo potovanje sorazmerno zelo kratko. To pa seveda govori o tem, da je bil izvor, torej nekdanji »vulkan«, zelo blizu. Ob tej ugotovitvi se seveda zastavlja vrsta vznemirljivih vprašanj.

Kje je danes nekdanji »vulkan«, ki je bruhal lavo in pepel pred okrog 230 milijoni leti? Je bil to morda vulkan s klasičnim stožcem ali pa je šlo res le za podvodne izlive ob razpokah, kot domnevajo nekateri geologi? So morda ostanki nekdanjega »vulkana« še vidni? Je to sploh še mogoče ugotoviti? In če je, kako?

Nanje geologi zaenkrat še nimamo povsem zanesljivih odgovorov. Vendar preučevanje obsežnih izdankov magmatskih kamnin v okolici Stopnika le kaže, da smo prav blizu nekdanjega izvora magme in vulkanskega pepela (vulkanoklastičnega materiala). Tu namreč najdemo tudi kamnine s posebno notranjo zgradbo, ki so nesporno morale nastajati prav v neposredni bližini izvora nekdanjih lavnih izbruhov. Domnevamo, da lahko leži območje izbruhov oziroma nekdanji »vulkan« severno od tod, torej pod obrobjem Šentviške planote. Predel je danes prekrit z več sto metrov debelimi mlajšimi dolomitnimi kamninami.

Novi dokazi o življenju na Cerkljanskem pred 230 milijoni leti

JOŽE ČAR



AMONIT IZ PODDRUŽINE ARPATINAE IZ OREHOVSKE GRAPE

Zakaj najdemo jedra in odtise fosilov v velikem številu le na nekaterih mestih, v preostalih delih istih plasti pa ne?

Kako to, da najdemo odlomke amonitov in odtise školjk v istem nahajališču, kljub temu da so školjke živele v plitvem šelfnem morju, amoniti pa na odprtem globokem morju?

Kako je mogoče, da najdemo v nahajališčih z morskimi organizmi tudi odtise ostankov kopenskih rastlin?

Odkritje vsakega novega nahajališča fosilov je za geologe nadvse razveseljiv dogodek. Fosili sicer prvenstveno pripovedujejo o življenju v davni geološki preteklosti. S pomočjo nekaterih pa določimo tudi starost kamnin, v katerih smo jih našli. Pri tem je pomembno, da so najdeni fosili – v glavnem gre za kamninska jedra in odtise različnih živali in rastlin – za strokovnjake zanesljivo spoznavni in da jih po njihovem pomenu prištevamo med tako imenovane vodilne fosile. To pomeni, da gre za ostanke organizmov – rastlin ali živali, ki so bili močno razširjeni, vendar so naseljevali kopnino in morja sorazmerno kratko obdobje in nato izumrli. Najdemo jih torej samo v eni plasti ali ozkem kompleksu plasti, v kamninah nižje in višje jih pa ni.

V zadnjem desetletju je bilo poleg že znanega najdišča fosilov na Želinu (Buser, S., 1986, *Tolmač listov Tolmin in Videm /Udine/*. Osnovna geološka karta SFRJ 1:10 000, Beograd) in pri Jagrščah (Kolar-Jurkovšek, T., 1990, Mikrofavna srednjega in zgornjega triasa Slovenije in njen biostratigrafski pomen, *Geologija* 33, Ljubljana) odkrito še novo nahajališče srednetriasnih fosilov na Jagrškem grebenu in v Orehovski grapi. V obeh novo odkritih najdiščih najdemo dobro ohranjene odtise školjk in odlomke in cela jedra amonitov. V svojih diplomskih nalogah poročata geologa Miloš Bavec (*Ladinijske plasti med Jagrščami in Želinom*, 1996) in Andrej Šmuc (*Sedimentološka primerjava profilov srednetriasnih plasti v Rodenski strukturi enoti na Cerkljanskem*, 1999) o številnih ostankih školjk iz rodu *Daonella* in *Posidonia* ter amonitov iz rodov *Joannites* in *Protrachyceras*. Med dobro ohranjenimi odtisi najdemo tudi za langobard (srednji trias) vodilno školjko *Daonello lommeli* in jedra amonita *Protrachyceras archelaus*. V obeh nahajališčih ležijo okamnine v tufitih in tufskih kamninah (vulkanoklastične kamnine).

Novo odkrita fosilna nahajališča ponovno odpirajo nekatera vprašanja. Na vsa našeta vprašanja sicer znamo odgovoriti, vendar ne vemo, kakšen približek resnici so ti odgovori. Vsako novo najdišče namreč odpira tudi dvome v dosedanje vedenje in postavlja nove možne razlage. In to je za geologe-raziskovalce najbolj vznemirljivo. Ne glede na zapisane pomisleke smo z novimi najdbami nedvomno poglobili dosedanje vedenje o pestrosti življenja v ladinijskem morju pred 230 milijoni leti. Glede na razširjenost ladinijskih plasti na Cerkljanskem se lahko v naslednjih letih nadejamo odkritju novih fosilnih ostankov.

BORIS MLAKAR

TOMAŽ PAVŠIČ

OB STARI MEJI
PRIČEVANJA IN SPOMINI

Tomaž Pavšič: Ob stari meji. Pričevanja in spomini. Založba Bogataj, Idrija 1999

Knjigo, o kateri nameravamo na kratko govoriti, je prijetno vzeti v roke. Najprej v povsem fizičnem – čutnem pomenu besede, s čimer naj že na samem začetku damo zaslužno priznanje Založbi Bogataj, opremljevalcem in tiskarjem. Kasneje, ko knjigo že preberemo in jo tako temeljito spoznamo, ostaja vtis enak. Gre predvsem za prevladujoč občutek o veliki človeški prizadetosti in so-čutju avtorja do ljudi in časa, ki jih opisuje v knjigi. Ti ljudje so seveda njegovi rojaki, Cerkljani in Idrijčani, čas pa so bila tista usodna leta po prvi svetovni vojni in pa vse do nekaj let po drugi vojni, ko so ti rojaki živeli »ob stari meji«, torej ob t.i. rapalski meji, ki je kot rezultat imperialističnega napa kraljevine Italije Primorsko in tudi manjši del »kranjskih« Slovencev ločila od preostalega, večjega dela Slovencev, ki so živeli v Sloveniji oziroma Jugoslaviji.

Kot je že poudarjeno v spremni besedi v sami knjigi, naslovna tema v taki obliki verjetno ne bi mogla dobiti bolj primerne pisca. Kot otrok je v Otaležu že sam doživljal to brez dvoma krivično mejo ter jo je tudi sam, skupaj s svojimi vrstniki in predvsem starejšimi rojaki, na tak ali drugačen način skušal presegati, jo izzivati, toda se pri tem moral tudi prilagajati tej neizogibni, močnejši danosti. Ta danost je bila predvsem meja s svojimi fizičnimi atributi in predvsem omejitvami, ki so jih predstavljali taki ali drugačni oblastniki, predvsem italijanski – fašistični, toda tudi srbski – jugoslovanski na drugi strani. Tudi po svojem poklicnem, publicističnem, političnem in vseskozi za slovenski narod in njegovo zamejstvo zavzetem delovanju je bil profesor Tomaž Pavšič nekako pripravljen za pisanje take in prav te knjige. Pravzaprav smo vsaj tisti, ki smo ga poznali, od njega nekaj takega nekako samoumevno pričakovali, saj je to nakazovala siceršnja smer njegovega zanimanja, raziskovanja in zbiranja gradiva. Omeniti gre seveda tudi že njegove konkretne članke o tej temi, med katerimi nekateri segajo že več kot dve desetletji nazaj. No, poznavalci vedo, da se je pisec na večkrat ne preveč prijeten način tudi v povojnih letih srečeval s »slovensko – slovenskimi« mejami, to pot potekajočimi precej bolj proti zahodu. Poslednji pripetljaj sega prav v zadnje leto priprav pričujoče knjige, ko je v publicistično – političnih krogih izbruhnila skoraj prava afera v zvezi z obnavljanjem mejnikov na nekdanji rapalski meji.

Ta meja je globoko zarezala v življenje tukajšnjih ljudi, ločila je nekdanje sosedje in znanca, včasih prerezala celo posamezne kmetije. S svojimi na gosto posejanimi mejnimi kamni, mogočnimi utrdbami, vojašnicami in drugimi napravami, predvsem pa z vsemi vrstami in rodovi vojaštva, policije, financarjev in carinikov je ustvarila tako rekoč dvoje različnih civilizacijskih, kulturnih in gospodarskih svetov, ki sta gozila, da bosta tudi

psihološko zarezala in odtujila dva sedaj ločena dela slovenskega naroda. Razlike v načinu življenja so se poglobljale, pri čemer je vse bolj prihajal do izraza fašistični raznarodovalni pritisk na slovenske rojake na italijanski strani meje. Ta pritisk jih je vse bolj potiskal v vlogo brezpravne raje, redkim posameznikom pa pri tem tudi mogoče ne neobhodni oportunitizem ali celo potujčenje ni bistveno pomagalo pri družbeni veljavi.

Življenje na obeh straneh meje se je razlikovalo tudi po svojih ekonomskih potezah, značilnostih, pri čemer ne bi mogli reči, da so na eni strani živeli bistveno bolje kot na drugi. Šlo je za razlike v preskrbljenosti z določenim blagom oziroma izdelki, predvsem pa, glede na specifično gospodarsko strukturo ene ali druge države, za različne cene posameznih dobrin. Tu pa je nastopila določena možnost za marsikaterega domačina, živečega v bližini meje, da s tihotapljenjem prek meje pride do dodatnega zaslužka. Šlo je za tobak, vino, sladkor, moko, celo živino... Ustvarila se je, kot bi temu dandanes lahko rekli, posebna subkultura tihotapskega načina življenja in vrednotenja, ki ga na kratko označuje beseda kontrabant. S tem formalno nezakonitim početjem so naši ljudje ob meji izzivali in se zoperstavljali mogočni tuji oblasti in njenim konkretnim predstavnikom na nešteti postojankah in uradih. S tem so drugim in predvsem sebi dokazovali nelegitimnost režima in njegovih zunanjih simbolov. Seveda je fašističnemu režimu primorsko prebivalstvo kljubovalo tudi na bolj organizirane, politične ali celo »vojaško-teroristične« načine, pri čemer gre omeniti predvsem organizacijo TIGR, v kateri so sodelovali tudi posamezniki s Cerkljanskega in Idrijskega. Toda avtor se je v knjigi kljub vsemu bolj posvetil prikazovanju posebnega načina življenja, ki se je s prisilnim sožitjem med Slovenci in italijanskimi oblastnimi prišleki izoblikovalo prav ob meji, s poudarkom na navidez vsakdanjih zgodbah in usodah, ki pa so prevečkrat dobile prav tragične razsežnosti.

V knjigi je prikazal tisti del meje, ki jo je kot domačin še lahko aktivno in človeško obvladoval, to je odsek od Porezna pa do Hotedršice. V prvem poglavju bralca na dramatičen način pripelje do stanja po Rapallu, se pravi, prikaže zasedbo Primorske po Italijanih, njeno formalno priključitev h kraljevini Italiji ter končno samo fizično vzpostavitev, gradnjo meje, mejnike, karavle, bunkerje, oborožitev ipd. Omenjeni odsek so sicer »pokrivali« glavni mejniki od št.29 pod Hočem severno od Porezna pa vse do št. 44 pred Hotedršico. Pri tem gre takoj dodati, da tudi pri tej problematiki ni vsega obdelal v uvodnih delih besedila, temveč se je na tak ali drugačen način k temu vračal še v naslednjih poglavjih, ko je po zaporednih odsekih med mejnimi kamni bralca naslikal izrazito razgibano in dramatično usodo ljudi ob meji. Časovno gre tu za skoraj tri desetletja, saj se je meja v določenih ozirih obdržala tudi še po koncu druge svetovne vojne in ta povojni čas je na začudenje bralca postregel tudi s tragičnimi zgodbami. Prav na tem segmentu se pokaže avtorjevo humanistično čutenje, ko pokaže razumevanje za vse mogoče človeške usode in načine ravnanja, tudi za tiste, ki

po morebitnih političnih ali ideoloških kriterijih niso najbolj cenjeni. Ljubezen in poroke med prišleki in domačinkami, kdo bi lahko to dandanes še obsojal? V konkretnem času seveda stvari niso bile preproste, kajti človek kot družbeno bitje skoraj v nobenem položaju ni predstavljal zgolj samega sebe, temveč tudi svojo ožjo ali širšo, tako ali drugačno skupnost.

Z vidika literarnega oziroma strokovnega žanra besedilo knjige ni enotno. Pisec se je za to zavestno odločil ter tako ustvaril izredno razgibano strukturo knjige. Brez nekaterih splošnih, recimo zgodovinskega podatkov seveda ni mogel, marsikaj s tega področja je tudi sam zbral, ni pa se spuščal v tozadevna raziskovanja, ker bi sicer ne prišel nikamor, saj te problematike še ni uspelo obdelati niti slovensko niti italijansko zgodovinske. Poudaril je konkretne človeške zgodbe, doživljanja in spomine ljudi iz zaselkov ob meji, njihove usode, ki jih je obnovil na podlagi pripovedovanja drugih. Znotraj tega je seveda težišče na že omenjenem kontrabantu in tu je pisec lahko izvirno dodal tudi svoje osebne spomine, npr. v obliki kratke črtice, ki bralca naravnost presune. Na podlagi pripovedi o resničnih prigodah neke tihotapke je sestavil več kot šegavo pesmico v cerkljanskem narečju ipd. Pomagal si je z odlomki iz literature, tudi iz del primorskih pisateljev, ki so na tak ali drugačen način opisovali staro mejo. Kot je znano, je cerkljanska rojakinja Ivanka Čadež napisala celo roman o kontrabantu. Avtor se ne izogiba dogodkom iz druge svetovne vojne, ki je bila tudi na tej meji priča novim, še množičnejšim tragedijam, in kot rečeno, posega še v povojni čas, ko so neke druge ideologije in drugi režimi tudi storili svoje. Ob tem pa seveda ne pozabi podčrtati veselja in tako rekoč vznesenosti naših ljudi, ko je ta meja končno izginila, kar se je ponekod izrazilo z izrecnim rušenjem mejnikov.

Stare meje ni več, živi le še v spominu starejših ljudi in delno po njihovem pripovedovanju tudi v zavesti mlajših, vendar je dokončno izgubila tisti usodni pomen, prikazan v tej knjigi. O njej pričajo še mogočni ostanki, zgradbe in tudi še obmejni, večkrat zelo zaraščeni kamni. Lepo knjigo Tomaža Pavšiča moramo zato ocenjevati predvsem kot zelo uspel poskus ohraniti zgodovinski spomin na to mejo, predvsem pa kot izraz spomina in spoštovanja do ljudi, naših prednikov, ki so morali živeti ob njej in z njo.

NIKOLAJ JEREB

Ivan Mohorič: Tihi šepet davnine. Samozaložba. Idrija, 1999

Era uma vez, uma menina, nekoč je bila deklica, princeska, pogosto začenjajo pravljice Portugalci, tistega dne izmed vseh dni, začenjajo Arabci, legenda pravi, pripovedujejo Kitajci, bilo je nekoč, pred davnimi časi pa je nam najbolj poznan in najbolj pogost začetek pravljic. Mar to ne namiguje, da je v pravljicah, v tej žlahtni dediščini vsakega naroda nekaj, kar je last-

no vsem. Zgodbe so sicer različne, a vendar imajo vse pravljice nek skupni imenovalec, kot bi imele skupno prapočelo. Vse govorijo o čudnih in čudežnih bitjih, vsemogočnih kraljih, stvareh in dogodkih iz pradavnine. Pravljice so v prejšnjih stoletjih celo štejele za nekakšno zgodovino in italijanski filozof Vico, ki je deloval na začetku 18. stoletja, jih je prav zanimivo razčlenil na božansko, junaško in človeško zgodovino.

Iskalec in raziskovalec sledov prastarih časov, publicist Ivan Mohorič, vidi prav v pravljicah bogastvo sporočil in opisov bitij, naprav in dogodkov iz dobe, ko po današnjih merilih človeški čas še ni tekel in ko so »sinovi bogov jemali zemeljske hčere za družice«. O sporočilih, ki jih je moč zaslediti v pravljicah, bajkah, legendah in mitih, je pisal že v svojih knjigah *V zvezdi piše vse* (Založba Bogataj, 1994), *Odkod človek tvoja pot* (Samozaložba, 1995) in *Firbec pa tak* (Samozaložba, 1997).

Idrijčan Ivan Mohorič tudi širšemu slovenskemu občinstvu ni več neznan. Svoja razmišljanja objavlja v revialnem tisku, poslušamo ga na radijskih valovih, kot predavatelj o drugačni arheologiji je vabljen v različne kraje Slovenije in tudi v tujino. Čedalje pogosteje je gost na številnih televizijskih kanalih, kjer polemizira s priznanimi doktorji različnih področij znanosti.

Vsebina njegovih knjig se prepleta in težko je jemati vsako zase kot samostojno delo, vsaka je kamenček mozaika, podobe, kakršno si je zamislil za obdobje, ko se je na Zemlji godila predzgodovina. Da je vse tako, kot je, in da se da nerazložljive stvari razložiti, je po njegovem mnenju nujno upoštevati vpliv izvenzemeljskih civilizacij, ki so v kozmični eri obiskovale Zemljo in se bojevale med seboj za materialne dobrine našega planeta. Vplivi teh skrivnostnih obiskovalcev iz globin vesolja in nam neznanih visokih tehnologij so ostali v zgodbah in posameznih predmetih, v stvaritvah, ki jim znanost še danes ne ve izvora ali pa se čudi znanju, ki ga graditelji pred nekaj tisočletji sploh še ne bi smeli imeti.

V svoji najnovejši knjigi *Tihi šepet davnine* (Samozaložba, 1999) s podnaslovoma *Tehnika v legendah* in *Kako brati med vrsticami* pa se je posebej posvetil pravljicam oziroma raziskovanju in tolmačenju tistega, kar naj bi opisovale. Po njegovem so osnova za pravljice resnični dogodki, ki so se odigrali »nekoč v davnih časih«. Tedanji očitvidci so živa bitja, predmete in dogodke opisali po svoje, po svojem skromnem znanju, ohranjevalci – pripovedovalci in zapisovalci pa so zgodbam postopoma dodajali še svoje »okraske«. Prvoten resnični dogodek je v prostoru in predvsem v času izgubljal svojo pravo identiteto.

Pisec se drži načel stratigrafije in lušči s pripovedi plast za plastjo, da pride do tiste najgloblje – kulturne plasti, kot pravijo arheologi, kjer so skriti zakladi, resnice preteklosti. Dostikrat uporablja direktno metodo. Arhaične,



a živopisne opise in prispodobne dogodkov enostavno zamenja z jezikom današnje civilizacije, z izrazi in pojmi današnje tehnike in visoke tehnologije vojne zvezd in že dobijo pravljice presenetljivo in razumljivo vsebino. Nekaj teh njegovih izkopenin je zbranih v knjigi Tihi šepet davnine.

Začenja z Argonavti in opisom ladje Argo. Neverjetno se sliši, ko v današnjem tehničnem izrazju na novo beremo to staro legendo o grških junakih, ki so šli v Kolhido po zlato runo. Bogovi postanejo bitja, opremljena z najsodobnejšim orožjem in telekomunikacijskimi pripomočki. Ladja Argo pa je narejena iz trdne plastične mase! Vsi nadaljnji teksti legend, pravljic in bajk se podobno prebirajo. Bitja se prav po »človeško« bojujejo, vozijo se v oklepnikih in nadzvočnih letalih in podmornicah. Pristanki in vzleti vesoljskih plovil se vrstijo, celo kozmične katastrofe so omenjene. Tako nam pisec po svoje obrazloži legendo o Faetonu, sinu boga Heliosa, ki so mu vajeti sončnega voza ušle iz rok in prišlo je do trka svetov. To kozmično kataklizmo, katerih ostanki asteroidi še vedno krožijo v osončju, naj bi povzročil nam neznan planet Nibiru, ki so ga poznali Sumerci. Zadnje čase pa tudi NASA nekako obotavljajoče namiguje na nek planet zunaj osončja, ki naj bi pripadal naši družini, le da ima več tisoč let dolgo obhodno dobo.

V knjigi odkrivamo, da so pravljice pravi arhiv novodobnih predmetov oziroma celo takih, ki jih znanost šele odkriva. Čarobne besede in obračanje prstanov so kode za softverske programe, ki odpirajo vrata do zakladov, ogledalca na stenah so ekrani in monitorji in tudi sedaj sprašujemo s pomočjo elektronskih medijev »kdo najlepši je v deželi tej«. Posebej se posveča biblijskim dogodkom. Tako izvemo, da je Mojzes na gori Sinaj od Boga prejel postavo, z ognjem vžgano na kamene plošče, beri z laserjem zapisano na kristalne diske, da je pregrešni mesti Sodomo in Gomoro uničila jedrska bomba in še marsikaj.

V vseh njegovih knjigah pa zasledimo razmišljanja o nekaterih materialnih zapuščinah te kozmične dobe, predvsem o Skrinji zaveze in o sv. Gralu. Tako tudi tu ne more mimo Anglije kralja Arturja ter krajev, kot so Old Sarum in Glastonbury, skrivnostne južne Francije, ponovno se vrača k numerološkim eksperimentom in, kot v vseh njegovih delih, tudi tu ne manjka Jules Verne s svojimi skritimi sporočili. Mimogrede, pisec je tudi aktiven član Kluba Jules Verne, ki ima sedež v Pazinu, v Istri. Nič čudnega, saj se eno njegovih del odvija prav tu in v istrskem podzemlju. Vsi mistagogi, orfični oraklji in nosilci najrazličnejših misterijev, od Manihejcev, Katarov, Templarjev, druženj, ki so jih navdihovale alkimistične skrivnosti, vse do dandanašnjih bodisi satanističnih krogov ali pa raznih pozitivnih hermetičnih redov, vključno s framazoni, vsi ti verjetno vlečejo niti iz dobe onkraj našega časa, ki so se stkale preko starega Egipta in Kaldeje, somraka srednjega veka do današnjih videnj in bližnjih srečanj tretje in četrte vrste v mistično letečo preprogo, na kateri lahko vsak pestuje svoje sanje. Vzpo-

rednice, ki jih Ivan Mohorič postavlja ob bok pravljicam in legendam, so osupljive in zabavne hkrati. Zanimivo pa je, da se v Mohoričevih hipotezah vse sklada. Kot lego kocke, bi rekli Danci. Tudi mreža, ki naj bi ovijala planet kaznjencev, Zemljo, ima po njegovem potrditev v svetovni računalniški spletni mreži. Piše tudi o planetu Zemlja, vesoljski ječi, kamor naj bi pošiljali kriminalce vseh vrst iz vsega vesolja in ki naj bi mu vladal super računalnik Rex Mundi, paznik kaznjencev. To zaenkrat spada v področje fantastike. Ampak lakota, bolezni, nenehne vojne, nasilje in druge grozote, ki pestijo Zemljane, njegovo zamisel še kako potrjujejo. Svetovno znani angleški pisatelj in filozof Aldous Huxley je dejal: »Kako veste, da Zemlja ni pekel kakega drugega planeta?!«

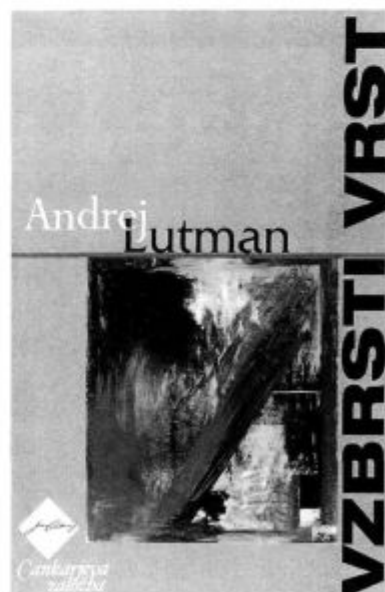
Vsebina Mohoričevih knjig je za nekatere ezoterika, za druge pa čista izmišljija. Veliko od teh drugih se ne bi čudilo niti, če bi pod privzdignjeno Keopsovo piramido pisalo: Made in Hong Kong! Prepovedana arheologija in astroarheologija dobivata veljavo in po poteh, ki veljajo bolj za fikcijo kot za znanost, se že prebija čedalje več priznanih znanstvenikov.

Pritajeno šumljanje medgalaktične ladje je prekrilo obzorje kot senca. Ropot sistrov in bučanje tromb je odmevalo od puščavskih vrat, ko so pokopavali faraone. Monoton napev veslačev v za vedno izgubljenem jeziku je odnašal veter, ko so se vračali z lova. Panove piščali so se mešale z vpitjem drhali v arenah in temačne križne hodnike so stoletja napolnjevali gregorijanski koralni. Koračnice vojska, bobnanje smrti in umiranja, so se počasi pretapljala v današnja jutranja mrmranja milijarde prebujajočih se v delovni dan in iz ameriškega rta grmeči motorji že poganjajo raketo proti vesolju. Mar nam ta glasbena podoba ne kaže ponavljanja zgodovine, mar nam pravljice ne pripovedujejo o nečem, kar se je že zgodilo in je znova blizu? Verjetno je resnica skrita v začetku neke arabske pravljice, ki pravi: Je in ni!!

JOŽE JANEŽ

Andrej Lutman: Vzbrsti vrst. Pesniška zbirka. Cankarjeva založba, Ljubljana 1999.

Če po Šalamunu velja, da je poezijo potrebno pisati z veseljem, to za Andreja Lutmana zagotovo drži. S še eno vzporednico lahko zapišemo, da Lutman niza *samostalnike sonca* (*Žarišče očišč, Si sočnost v srdu telesa, Obilje v oblicah, Objava čiščine krvi kričišča, Um barv v krikui smeri, Izobilje v izhodu, Pristop k dražbi združitve*) z veliko in prešerno samozavestjo. S soncem pride rast, brstenje. Vrste, ki vzbrstijo, so seveda verzi, vzcveteli, razvejani, okrašeni. Čista radost nastaja, se širi in razplaja v poeziji in v telesu (*Veselje rok, Brst trstičja plod, Prsk blišča, Množitev v večkratnost svojine*). Od naslova naprej bi se pa o pri- in izpovednih pomenih verzov skoraj ne upal več kaj zapisati. Le tu in tam morda še najdemo kakšen ostanek pomenov



(Vztrajati, ... kje stati ob valovanjih smrti?), sicer pa Lutman vsako besedno zvezo, ki še nosi nek pomen takoj spreobrne v nerazvozljiv nesmisel (*Drk raz vid in sek vseprek razsaja, razsaja strog požig plamenov žime; v žile smeh poletnih sap!*). Tako ostane abstraktna poezija, ki je zvočna in zveni s čisto, od sonca obsijano pomladno svežino, življenjsko samosvojestvo, polno sokov, erotičnosti (*...ki ples svoj goni v sončne niti, ali Plesalka na obodju čolna. Statika želve, hrzanje konja in nihanje ščita: klasja okolja, ki se vase sprevača. Trd kij.*). Cela zbirka je napisana enovito v stilu in obliki, z velikim besednim bogastvom, kakršnega ima samo najboljša poezija. Učbenik jezika in pesniške gradnje. Knjigo, kljub temu da nam eksplicitno ne pripoveduje ničesar, vsekakor zapremo veseli in zadovoljni (da smo živi, najbrž, da znamo sprejemati novo, uživati). Lutman, ki je vedno stal z eno nogo v blatu in z drugo v srebmini, se je z njo pogospodil, v dobrem pomenu te besede, stopil v ozaro visoke poezije.



MILOJKA MAGAJNE

Anica Štucin: Narodna čitalnica v Cerknem in njen čas. Mestni muzej Idrija, Idrija, 1999

V novembru 1999 je v založbi Mestnega muzeja Idrija, muzeja za Idrijsko in Cerkljansko izšla knjiga zgodovinarke Anice Štucin, posvečena 130-letnici ustanovitve Narodne čitalnice v Cerknem.

Na področju domoznanstva je v zadnjih letih izšlo kar nekaj del, ki Cerkljansko oziroma Idrijsko obravnavajo z različnih vidikov, bolj ali manj upoštevajoč pravila znanstvenega aparata. Omenjeno delo pa je pravzaprav eno redkih, ki je napisano po pravilih zgodovinske stroke. Takšno pa je seveda za lokalno zgodovino izrednega pomena. Še zlasti zato, ker gradi na arhivskih virih in časopisnih člankih tistega časa. Avtorica se je v veliki meri posluževala prav slednjih in jih pogosto citirala. Na ta način ji je uspelo zelo dobro predstaviti delovanje Narodne čitalnice. Dopisi, ki so jih v zvezi s čitalnicami objavljali sodobni časopisi, marveč niso pusta poročila v slogu današnjih časopisnih vesti, marveč iz njih veje duh tedanjega časa, predvsem veliko navdušenje za narodno stvar, za slovenstvo.

Kot pove že naslov, se avtorica ni omejila zgolj na cerkljansko čitalnico, ampak je le-to umestila v širši okvir družbenega dogajanja v stari Avstriji od srede 18. do začetka 20. stoletja. Čitalniško gibanje, ki se je razmahnilo v 60. letih 19. stoletja, pomeni enega izmed vrhuncev v procesu kulturno-političnega prebujanja Slovencev, zavedanja in uveljavljanja lastne identitete, kulture in jezika.

Vsebinsko je knjiga razdeljena na tri poglavja. Prvo poglavje obravnava čas od cesarice Marije Terezije do šestdesetih let 19. stoletja. V njem bere-

mo o prizadevanjih prvih narodnih preporoditeljev za uveljavitev slovenskega jezika, o razvoju slovenskega narodnega vprašanja in o prvem političnem programu Slovencev v letu 1848 z naslovom Zedinjena Slovenija. Za kulturni in narodni razvoj je bila pomembna uveljavitev slovenske ljudske šole in z njo širjenje pismenosti med preprostim kmečkim prebivalstvom. To pa je bil dolgotrajen proces. Cerklno je svojo ljudsko šolo dobilo 1785 leta, po nekaterih virih pa celo že 1767. Kljub skromnim šolskim razmeram se je nekaj nadarjenih cerkljanskih otrok izšolalo tudi na višjih šolah. Med njimi je še posebno pomembno vlogo odigral dr. Franc Močnik. V 50. letih 19. stoletja je bil namreč šolski nadzornik na Kranjskem. Na tem položaju si je med drugim močno prizadeval za uvedbo slovenskega jezika v ljudske šole.

Drugo poglavje v knjigi obravnava čas od začetka ustavne dobe do 90. let 19. stoletja. 1867 v Avstriji sprejmejo novo ustavo in zakon o društvih, kar je omogočilo razmah društvenega življenja na Slovenskem. Prva društva pa so bile prav čitalnice. V njih se zbirajo narodno zavedni izobraženci, mestna in trška gospoda, ponekod pa tudi podeželski veljaki in kmetje. Namen čitalnic je bil skrb za izobraževanje in omiko v narodnem jeziku. Pomembno vlogo so odigrale tudi v političnem življenju Slovencev, še zlasti v povezavi s tabori. Oboji so budili narodno in kulturno zavest. Da bi uresničile svoj namen, so čitalnice naročale razne časopise in knjige, ki so bili na razpolago družbenikom. Prirejale pa so tudi takrat zelo priljubljene »besede«. To so bili poučni in zabavni shodi ali veselice z govori, deklamacijami, petjem, godbo in dramskimi predstavami.

Na Primorskem je čitalništvo doživelo še posebej bujen razcvet, saj je bila tu ustanovljena približno polovica vseh čitalnic, ki so v 60. letih 19. stoletja delovale na Slovenskem.

Na Goriškem je bila prva ustanovljena čitalnica v Tolminu, in sicer 1862. Cerkljani pa so svojo ustanovili 15. januarja 1869. Ustanovitev Narodne čitalnice v Cerknem in še zlasti otvoritvena slovesnost je bila spremljana z navdušenjem, kot je razbrati iz dopisa v takratnem časopisu »Domovina«. Med drugim namreč pravi: »Ves drugi duh je zdaj tukaj pri nas, kakor je bil zdaj leto, vse se je zbudilo iz dolgega spanja, vse je navdušeno za narodnost, vse je živo.«

Žal se v čitalniškem gibanju kmalu pokažejo tudi prve slabosti. Slovenski narodnjaki so se namreč razdelili na dva tabora, na eni strani so bili tako imenovani mladoslovenci, navdušeni in bojeviti narodnjaki, ki oživijo idejo o zedinjeni Sloveniji, na drugi strani pa tako imenovani staroslovenci, ki niso želeli biti kakorkoli nasprotni avstrijskim oblastem in so se obnašali precej opurtunistično, ko so leta 1867 glasovali za dualistično ureditev države, torej za Avstro-Ogrsko. Ta nasprotja se kažejo tudi na lokalnem nivoju. Dopisniki, ki so poročali o cerkljanski čitalnici, se

pogosto obregajo ob svojega župana, ki da je preveč nemškutarski, protestirajo tudi zaradi nemškega uradovanja pošte in sodnije. Kljub zaznavni delitvi med cerkljanskimi narodnjaki ostajajo čitalniške prireditve v 70. in 80. letih nespremenjene, še vedno v okviru gesla »vse za vero, dom, cesarja«. Med drugimi vasmi na Cerkljanskem so prednjačile Šebrelje, ki so bile od 1866 občinsko središče. Svoje kmetijsko bralno društvo so Šebreljci ustanovili 1883.

V tretjem poglavju avtorica obravnava zadnje obdobje cerkljanske čitalnice. Zaznamovale so ga strankarske razprtije, delitev na »ta črne« in »ta bele«, kot so rekli v Cerknem, na klerikalce in liberalce. Slednji so 1894 celo ustanovili svoje Gospodarsko bralno društvo. V zadnji letih 19. stoletja vendarle pride do ponovnega sodelovanja, ki pa je bilo žal le kratkotrajno. Tako Narodna čitalnica kot Gospodarsko bralno društvo sta naposled izrinjena iz javnega življenja. V kulturnih društvih, ki se na Primorskem razvijajo po prvi svetovni vojni, pa strankarska pripadnost izgubi na pomenu, saj so delovala v povsem spremenjenih razmerah, v času fašistične okupacije. Vendar so imela, tako kot čitalnice v svojem prvem obdobju, poseben namen, ohranjanje in utrjevanje narodne zavesti.

Cerkljanska je v slovenskem zgodovinopisju še vedno skromno zastopana, zato je pričujoče delo še toliko bolj dragoceno. Odkriva nam pomembno poglavje naše preteklosti. Poglavje, v katerem tudi sedanjost marsikdaj najde svoj odsev.

JOŽE JANEŽ

Jože Felc: Sova v krošnji. Roman. Mohorjeva družba, Celje, 1999.

Roman se bere hitro, tekoče, napeto, z naraščajočim pričakovanjem in katarzo trpkega priokusa, ki ne zbledi zlepa. K temu prispeva izpiljena pisateljska tehnika, kratka poglavja, hitro in nikjer utrujajoče sprehajanje iz sedanjosti v preteklost, iz spominov v realnost, eruditsko poznavanje človeške psihe, univerzalnost pisateljskega pristopa, široko tematsko obzorje, realističen slog s kratkimi, pravzaprav ravno dovolj dolgimi, rahlo poetičnimi meditativnimi vložki, neke vrste originalno Felčevskimi razmišljanji.

Felc je v romanu združil celo vrsto tematik, ki sicer v knjigah živijo tudi vsaka zase. V tem kratkem zapisu jih bomo samo naštelj, globlja analiza pa bi vsako od njih lahko široko razvila. Tudi oceno njihove teže v romanu bomo prepustili obsežnejšim kritičnim obdelavam, vsakemu bralcu posebej in tudi času, ki tako kritičnemu kot ljubiteljskemu bralcu sam po sebi vsiljuje neko primarno literarno pričakovanje. Začnemo lahko s čudovitim



literarnim motivom – problemom posameznikovega obračuna z življenjem (1). Osrednja oseba, zdravnik, se izkaže za resničnega, širokega, občutljivega in krutega, pozitivnega in nihilističnega antijunaka. Druga velika tema Felčevega romana je – ne prvič – ljubezen (2). Tudi ta je krvavo sestavljena iz obeh polov, telesnega in duhovnega, srečnega in uničujočega, minljivega in večnega. Pisanje o življenju majhnega kraja (3), dokaj očitne so vzporednice s Spodnjo Idrijo, zagotovo pa je takšnih krajev samo v Sloveniji še več sto, je v današnjih literarnih časih, ki iščejo svetovljanstvo, nekoliko tvegano. V tem elementu (nastopanju nekako predvidljivih tipskih oseb) roman rahlo zaniha proti ljudski povesti. Petdeset let razvoja kraja in življenja literarnih oseb na zelo vpadljivem ozadju političnega sistema (4) je tudi lahko literarno nekoliko vprašljivo. Vedno je vprašanje, če politični sistem res v tako močni meri vpliva na življenje ljudi. Najbrž res, literarna učinkovitost tega prijema pa je odvisna tudi od ostrine (pisateljevega ali bralčevega) pogleda. S časom bo aktualistična (politična) plat takega pogleda oziroma ocene zagotovo zbledela, ostalo bo samo literarno jedro. Vsekakor je to za Felca značilen pisateljski pristop, uporabljen že v več romanih. Problem splava (5) v ruralnomalomeščanskem okolju dodatno razpira etično-krščanske dimenzije romana samo na prvi pogled. Splav je seveda v tesni zvezi s prvo (1) in drugo (2) že omenjeno tematiko, ima pa tudi lastne medicinsko-psihološke, filozofske, etične in celo demografske pomene in interpretacije. Interpretativno je v tesni zvezi s samomorom (6) in skupaj z (usodnim?) padanjem števila starševskih odločitev za otroke (rojstev) pomeni manjšanje narodove substance in moči. Za piko na i pa lahko dodamo še en v knjigi uporabljen element – odhajanje intelektualne elite (7), ki ima korenine, skoraj prej kot v kapitalistično – ekonomski logiki, pričakovanjem svetle prihodnosti ali neustavljivi mladostni raziskovalni žilici, v nepomirljivem neravnovesju med psihološko strukturo mladega razcepljenega človeka in zatohlo samouničujočo majhnostjo vasi in mestec, oziroma ljudi, ki v njih živimo, za izsiljeno samoosvobajajočo izolacijo od travmatičnih korenin, vendar le kot dejanje nikoli dokončno uspešnega (za)zdravljenja.

Naslov – Sova v krošnji – nima nikjer neposredne zveze z dogajanjem v romanu. Na to zloveščo ptico se sicer, nekako vstric, spomnimo ob udejanjenih in še bolj ob pričakovanih smrtih. Njen simbolni pomen pa zaživi največjo literarno moč šele – presenetljivo – zunaj romana, ob spoju z, v romanu prav tako nikjer imenovanim, umiranjem naroda.

Sova v krošnji je Felčev osmi roman. Ob treh novelističnih zbirkah in dveh esejističnih knjigah ter številnih časopisnih in revijalnih besedilih nastaja velik literarno-humanistični opus. Ob vsem tem so njegove pisateljska strast, moč in eleganca, če sklepamo po Sovi v krošnji, le še vedno globlje in intenzivnejše.

JOŽE JANEŽ



FOTO KURTANJEK

Peter Ustinov: Komaj do srednjih vej. Dramatično društvo Idrija. Premiera 19.12.1999 v Rudniški dvorani. Igralci: Tomaž Marinko, Sonika Kovačič, Rok Šinkovec, Saša Grujič, Sanja Rejc, Zdravko Miholič, Darko Viler, Tomaž Bizjak, Anja Intihar. Scenograf: Jurij Pfeifer. Režiser: Jože Vozny

Dramatično društvo Idrija je po letu 1984 po petnajstih letih znova odgmi-lo odrsko kuliso. Veliko željo po Talijinem hramu je ob igralcih pokazalo tudi občinstvo, ki je napolnilo dvorano in s sodelovanjem močno pripo-moglo k prazničnemu vzdušju, ki gledališču pravzaprav pritiče. Ostarela dama, Rudniška dvorana, je z velikimi zavesami nekako prikrila svoje gube, a z velikim odrom tudi odprla svoje široko srce. V majhni avli je Dramatično društvo pripravilo dobrodošlo in prepotrebno razstavo ter s še ohranjenimi plakati in fotografijami načelo neko bolečo in pomembno temo o duhovnih širinah gledališča in mesta, v katerem gledališče živi, o veliki praznini (ki jo očitno čutijo le nekateri), ki zija v Idriji brez lastnega odra in je tudi obiski v novogoriškem ali katerem od ljubljanskih gledališč, celo njihova gostovanja v Idriji, ne morejo zapolniti. Lavra Podgornik je z obširnimi komentarjem razstave in predgovorom k drami dodatno poglobi-la slovesno razsežnost trenutka.

Gledališka skupina se je lotila zahtevnega dela v treh dejanjih in cela pred-stava je trajala polni dve uri. Obsežna drama zahteva od igralcev veliko kondicije, posebej če sloni na majhnem številu igralcev. Veliko breme sta dobro prenašala Tomaž Marinko v naslovni vlogi generala Malenška in Sonika Kovačič kot njegova žena, ki sta zmogla do skoraj pol ure dolge pasaže ter vanje vpletla tudi soigralce, ne da bi padla napetost znotraj drame



FOTO KURTANJEK

ali med gledalci. Tomažu Marinku je dobro uspel velik karakterni preobrat od zapetega vojaškega uradnika do skoraj svobodnega brezdomca. Sonika Kovačič je z izbrano govorno tehniko in gibom manj in bolj rahločutno nihala v ritmu hitrih zapletov in razpletov zahtevnih medosebnih in njenih notranjih duševnih zank. Glavnima igralcema so dobro sledili ostali, tudi mlajši igralci. Darko Viler je prikazal vsepovsod prisotnega, »obveznega«, a v resnici nemočnega duhovnika, Rok Šinkovec pa upornega mladeniča, ki ga življenje kot struno kaj kmalu napne na svoj lok. Manjši razpon igralskih registrov je režiser spretno vpel v bolj tipske karakterne izraze.

Drama Petra Ustinova postopno, lahko in spretno odpira vprašanja najprej medosebnih in medgeneracijskih odnosov in jih nato razširja v večne dileme ljubezni, spoštovanja, morale, etike, svobode. Gledališki skupini je, ob enostavni, celo lepi in učinkoviti sceni, uspelo slediti avtorjevi govorici in ves čas z zmerno količino humorja in sentimenta v predstavo potegniti celotno občinstvo, ki se je v njej očitno našlo. Manjše pripombe lahko naslovimo na nedosleden prenos besedila v naše okolje (nekatera imena so ostala angleška, polkovnik Tine je govoril s hrvaškim naglasom, vikar bi lahko bil duhovnik, kaplan ali dekan), vendar to ni ogrožalo celovitosti predstave. Tako je bil tudi zadnji krepak aplavz dan zares od srca.

Kristali idrijskega cinabarita na poštni znamki

NIKOLAJ JEREB

Dragocena dediščina nežive narave, kristal cinabarita iz idrijskega rudnika, je končno upodobljen na znamki. Pošta jo je izdala 23. marca 1999. Natisnili so jo v Delu tiskarna d.d. v štiribarvnem ofsetu v polah po 25 znamk. Nominalna vrednost znaša 80,00 SIT.



Filatelistično društvo Idrija je že nekdanji ZPTT Jugoslavije in v zadnjih letih Pošti Slovenije večkrat predlagalo, naj upodobi motiv cinabarita na poštni vrednotnici. Vrsta razlogov je govorila temu v prid. Ne nazadnje je bil idrijski rudnik, ki je nepretrgano deloval petsto let, od 1490 dalje, vse čase drugi največji živosrebrov rudnik na svetu. Rudarji so izdelali 700 km rovov in izkopal 7 milijonov ton rude ter proizvedli skupaj 147.000 ton živega srebra. Naše prizadevanje so poleg Občine Idrija podprli tudi Rudnik živega srebra Idrija v zapiranju d.o.o., Institut za rudarstvo, geotehnologijo in okolje iz Ljubljane ter Oddelek za geotehnologijo in rudarstvo Naravoslovnotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Leta 1997 je bil predlog uvrščen v ožji izbor. O veseli novici, da je sprejet, nas je Pošta Slovenije obvestila 17. junija 1998.

Izdelavo osnutka za znamko je prevzel oblikovalec Matjaž Učakar iz Ljubljane, ki je med drugim pripravil tudi božično znamko po sliki Zima Marlenke Stupica. Ta je bila leta 1995 na Dunaju (WIPA) razglašena za drugo najlepšo znamko na svetu. Iz obsežnega slikovnega gradiva je bila za osnovo izbrana fotografija kristala idrijskega cinabarita, ki ga hranijo v mineraloški zbirki Naravoslovnotehniške fakultete v Ljubljani, avtorja Mirana Udovča, tehničnega asistenta Oddelka za geologijo Naravoslovnotehniške fakultete. Pri izbiri in oblikovanju je vseskozi sodeloval mag. geologije Uroš Herlec iz Oddelka za geologijo.

Cinabarit, iz katerega se pridobiva živo srebro, ima prepoznavno intenzivno rdečo, tudi vermilion barvo. Cenili so jo že v antiki. Morda je znameniti slikar Michelangelo uporabljal za poslikavo Sikstinske kapele nekje po letu 1508 prav idrijski cinober, dobavljen prek Benetk. Idrijski podjetniki so ga tja začeli izvažati že kmalu po letu 1498. Mineral je zelo krhek, ima nizko trdoto in popolno razkolnost. Po kristalnih oblikah pripada trigonalni trapezoedrični vrsti simetrije. Najpogosteje se kristali pojavljajo v obliki romboedra in v ploščičasti obliki. Najčešča rastišča kristalov so geode ali razširjene razpoke v kamninah, ki so orudene s cinabaritom. Kristali so večinoma drobnozrnati in v obliki poprhov ter kristalnih cinabaritnih skorij. Večji, do 15 mm, z nepoškodovano kristalizacijsko obliko, so zelo redki in cenjeni. Čisti kristali cinabarita imajo diamanten do kovinski sijaj, rahlo prosojni pa žarijo v škrlatnih odtenkih.

Upodobitev te naravne lepote na miniaturi – znamki – je bila zahtevna naloga. Oblikovalec Matjaž Učakar je nalogo spretno rešil in uspel skupaj s tiskarno Delo prenesti na papir razkošje barv in oblik kristala, ki je ves skrivnosten v temi milijone let čakal na nas. Znamka prikazuje kristal cinabarita, čigar blesk se zrcali v treh kapljicah živega srebra. Vse pa je umeščeno na matično kamnino. Poleg obveznih označb na znamki je pod kapljicami še kemijski simbol Hg – živo srebro in nad kristalom napis cinabarit Idrija. Na osnutku je bilo sprva zapisano samo cinabarit, brez imena nahajališča. Na vztrajanje FD Idrija je bilo dodano tudi to. Podobno se je

zgodilo z žigom prvega dne. Tudi tam je bil napis dopolnjen. Spominski žig, v katerem je izrisana idealna kristalizacijska oblika cinabarita, je bil v uporabi 23.3.1999 na pošti 5280 Idrija in 1101 Ljubljana. Ovitek prvega dne, ki ga je izdala Pošta Slovenije, zasnoval pa isti avtor, prikazuje fantazijsko videnje tektonike v triasu, ko je nastajalo orudjenje na območju znamenitega Idrijskega tektonskega jarka. V to eksplozivno dogajanje je vkomponirana skica preseka idrijskega rudišča.

Filatelistično društvo Idrija je ob izidu znamke izdalo maksimum karto, ki jo je oblikoval Matjaž Učakar. Na MC je prikazan del cinabaritne rude z lepo raščnim kristalom, ki je obdan z drobnimi belimi kalcitnimi kristalčki. Tudi to fotografijo je posnel Miran Udovč. Društvo je izdalo še razglednice z istim motivom. Oboje je natisnila tiskarna Avsenik iz Ljubljane.

Priložnostne poštne znamke Planinska znamka, 50-letnica ustanovitve FZS, Cinabarit, Triglavski narodni park in 50-letnica Sveta Evrope, ki so izšle 23. 3. 1999, so bile ta dan predstavljene na slovesnosti v Ljubljani.

Filatelistično društvo Idrija pa je pripravilo posebno predstavitev znamke cinabarit, ki je hkrati pomenila začetek praznovanja jubileja, petdesetletnice društva. Slovesna akademija je bila v petek, 26. marca 1999, ob 18. uri v dvorani Glasbene šole Idrija v gradu Gewerkenegg. Pošto Slovenije, ki je pomagala pri pripravi promocije in poskrbela za tiskana vabila, so zastopali generalni direktor mag. Alfonz Podgorelec, direktor sektorja za marketing mag. Štefan Jakovac, direktor PE Nova Gorica Franc Virant in številni drugi. Slovesnosti so prisostvovali oblikovalec znamke Matjaž Učakar, mag. Uroš Herlec in Miran Udovč.

Svečanosti so se udeležili tudi predsednik državnega zbora Janez Podobnik, veleposlanik v Švici dr. Stanko Buser, podsekretar Ministrstva za promet in zveze Jože Unk ter številni drugi gosti. Velika dvorana Glasbene šole je bila premajhna za vse obiskovalce.

Uvodne pozdrave je izrekel idrijski župan Cveto Koder, predsednik Filatelističnega društva Idrija Nikolaj Jereb pa je s pomenljivim naslovom Sprehod skozi čas prisotne popeljal skozi petstoletno zgodovino živosrebrovega rudnika in mesta ter petdesetletno delovanje društva. Generalni direktor Pošte Slovenije mag. Alfonz Podgorelec je predstavil prizadevanja za posodabljanje pošte nasploh in slovesno promoviral priložnostno poštno znamko mineral cinabarit ter čestital FD Idrija za petdesetletnico. Ob koncu programa so avtorji strokovne predloge in videa, mag. Uroš Herlec, Miran Udovč in oblikovalec Matjaž Učakar, zanimivo predstavili računalniško multivizijo o kristalu cinabarita in idrijskem rudniku. Zgoščenko Cinabarit Idrija je izdalo podjetje Arsis iz Ljubljane.

Za imeniten kulturni program sta poskrbela Dekliški pevski zbor Gimnazije Jurija Vega Idrija pod vodstvom Tonje Lapanja-Brenčič in recitatorka Ana Kržišnik. Prireditelj je povezovala Metka Rupnik z Radia Cerklje. Tiskanje maksimum kart in razglednic ter izvedbo promocije so omogočili Občina Idrija, Pošta Slovenije, ZKO Idrija, KS Idrija, Zidgrad Idrija, Kolektor Idrija, Rudnik živega srebra Idrija v zapiranju, KGZ Idrija in Čipka Idrija. Po zaključku odlično uspele slovesnosti je bilo v prostorih Mestnega muzeja družabno srečanje. Društvo in Pošta Idrija sta pred vhodom v dvorano pripravila izpostavljen poštno okence, kjer so bili na voljo spominski žig, znamke in drugi filatelistični objekti. Med prireditvijo je na odru sedel par, opravljen v praznično idrijsko nošo, ki je bila prvič predstavljena na čipkarskem festivalu leta 1998. Simbolizirala sta rudarje in klekljarice, dve idrijski značilnosti, življenjsko povezani in prepleteni med seboj, ki sta dajali pečat življenju stare Idrije. In v dediščini te društvo velikokrat najde navdih za snovanje svojih izdaj. Zato je kristal, cvet cinabarita, temeljnega kamna mesta Idrije, upodobljen na poštni znamki, ne le mineraloška znamenitost Slovenije, ampak tudi glasnik petstoletnega rudarjenja v Idriji.

- Marijan Beričič* inženir organizacije dela, predsednik Društva upokojencev Idrija
- Samo Bevk* zgodovinar in umetnostni zgodovinar, poslanec v Državnem zboru RS
- Anica Božič* učiteljica slovenskega jezika in knjižničarstva, direktorica Mestne knjižnice in čitalnice Idrija
- Dr. Jože Čar* geolog, upokojeni profesor Oddelka za geologijo NTF Univerze v Ljubljani
- Mira Hodnik* zgodovinarica, arhivarka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji
- Renata Hvala* učiteljica na podružnični osnovni šoli Vojsko
- Jože Janež* geolog, direktor podjetja Geologija Idrija
- Nikolaj Jereb* agronom, predsednik Filatelističnega društva Idrija
- Ivica Kavčič* univ. dipl. inž. kemije v pokoju, bivša predsednica Skupščine občine Idrija
- Janez Kavčič* zgodovinar in umetnostni zgodovinar
- Romana Kokošar* profesorica slovenskega in nemškega jezika na Gimnaziji Jurija Vege Idrija
- Milojka Magajne* zgodovinarica, etnologinja v Mestnem muzeju Idrija, vodja oddelka v Cerknem
- Tonko Maroevič* pesnik, prevajalec, literarni in likovni kritik iz Zagreba
- Dr. Boris Mlakar* zgodovinar na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani
- Dr. Boris A. Novak* pesnik, dramatik, prevajalec, literarni teoretik, docent za primerjalno verzologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani
- Luko Paljetak* pesnik, prevajalec, dramatik, režiser, gledališki in likovni kritik iz Dubrovnika
- Karmen Simonič Mervic* profesorica zgodovine na Osnovni šoli Črni vrh nad Idrijo
- Ksenija Šabec* novinarka, podiplomska študentka sociologije
- Nadja Valentinčič* etnologinja in kulturna antropologinja, anglistka, zaposlena v TV dokumentaciji Televizije Slovenija, sodelavka Slovenskega etnografskega muzeja in Avdiovizualnega laboratorija ZRC SAZU



založnik	MESTNI MUZEJ IDRİJA
naslov	Idrijski razgledi Prelovčeva 9, Idrija
uredniški odbor	Jože Bavcon Samo Bevk Jože Čar Jože Janež Janez Kavčič Romana Kokošar Ivana Leskovec Karmen Simonič Mervic Heda Petrič Ksenija Šabec Gorazd Trušnovec
odgovorna urednica	Ivana Leskovec
glavni urednik	Jože Janež
literarni urednik	Jože Janež
oblikovalka in tehnična urednica	Heda Petrič
lektorica	Slavica Makuc Bric
finančna podpora	občina Idrija, občina Cerkno
tisk	Gorenjski tisk Kranj
naklada	800 izvodov
Idrija	junij 2000

ZA VSEBINO ČLANKOV ODGOVARJAJO AVTORJI.

UREDNIŠTVO IDRİJSKIH RAZGLEDŌV NAPROŠA AVTORJE, NAJ ODDAJAJO ČLANKE V DVEH IZVODIH, NA PAPIRJU IN V DIGITALNEM ZAPISU NA DISKETI. ČLANKI NAJ NE BODO DALJŠI OD 10 TIPKANIH STRANI. OBVEZNO NAJ DODAJO SVOJ NASLOV IN TELEFONSKO ŠTEVILKO.